

Asimov Isak/Silverberg Robert

POZITRONSKI ČOVEK

Prevod: Šelmić Zvezdana

Asimov Isaac/Silverberg Robert POSITRONIC MAN, 1992.

POLARIS

1993.

1.

"Izvolite, sedite, gospodine", rekao je hirurg, pokazavši stolicu ispred svog stola. "Molim vas."
"Hvala", odgovorio je Endru Martin.

Smireno je seo. Sve je radio smireno. Takva mu je bila priroda; taj deo njegove ličnosti nikada se neće promeniti. Kad bi ga pogledao, nikome ni na pamet ne bi palo da je Endru Martin sateran u poslednje прибежиште. Ali, bilo je upravo tako. Prešao je pola kontinenta radi ovog razgovora. To mu je bila poslednja nada da ispuni glavni cilj svog života - sve se svelo na ovo. Sve.

Endruovo lice ostavljalo je utisak glatke praznine - iako bi pažljiv posmatrač možda otkrio nagoveštaj melanholije u njegovom pogledu. Kosa mu je bila glatko začešljana, svetlosmeđa, prilično slaba, i činio se sveže i pažljivo izbrijan; bez brade, bez brkova, bez ikakvih suvišnih detalja na licu. Odeća mu je bila dobro krojena i uredna, po boji uglavnom baršunasto crvenopurpurna; ali bila je upadljivo staromodna, u neobaveznom, komotnom stilu 'draperije', koji je bio u velikoj modi pre nekoliko generacija, a sada se retko viđao.

Hirurgovo lice takođe je bilo nekako prazno: nimalo iznenađujuće, jer je hirurgo lice, kao i hirurg sam, bilo načinjeno od nerđajućeg čelika prevučenog slojem bronce. Sedeo je ukočeno i uspravno za svojim impozantnim stolom, u sobi bez prozora visoko iznad jezera Mičigen, gledajući Endrua Martina upadljivo ozbiljno i smireno svojim blistavim očima. Pred njim je na stolu stajala sjajna mesingana pločica s imenom - serijskim brojem, uobičajenim fabričkim nizom slova i cifara.

Endru Martin nije obraćao pažnju na taj bezlični niz simbola. Takvi grozni, mehanistički sistemi identifikacije nisu mu ništa značili - ne sada, ne više, ne odavno. Endru je smatrao da je sasvim dovoljno da se hirurgu obraća sa "doktore".

"Ovo je veoma neobično, gospodine", rekao je hirurg. "Veoma neobično."

"Da. Znam to", rekao je Endru Martin.

"Jedva da sam razmišljao o nečem drugom otkako sam saznao za ovaj zahtev."

"Iskreno žalim ako sam vam doneo neke neprijatnosti."

"Hvala. Cenim vašu brigu."

Sve veoma zvanično, veoma učtivo, veoma beskorisno. Ispipavali su jedan drugoga, ne želeći da pređu na ono bitno. Sada je hirurg učutao. Endru je čekao da on nastavi. Tišina se produžavala nedogled.

Ovo nikuda ne vodi, pomislio je Endru.

Obratio se hirurgu. "Ono što želim da znam, doktore, jeste kada će operacija moći da se izvede."

Hirurg je приметно oklevao. Potom je progovorio blagim glasom, uz onaj izvestan nezamenljiv prizvuk poštovanja kakav su roboti uvek koristili u obraćanju ljudskim bićima. "Nisam siguran, gospodine, da sasvim razumem kako se takva operacija može izvesti, a kamoli zašto bi je neko smatrao potrebnom. Uz to, i dalje ne znam ko će joj biti podvrgnut."

Na hirurovom licu verovatno bi se pojavio izraz nepomirljivosti pune poštovanja kad bi elegantno uobličen nerđajući čelik mogao da prikaže takav izraz - ili bilo kakav izraz.

Sad je na Endrua Martina došao red da malo počuti.

Zagledao se u desnu ruku robota hirurga - ruku za sečenje - koja je počivala na stolu, potpuno mirna. Bila je sjajno projektovana. Prsti su bili dugi i blago zašiljeni, uobličeni u metalne lukove velike umetničke lepote, lukove tako graciozne i pogodne za funkciju koju vrše da se lako moglo zamisliti kako uzimaju skalpel i kako se on smesta, istoga časa kad se ruka pokrene, sjedinjuje, u savršenom skladu, sa prstima koji ga drže: hirurg i skalpel stopljeni u jedno, fantastično sposobno oruđe.

To je bilo umirujuće. U radu ovog hirurga nema oklevaja, spoticanja, kolebanja, nema grešaka, pa čak ni mogućnosti za grešku.

Takva veština dolazi sa specijalizacijom, naravno - specijalizacijom koju je čovečanstvo toliko žarko želelo da je tek poneki robot savremenog doba imao nezavisan mozak. Ogromna većina bila je samo deo neizmerno moćnih centralnih jedinica čiji su kapaciteti bili daleko iznad prostornih ograničenja jednog robotskog tela.

Čak ni hirurg nije morao da bude ništa više do sklop senzora i monitora i niz mehanizama za rukovanje alatima - ali ljudima je više odgovarala iluzija, makar samo to, da ih operiše izdvojena jedinka a ne priključak neke daleke mašine. Tako su hirurzi - barem oni u privatnoj praksi - imali nezavisan mozak. Ali ovaj, sa mozgom ili ne, bio je tako ograničenih sposobnosti da nije prepoznao Endrua Martina - zapravo, verovatno nije nikad ni čuo za Endrua Martina.

Za Endrua je to bilo nešto novo. Bio je više nego poznat. Nikad nije tražio tu slavu - to nije ličilo na njega - ali ipak je stekao slavu, ili barem to da ga prepoznaju: zbog onoga što je postigao, zbog onoga šta je bio. Ne ko, nego šta.

Umesto da odgovori hirurgu, postavio je pitanje, neobično i neočekivano. "Recite mi nešto, doktore. Jeste li ikada poželeli da postanete čovek?"

Naglo i neobično pitanje očito je iznenadilo hirurga. Malo je oklevao, kao da mu je pomisao da postane čovek bila tako strana da se nije uklapala u pozitronske putanje mozga kakav je imao.

No, brzo je povratio smirenost i ozbiljno odgovorio: "Ali ja sam robot, gospodine."

"Zar ne mislite da bi bilo bolje da ste čovek?"

"Kad bih mogao da se u nekom pogledu poboljšam, gospodine, odabrao bih da budem bolji hirurg. Veština u poslu koji radim je glavna svrha mog postojanja. Ne bih bio bolji hirurg da sam čovek, nego samo da sam složeniji robot. Zaista bih veoma voleo da sam složeniji robot."

"Ali i tada biste bili još uvek samo robot."

"Da. Naravno. Sasvim mi je prihvatljivo da budem robot. Kao što sam upravo objasnio, gospodine, da bi se mogla obavljati izuzetno naporna i zahtevna praksa savremene hirurgije, neophodno je biti..."

"Robot, da", rekao je Endru a u glasu mu se osetio prizvuk ozlojeđenosti. "Ali pomislite koliko to potčinjenosti podrazumeva, doktore! Razmislite: vi ste veoma vešt hirurg. Bavite se najosetljivijim pitanjima života i smrti. Operišete najznačajnije ljude ovog sveta, a, koliko znam, dolaze vam i sa drugih svetova. A ipak - ipak - robot? Zadovoljni ste time? Uza svu tu veštinu, morate da primite naređenja od svakoga, svakog čoveka: deteta, budale, prostaka, hulje. Drugi zakon tako nalaže. Nemate nikakvog izbora. Ovog časa mogao bih da kažem 'Ustani, doktore', i vi biste morali da ustanete. 'Stavi prste na lice i gledaj kroz njih', i vi biste čkiljili. Stoj na jednoj nozi, sedi na pod, idi levo ili desno - sve što poželim da naredim, vi biste poslušali. Mogao bih da naredim da rasklopite sami sebe, ud po ud, i učinili biste to. Vi, veliki hirurg! Bez ikakvog izbora. Čovek zazviždi i vi skaćete da poslušate. Zar vas ne vređa što imam moć da vas navedem da učinite sve što poželim, bez obzira koliko to bilo glupo, koliko besmisleno, koliko ponižavajuće?"

Hirurg se nije pokolebao.

"Bilo bi mi zadovoljstvo da vas poslušam, ser. Uz neke očite izuzetke. Ako bi vaša naređenja podrazumevala da nanesezlo nekom drugom ljudskom biću, morao bih da razmotrim osnovne zakone svog postojanja pre nego što vas poslušam, i najverovatnije vas tada ne bih poslušao. Prvi zakon, koji se tiče moje dužnosti prema bezbednosti ljudi, nadvladao bi Drugi zakon, koji se odosi na poslušnost. U ostalim slučajevima pokorio bih se sa zadovoljstvom. Ako bi vama odgovaralo da zahtevate od mene ponašanje koje smatrate glupim, besmislenim ili ponižavajućim, ja bih vas

poslušao. S tim što meni to ne bi izgledalo glupo, besmisleno ni ponižavajuće."

To što je robot hirurg rekao nije nimalo iznenadilo Endrua Martina. Iznenadio bi se, čak i zaprepastio, da je čuo išta drugo.

Ali čak i tako... čak i tako...

Robot je produžio, bez ikakvog nagoveštaja nestrpljenja u mirnom, ravnom glasu. "A sad, možda da se vratimo na pitanje ko će biti podvrgnut toj neobičnoj operaciji o kojoj ste došli da razgovaramo, gospodine. Teško mogu da razumem prirodu onoga što želite da se izvrši. Teško mi je da zamislim situaciju koja bi zahtevala tako nešto. Ali ono što moram da znam, kao prvo, jeste ime osobe nad kojom bi trebalo da izvršim operaciju."

"Ime je Endru Martin", rekao je Endru. "Operacija treba da se izvede na meni."

"Ali to je nemoguće, gospodine!"

"Vi ste svakako sposobni za to?"

"Sposoban u tehničkom smislu, da. Nimalo ne sumnjam u to, bez obzira šta zahtevali od mene, iako u ovom slučaju postoje neka pitanja koja bih morao veoma pažljivo da razmotrim. Ali to nije problem. Molim vas da imate na umu, gospodine, da će osnovna posledica operacije biti nanošenje zla vama."

"To nije bitno", mirno je rekao Endru.

"Meni jeste."

"Je li to robotska verzija Hipokratove zakletve?"

"U pitanju je nešto moćnije", rekao je hirurg. "Hipokratova zakletva je, naravno, voljno preuzeta obaveza. Ali postoji, toga vi svakako morate biti svesni, nešto ugrađeno u mene, nešto što kontroliše moje profesionalne odluke. Pre svega i iznad svega, ne smem da izazovem povrede. Ne mogu da izazovem povrede."

"Na ljudskim bićima, tako je."

"Jeste. Prvi zakon kaže..."

"Nemojte mi recitovati Prvi zakon, doktore. Znam ga isto tako dobro kao i vi. Ali Prvi zakon se odnosi samo na odnos robota prema ljudskim bićima. Ja nisam ljudsko biće, doktore."

Hirurg je reagovao vidljivim trzanjem ramena i žmirkanjem fotoelektričnih očiju. Kao da mu je Endru rekao nešto potpuno besmisleno.

"Da", rekao je Endru, "znam da izgledam sasvim kao čovek, i da sada osećate ono što se kod robota može nazvati iznenađenjem. Ipak, ono što kažem je potpuna istina. Ma koliko ljudski vam izgledao, ja sam samo robot. Robot, doktore. Ja sam robot, i ništa više. Verujte mi. I stoga možete slobodno da me operišete. Prvi zakon ničim ne zabranjuje robotu da deluje na drugog robota. Čak i ako bi to delovanje nanelo zlo tom robotu, doktore."

2.

U početku - a početak se zbio gotovo dva stoleća pre ove posete hirurгу - niko ne bi ni pomislio da je Endru Martin išta drugo do robot, što i jeste bio.

U ono davno doba kada je tek sišao sa montažne trake u korporaciji 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država', bio je robot po izgledu, kao i svi koji su ikada postojali, pažljivo konstruisan i veličanstveno funkcionalan: gladak mehanički predmet, pozitronski mozak ugrađen u manje-više čovekoliko kućište od metala i plastike.

Njegovi dugi vitki udovi bili su precizno načinjeni mehanizmi od titanijuma presvučenog čelikom, uz dodatak silikonskih umetaka u zglobovima, kako bi se izbeglo trenje metala o metal. Omotači zglobova bili su od najboljeg savitljivog polietilena. Oči su mu bile fotoelektrične ćelije koje su blistale dubokim crvenim sjajem. Njegovo lice - bilo je preterano nazvati ga licem; bio je to pre ovlašni nacrt lica - bilo je potpuno nesposobno za bilo kakav izraz. Njegovo glatko bespolno telo bilo je nedvosmisleno proizveden predmet. Bio je dovoljan jedan pogled da se vidi da je u pitanju mašina, ništa bodrija, ništa ljudskija, ništa življa od telefona, džepnog računara ili automobila.

Ali to je bilo u drugom dobu, veoma, veoma davno.

Bilo je to doba kada roboti još nisu bili uobičajen prizor na Zemlji - skoro u sam osvit robotike, jedva jednu generaciju posle vremena kada su prvi veliki robotičari, kakvi su Alfred Lening i Piter Bogert i legendarni robopsiholog Suzan Kelvin, obavili svoj istorijski posao, razvivši i usavršivši principe na osnovu kojih su nastali prvi pozitronski mozgovi.

Cilj tih pionira bio je da stvore robote sposobne da preuzmu na sebe mnoge velike terete koje su dotad morala da nose ljudska bića. I to je bio deo problema s kojim se suočila robotika, u ta davna vremena nastanka nauke o veštačkom životu, krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka: nespремnost većine ljudskih bića da prepuste te terete mehaničkim zamenama. Zbog te nespремnosti, u skoro svim zemljama doneti su veoma strogi zakoni - svet je tada još bio podeljen na mnoge nacije - protiv upotrebe robotskog rada na Zemlji.

Do 2007. godine roboti su bili zabranjeni na skoro čitavoj planeti, osim za naučna istraživanja pod pažljivo kontrolisanim uslovima. Roboti su mogli da putuju u svemir, da, na sve brojnije fabrike i istraživačke stanice van Zemlje - neka se oni snalaze sa problemima na smrznutom Ganimedu i usijanom Merkurу, neka oni iskuse sve neprijatnosti muvanja po površini Meseca, neka oni strašno rizikuju u ranim eksperimentima sa Skokom, koji će, na kraju, čovečanstvu doneti hipersvemir i zvezde.

Ali roboti u slobodnoj i širokoj upotrebi na Zemlji, roboti koji zauzimaju dragocena radna mesta, koja bi inače bila na raspolagaju stvarnim, prirodno rođenim ljudskim bićima od krvi i mesa - ne! Ne! Ovde nam ne trebaju nikakvi roboti!

Pa, to je na kraju moralo da se promeni, naravno. A najdramatičnije promene počele su upravo u vreme kada je robot NDR-113, koji će jednog dana postati poznat kao Endru Martin, upravo bio sklapan u glavnoj fabrici za severno područje korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'.

Jedan od činilaca koji su doprineli postepenom slomu svih antirobotskih predrasuda na Zemlji, u to vreme, bila je obična propaganda. 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' nisu bili samo naučna korporacija, nego su znali ponešto i o značaju profitabilnosti. Stoga su našli načine, tihe, mirne i efikasne, da načnu frankenštajnovski mit o robotima, doživljavanje mehaničkih ljudi kao strašnih teturavih Golema.

Roboti su tu naše udobnosti radi, tvrdili su propagandisti RMLJSD. Roboti su tu da nam pomognu.

Roboti nam nisu neprijatelji. Roboti su potpuno bezbedni, bezbedni van svake sumnje i u svakoj prilici.

I - pošto je sve to zaista bilo istina - ljudi su počeli da prihvataju prisustvo robota među sobom. Uglavnom su pri tom gundali. Mnogi ljudi, možda i većina, osećali su se neprijatno i pri samoj pomisli na robote; ali shvatali su potrebu za njima i počeli su barem da podnose njihovo prisustvo, ukoliko se, naravno, i dalje primenjuju sva ograničenja propisana za upotrebu robota.

Postojala je potreba za robotima, dopadalo im se to ili ne, jer je nekako u to vreme broj stanovnika Zemlje počeo da se smanjuje. Posle dugih patnji u dvadesetom stoleću, svet je zašao u doba relativne smirenosti, harmonije, pa čak i razuma - barem u izvesnom stepenu. Postao je tiše, mirnije, srećnije mesto. Ljudi je bilo nešto manje, ne zbog strašnih ratova ili pošasti, nego zato što su porodice uglavnom bile manje, birajući kvalitet umesto kvantiteta. Migracije na novonaseljene svetove takođe su umanjivale stanovništvo Zemlje: migracije u prostranu mrežu podzemnih naselja za Mesecu, u kolonije u asteroidnom pojasu i na Jupiterovim i Saturnovim mesecima, i na veštačke svetove u orbiti oko Zemlje i Marsa.

Zbog svega toga više nije bilo mesta strahu da će neko zbog robota izgubiti posao. Strah od gubitka posla na Zemlji ustupio je mesto brizi da se reši problem nedostatka radnika. Iznenada su roboti, na koje se nekada gledalo s toliko nelagodnosti, straha, pa čak i mržnje, postali neophodni za održavanje blagostanja sveta koji je imao sve materijalne prednosti, ali više nije bilo dovoljno stanovnika koji bi čistili ulice, vozili taksi, kuvali, ložili peći.

U to doba smanjene populacije i povećanog blagostanja proizveden je NDR-113 - budući Endru Martin. Upotreba robota na Zemlji više nije bila protivzakonita; ali i dalje su važila stroga ograničenja koja su robote držala daleko od pogleda ljudi. Naročito robote programirane za obične kućne poslove, što je bila glavna svrha koju je Džerald Martin imao na umu za NDR-113.

U to doba je malo ko imao robota za kućnog slugu. Većinu ljudi ta pomisao je suviše plašila - a bilo je i suviše skupo.

Ali Džerald Martin nije bio bilo ko. Bio je član regionalnog zakonodavnog tela, i to moćan član, jer predsedavao je Komitetom za nauku i tehnologiju, uz veliki autoritet i ugled, ogromnu snagu volje i karakter. Šta bi Džerald Martin rešio da postigne, to bi svakako i postigao. Šta bi Džerald Martin rešio da stekne, to bi svakako i stekao. Verovao je u robote: znao je da su oni neizbežni ako se hoće napredak, i da će na kraju postati nezamenljiv deo ljudskog društva na svakom nivou.

I tako je, iskoristivši do maksimuma položaj u Komitetu za nauku i tehnologiju, uspeo da izvede da roboti postanu deo njegovog privatnog života, kao i života njegove porodice. Da bi stekao dublje razumevanje robota, kako je rekao. Kako bi pomogao ostalim članovima regionalnog zakonodavnog tela da saznaju kako da se najbolje nose sa problemima koje će doneti nastupajuća era robota. Hrabro i odvažno, Džerald Martin se ponudio za opit, i prihvatio da primi jednu grupu domaćih robota u svoj sopstveni dom.

Prvi roboti koji su stigli bili su jednostavni i predviđeni za pojedinačne rutinske poslove. Bili su uglavnom ljudskog oblika, ali jedva da su išta govorili dok su išli za svojim poslom na onaj tihi, efikasni način karakterističan za mašine, što su nesumnjivo i očito bili. Martinovima je isprva bilo čudno da ih stalno gledaju, ali brzo su postali deo porodične atmosfere, ne izazivajući više pažnje od kakvog tostera ili usisivača.

A onda...

"Ovo je NDR-113", objavio je Džerald Martin jednog svežeg, vetrovitog junskog popodneva, kada je kamionet za isporuke prišao dugim putem koji je vodio do veličanstvenog imanja porodice Džeralda Martina, na vrhu brda, i ostavio im glatkog, sjajnog mehaničkog čoveka. "Naš lični robot za

domaćinstvo. Naš sopstveni porodični sluga."

"Kako se zove?" upitala je Amanda. Amanda je bila mlađa od dve kćeri Martinovih, malo zlatokoso dete prodornih plavih očiju.

"NDR-113."

"To mu je ime?"

"To mu je serijski broj."

Amanda se namrštila. "En-de-er. Ender 113. To je čudno ime."

"Serijski broj", ponovio je Džerald Martin.

Ali Amanda to nije prihvatila. "Ender. Ne možemo ga tako zvati. To uopšte ne zvuči kao pristojno ime."

"Slušaj je samo", rekla je Melisa Martin. Melisa je bila starija kći Martinovih; pet godina starija od Amande, tamnokosa i tamnooka. Melisa je bila gotovo odrasla, barem po načinu razmišljanja. Amanda je, pak, bila samo dete i zato ju je Melisa smatrala glupom po definiciji. "Ne sviđa joj se robotov serijski broj."

"En-de-er", rekla je Amanda, namerno ne obraćajući pažnju na Melisu. "To ništa ne valja. Zaista. Hajde da ga zovemo Endru."

"Endru?" upitao je Džerald Martin.

"Ima 'en', zar ne? I 'd' i 'r'. N-D-R. Endru."

"Slušaj je samo", podsmešljivo je rekla Melisa.

Ali Džerald Martin se nasmešio. Znao je da nije neobično pretvoriti robotova serijska slova u ime. Robote iz serije JN često su zvali Džon ili Džejn. RG roboti su postajali Argus. QT robote su zvali Kjuti. Pa, ovo je bio robot iz serije NDR, a Amanda je želela da se zove Endru. Fino. Fino. Džerald Martin je umeo da dopusti da Amanda radi onako kako Amanda misli da je za Amandu najbolje. Unutar određenih granica, naravno.

"Vrlo dobro", rekao je. "Neka bude Endru."

I bio je Endru. Toliko da tokom svih narednih godina niko u porodici Martin nije ni pokušao da ga oslovi sa NDR-113. Na kraju je serijski broj sasvim zaboravljen i morali bi da ga traže kada bi trebalo pozvati servis. I sam Endru je tvrdio da je zaboravio sopstveni broj, iako to nije bilo sasvim tačno. Bez obzira koliko vremena prošlo, on ništa nije zaboravljao, ako je samo želeo da pamti.

Ali kako je vreme odmicalo, stvari su se za Endrua menjale, i sve manje je želeo da pamti broj. Ostavio ga je pažljivo skrivenog u bankama podataka i nikad nije ni pomislio da ga potraži. Sada je bio Endru, Endru Martin - Endru iz porodice Martin...

Bio je visok, vitak i skladan, jer NDR roboti su bili tako konstruisani. Kretao se tiho i glatko po veličanstvenoj kući nad Pacifikom, u kojoj je živela porodica Martin, efikasno obavljajući sve što su Martinovi tražili od njega.

Bila je to kuća iz starog doba, prostrana i veličanstvena zgrada kojoj je zaista bio potreban odred posluge za održavanje; ali više nije bilo posluge, osim robota, i to je Martinovima pravilo pomalo problema pre nego što se Džerald Martin ponudio za ovaj eksperiment. Sada se par robota baštovana starao o blistavozelenim travnjacima, kresao veličanstvene živice plamenocrvenih azaleja i uklanjao opale izdanke visokog palmovog drveća koje je ovičavalo greben iza kuće. Robot spremačica se borio sa prašinom i paučinom. A robot Endru služio je porodici Martin kao lakej, batler, družbenica i vozač. Pripremao je jelo; birao je i služio vina koja je Džerald Martin toliko voleo; starao se o odeći porodice; razmeštao je i pazio na njihov lepi nameštaj, njihova umetnička dela, bezbroj njihovih predmeta.

Endru je imao još jednu dužnost, koja mu je oduzimala toliko vremena da je zanemarivao ostatak

kućnih poslova.

Imanje Martinovih - jer bilo je imanje, ništa manje, veliko imanje - bilo je izdvojeno, usamljeno na divnom grebenu iznad ledenoplavog okeana. U blizini se nalazio gradić, ali najbliži ozbiljan grad, San Francisco, bio je daleko niz obalu. Gradovi su počeli da se osipaju, doduše, i ljudi su sve više voleli da komuniciraju elektronski, i da ne žive blizu jedni drugih. Tako su ćerke Martinovih, u velikoj i divnoj usamljenosti, imale malo društva za igru.

Doduše, imale su Endrua.

Gospođica je prva shvatila kako treba urediti stvari.

('Gospođicom' je Endru uvek zvao Melisu, ne zato što nije umeo da izgovori njeno ime, nego zato što mu se činilo nedoličnim da joj se tako prisno obraća. Amanda je za njega uvek bila 'Mala Gospođica', i nikad ništa drugo. Gđa Martin - ona se zvala Lusi - za Endrua je bila 'Gospođa'. Što se tiče Džeralda Martina, on je bio 'Gospodin'. Džerald Martin je pripadao onoj grupi ljudi koju ogromna većina sveta, ne samo roboti, najradije oslovljava sa 'Gospodine'. Broj osoba koje su ga zvale 'Džerald' bio je veoma mali, a bilo je nemoguće i zamisliti da ga neko oslovljava sa 'Džeri'.)

Gospođica je brzo razumela mnogo šta o tome kako se može iskoristiti prisustvo robota u kući. Trebalo je samo primenjivati Drugi zakon.

"Endru", rekla je, "naređujemo ti da ostaviš to što radiš i da se igraš s nama."

Tog trenutka Endru je sređivao knjige u biblioteci Martinovih, koje su pobile iz abecednog niza, što se knjigama često dešava.

Zastao je i spustio pogled sa visoke police od mahagonija između dva ogromna prozora sa vitražima na severnom kraju sobe. Blago je odgovorio. "Izvinite, Gospođice. Trenutno sam zauzet poslom koji mi je zadao vaš otac. Gospodinova naredba ima veću težinu od ovakvog vašeg zahteva."

"Čula sam šta ti je tata rekao", odgovorila je Gospođica. "Rekao je 'Voleo bih da središ te knjige, Endru. Poređaj ih po nekom razumnom sistemu.' Je li tako bilo?"

"Upravo tako mi je rekao, Gospođice. Upravo tim rečima."

"E pa, znači, pošto je rekao samo da bi voleo da središ knjige - a ne poričeš da je baš tako bilo - to i nije neko naređenje, zar ne? Više je predlog. Ili nagoveštaj. Predlog nije naređenje. A nije ni nagoveštaj. Endru, ja ti naređujem. Ostavi knjige takve kakve su i povedi mene i Amandu u šetnju po plaži."

Bila je to savršena primena Drugog zakona. Endru je smesta spustio knjige i sišao s merdevina. Gospodin je bio glava porodice; ali nije izdao izričito naređenje, barem ne u strogom shvatanju reči, a Gospođica jeste. Svakako jeste. A naređenje od ljudskog bića koje pripada ovom domaćinstvu - svakog ljudskog bića koje pripada domaćinstvu - imalo je veću težinu od običnog izražavanja predloga od nekog drugog člana domaćinstva, pa makar taj član bio sam Gospodin.

Endru zapravo nije imao nikakvih problema s tim. Voleo je Gospođicu, a još više je voleo Malu Gospođicu. U svakom slučaju, uticaj koji su one imale na njegovo ponašanje, kod ljudskih bića bi se zvalo uticajem ljubavi. Endru je to smatrao ljubavlju, jer nije znao drugi izraz za ono što je osećao prema devojkama. Nesumnjivo je osećao nešto. I to je samo po sebi već bilo čudno, ali pretpostavljao je da je sposobnost za ljubav ugrađena u njega isto kao i ostale razne sposobnosti. I tako, ako su želele da on izađe i igra se s njima, rado je to činio - pod uslovom da se sve uklapalo u okvire Tri zakona.

Staza koja je vodila na plažu bila je strma i vetrovita, puna stenja, izlokanih rupa i drugih neprijatnih prepreka. Niko je i nije, koristio osim Gospođice i Male Gospođice, jer je i sama plaža predstavljala samo iskrzanu peščanu traku pokrivenu naplavljenim drvetom i osušenom morskom travom, a okean je, tu u severnom delu Kalifornije, bio suviše hladan da bi se i pomislilo na plivanje

bez zaštitnog odela. Ali devojčice su ga volele i takvog, praznog, namćorastog i vetrovitog.

Dok su polako silazili, Endru je jednom rukom držao Gospođicu a drugom nosio Malu Gospođicu. Obe devojčice bi najverovatnije sišle niz stazu i same, bez ikakvih problema, ali Gospodin je izdao vrlo stroga naređenja što se tiče staze prema plaži. "Dobro pazi da ne trče i ne skaču po njoj, Endru. Ako se sapletu na pogrešnom mestu, padale bi dvadeset metara. Ne mogu da im zabranim da idu dole, ali hoću da u svakom trenutku budeš tik uz njih, kako bi pazio da ne naprave neku glupost. To je naređenje."

Jednog dana, Endru je to znao, Gospođica, ili možda čak i Mala Gospođica, daće mu protivrečno naređenje i tražiće da on stoji i gleda kako njih dve vrtoglavo trče niz breg ka plaži. Kad se to bude desilo, u njegovom pozitronskom mozgu stvoriće se moćni ekvipotencijal suprotnosti, i svakako će mu biti veoma teško da se snađe.

Gospodinovo naređenje će na kraju prevagnuti, naravno, jer je sadržalo elemente i Prvog i Drugog zakona, a sve što se odnosi na Prvi zakon uvek ima vrhunsku prednost. Pa ipak, Endru je znao da će njegovi vodovi biti veoma napregnuti prvi put kad se sukobe Gospodinova naređenja i hirovi devojčica.

No, zasad su Gospođica i Mala Gospođica bile spremne da se povinuju pravilima. Pažljivo, korak po korak, silazio je niz liticu. Na dnu je pustio ruku Gospođici i spustio Malu Gospođicu na vlažni pesak. Obe su smesta otrčale, veselo jurcajući duž ivice moćnog, zapenjenog mora.

"Morska trava!" povikala je Gospođica, podigavši debeo, užast izdanak duži od nje, i mašući njime kao bičem. "Pogledaj samo ovu morsku travu, Endru!"

"A ovo parče drveta!" rekla je Mala Gospođica. "Zar nije divno, Melisa?"

"Možda tebi jeste", prezrivo je rekla starija devojčica. Uzela je čvornovat i izlokani komad drveta od Male Gospođice, površno ga pogledala i odbacila, stresavši se. "Brrr. Svašta raste po njemu."

"I to je samo morska trava", rekla je Mala Gospođica. "Je li tako, Endru?"

Podigla je odbačeni komadić drveta i predala mu ga na pregled.

"Da, alge", odgovorio je.

"Al-alge?"

"Alge. Stručni naziv za morsku travu."

"Oh. Alge." Mala Gospođica se nasmejala i spustila taj komad drveta na početak staze, kako bi se setila da ga ponese na povratku u kuću. Potom je ponovo jurnula duž plaže, prateći stariju sestru kroz prskanje zapenjenih talasa.

Endru je bez problema išao za njima. Nikad nije dozvoljavao da mu predaleko odu.

Dok su bili na samoj plaži, nisu mu bila potrebna naročita naređenja od Gospodina da bi štitio devojčice; Prvi zakon se postarao za to. Okean nije samo divlje izgledao, nego je zaista i bio opasan: strujanja su bila snažna i nepredvidljiva, voda je u skoro svako doba godine bila ledena, a manje od pedeset metara od obale iz vode su virili, kao ogromni kameni zubi, smrtonosni vrhovi litice. Kad bi Gospođica ili Mala Gospođica načinile i najmanji pokret da se upute u more, Endru bi se smesta stvorio kraj njih.

Ali bile su dovoljno razumne da ni ne pomisle na plivanje. Obala je duž ovog dela Pacifika bila divna na svoj grubi, divlji način, ali samo more, uvek besno i vrtložno, bilo je neprijatelj svima koji nisu srasli s njim, i čak i malo dete je to osećalo na prvi pogled.

Gospođica i Mala Gospođica su šljapkale po baricama zaostalim od plime i zagledale tamne pavenke, sivozelene prilepke, ružičaste i purpurne anemone i bezbroj sitnih krabica, i tragajući - kao i uvek bez mnogo uspeha - za morskim zvezdama. Endru je bio u blizini, spreman za slučaj da se iznenada, bez upozorenja, pojavi veliki talas i jurne ka obali. More je bilo mirno, mirno kao što je

često umelo da izgleda, ali opasni talasi umeli su da se pojave niotkuda.

Iznenada se oglasila Gospođica. "Endru, umeš li ti da plivaš?"

"Mogao bih ako ustreba, Gospođice."

"Ne bi dobio kratak spoj u mozgu li nešto slično? Mislim, ako voda uđe unutra?"

"Ja sam vrlo dobro izolovan", objasnio joj je Endru.

"Fino. Onda otplivaj do one sive stene. One na kojoj se gnezde kormorani. Hoću da vidim koliko ćeš brzo to uraditi."

"Melisa..." s nelagodnošću zausti Mala Gospođica.

"Šššš, Amanda. Hoću da Endru ode tamo. Možda će naći jaja kormorana, pa će ih doneti da nam ih pokaže."

"Ne bi valjalo da se diraju gnezda, Gospođice", nežno je rekao Endru.

"Rekla sam da hoću da otplivaš tamo."

"Melisa..." ponovila je Mala Gospođica, ovaj put nešto oštrije.

Ali Gospođica je bila uporna. To je bilo naređenje. Endru je osetio prve predznake nakupljanja suprotstavljenih potencijala: blago podrhtavanje vrhova prstiju, jedva osetnu vrtoglavicu. Naređenjima se treba pokoravati: to je bio Drugi zakon. Gospođica bi mogla da mu naredi da ovog časa otpliva za Kinu, i Endru bi to bez oklevanja učinio, da nema nikakvih prepreka. Ali on je bio tu da zaštiti devojčice. Šta bi bilo da ih zadesi nešto neočekivano dok je on tamo na steni s kormoranima? Iznenadan zlokobni talas, klizav kamen, čak i zemljotres - zemljotresi nisu bili svakodnevna pojava, ali mogli su se dogoditi.

Ovo se ticalo isključivo Prvog zakona.

"Žao mi je, Gospođice. Pošto nema odraslih koji bi vas čuvali, ne mogu da vas ostavim bez nadzora toliko dugo dok otplivam do stene i nazad. Da su tu Gospodin ili Gospođa, bilo bi drugačije, ali ovako..."

"Zar ne možeš da prepoznaš naređenje kad ti se izda? Hoću da otplivaš tamo, Endru."

"Kao što sam objasnio, Gospođice..."

"Ne treba da brineš za nas. Nisam ja dete, Endru. Šta si mislio - da će neko čudovište dotrčati plažom i progutati nas dok si ti u vodi? Mogu da se staram o sebi, hvala na pitanju, a paziću i na Amandu ako treba."

"Nije pošteno prema njemu, Melisa", rekla je Mala Gospođica. "Tata mu je dao naređenja."

"A sad mu naređujem ja." Melisa je načinila značajan pokret rukom. "Otplivaj do kormoranske stene, Endru. Kreni. Sada, Endru."

Endru je osetio da se blago zagreva, pa je naredio vodovima da izvrše potrebne homeostatske izmene.

"Prvi zakon..." počeo je.

"Ala si dosadan! I ti i tvoj Prvi zakon!" povikala je Melisa. "Zar ne možeš jednom da zaboraviš taj Prvi zakon? Ne, ne možeš, je li? Ugradili su ti te smešne zakone i nema načina da ih zaboraviš. Ti si samo glupa mašina."

"Melisa!" ljutito je rekla Mala Gospođica.

"Da, to je tačno", kazao je Endru. "Kao što ste upravo ispravno primetili, ja sam samo glupa mašina i stoga nisam u stanju da prenebregnem naređenja vašeg oca koja se tiču vaše bezbednosti na plaži." Lako se naklonio Melisi. "Veoma mi je žao, Gospođice."

"Ako toliko želiš da vidiš kako Endru pliva, Melisa", rekla je Mala Gospođica, "zašto ne bi ušao u plićak i malo plivao duž obale? To ne bi bilo ništa loše, zar ne?"

"Ne bi bilo isto", nadureno je rekla Gospođica. "Uopšte ne bi."

Endru je pomislio da bi je to možda ipak zadovoljilo. Nije voleo što je izazvao toliku neslogu.

"Dozvolite da pokažem", rekao je.

Ušao je u plićak. Težak, zapenušan talas zahvatio mu je kolena, ali Endru je s lakoćom podesio žiroskopske stabilizatore da se suprotstave napadu snažnog talasa. Krupno, oštro kamenje posejano po morskom dnu nije ni osećao pod metalnim stopalima. Senzori su mu rekli da je temperatura vode daleko ispod granice prijatnosti za ljudska bića, ali ni to za njega samog nije značilo ništa.

Četiri-pet metara od obale bilo je dovoljno duboko da Endru zapliva, a ipak je bio dovoljno blizu obale da se vrati na suvo istog časa kad se ukaže potreba. Sumnjao je da će se to desiti. Devojčice su stajale na plaži jedna kraj druge, zadržljivo ga gledajući.

Endru nikad ranije nije plivao. Nikada nije imao ni najmanjeg razloga za to. Ali bio je programiran za skladnost i koordinaciju u svim okolnostima, i bila mu je potrebna mu je samo jedna mikrosekunda da proračuna prirodu pokreta potrebnih da ga pokreću kroz vodu tik ispod površine - ritmički udari nogu, podizanje ruku, zahvatanje šakom. Vešto je zaplivaio nekih desetak metara duž obale, glatkim, efikasnim, snažnim pokretima, a onda se okrenuo i vratio na polaznu tačku. Sve zajedno trajalo je svega nekoliko trenutaka.

A na Gospođicu je delovalo baš kako treba.

"Ti si sjajan plivač, Endru", rekla je. Oči su joj blistale. "Sigurna sam da bi srušio sve rekorde kad bi otišao na neko plivačko takmičenje."

"Nema plivačkih takmičenja za robote, Gospođice", ozbiljno je odgovorio Endru.

Gospođica se zakikotala. "Mislila sam na ljudsko takmičenje! Na Olimpijadi!"

"O, Gospođice, Gospođice! To uopšte ne bi bilo pošteno, da dozvole robotu takmičenje na Olimpijadi, sa ljudima! To se nikad neće desiti."

Malo je razmislila o tome. "Valjda neće", rekla je. Žalosno je pogledala kormoransku stenu. "Siguran si da nećeš da otplivaš tamo? Uverena sam da bi za dva minuta stigao tamo i nazad. Šta bi moglo da nam se desi za ta dva minuta?"

"Melisa", ponovo je rekla Mala Gospođica.

"Sasvim razumem vašu želju da to učinim", rekao je Endru, "ali nisam u stanju da ispunim vašu želju. Još jednom, veoma žalim..."

"No, dobro. Žao mi je što sam i pitala."

"Nije ti žao", rekla je Mala Gospođica.

"Jeste."

"I rekla si Endruu da je glupa mašina. To uopšte nije bilo lepo!"

"Ali je tačno, zar ne?" upitala je Gospođica. "Sam nam je rekao da je tačno."

"On je mašina, valjda", zamislila se Mala Gospođica. "Ali nije glup. A svakako nije bilo učtivo da mu to kažeš."

"Ne moram da budem učtiva prema robotu. Kao kad bi bila učtiva prema televizoru."

"Nije isto!" tvrdila je Mala Gospođica. "Potpuno je drugačije!"

Počela je da plače, pa je Endru morao da je uhvati i zavrti je u krug sve dok joj se nije toliko zavrtelo u glavi od okretanja ogromnog vedrog neba i naopačke okrenutog okeana, da je zaboravila zašto se rastužila.

Uskoro mu je prišla Gospođica, dok je Mala Gospođica istraživala neku baricu, i obratila mu se dubokim, prigušenim glasom. "Izvini što sam ono rekla, Endru."

"U redu je, Gospođice."

"Hoćeš li mi oprostiti? Znam da to nije bilo lepo. Zaista sam želela da otplivaš tamo, i nisam se ni setila da ne smeš da nas ostavljaš same dok smo ovde. Strašno mi je žao, Endru."

"Nema potrebe da se izvinjavate, Gospođice. Zaista nema."

I nije bilo. Kako bi robot mogao da se uvredi zbog nečeg što čovek kaže ili uradi? Ali Endruu se učinilo da je najbolje da joj to ne kaže. Ako Gospođica oseća potrebu da se izvini, mora joj omogućiti da tu potrebu ispuni - čak da ga njene okrutne reči nisu uopšte uznemirile.

Bilo bi besmisleno da poriče da je mašina. On jeste upravo to.

Što se tiče glupe mašine, pa, nije imao pojma šta je time Gospođica htela da kaže. Imao je odgovarajući kapacitet inteligencije za sve zadatke koje bi dobio. Svakako postoje roboti inteligentniji od njega, ali on nije sreo takve. Da li je htela da kaže kako je on manje inteligentan od ljudskih bića? Ta izjava mu ništa nije značila. Nije umeo da uporedi robotsku i ljudsku inteligenciju. Kvantitativno i kvalitativno, njihov način razmišljanja potpuno se razlikovao - u tome su se oduvek svi slagali.

Uskoro je vetar postao hladniji. Počeo je da devojčicama kovitla haljine, i bacao im je pesak u lice, kao i Endruu o blistavo kućište. Devojčice su zaključile da su se dosta naigrale na plaži.

Kad su pošli uz stazu, Mala Gospođica je podigla onaj komad drveta što ga je ranije našla i zadenula ga za pojas. Uvek je sakupljala tako neobične dragocenosti.

Te večeri, kad je sve poslove okončao, Endru je sišao na plažu, sam, i otplivao do kormoranske stene, samo da vidi koliko vremena će mu trebati. Čak i u tami bilo je brzo i lako. Najverovatnije bi, zaključio je, uradio to ne izlažući Gospođicu i Malu Gospođicu ikakvom riziku. Naravno, to ne bi učinio, ali postojala je mogućnost.

Niko nije tražio od Endrua da noću pliva do stene. To je bila njegova ideja. Pitanje radoznalosti, tako reći.

3.

Došlo je doba godine u kome je Mala Gospođica slavila svoj rođendan. Endru je već naučio da je proslava rođendana važan događaj u godišnjem ciklusu ljudskog života - sećanje na dan kada se jedinka pojavila iz majčine materice.

Endru je smatrao da je neobično što su ljudi izabrali dan izlaska iz materice kao stvar dovoljno značajnu za proslave. Znao je ponešto o biologiji ljudi, i činilo mu se da bi bilo mnogo važnije obratiti pažnju na trenutak istinskog stvaranja organizma, kada spermatozoid uđe u jajnu ćeliju i kada počne proces deobe ćelije. Sigurno je to pravi trenutak nastanka svake osobe!

Nesumnjivo je nova osoba već živa, iako nije sposobna za samostalno funkcionisanje, tokom devet meseci koje provodi unutar materice. Ljudsko biće, uz to, nije naročito sposobno za samostalan život ni odmah posle izlaska iz materice, pa je razlika između rođenja i pre-rođenja, koju ljudi toliko podvlače, za Endrua imala veoma malo smisla.

On sam bio je spreman da izvršava sve programirane funkcije onog časa kad je poslednja faza sklapanja bila gotova i kad su vodovi pokrenuti. Ali novorođeno dete je daleko od sposobnosti da se samo snalazi. Endru nije video nikakvu razliku između fetusa koji je završio sa svim fazama razvoja ali je još unutar majke, i istog tog fetusa, dan-dva kasnije, kad izađe. Bio je unutra, sad je napolju, i gotovo. Ostajao je jednako bespomoćan. Zašto se onda ne bi slavila godišnjica trenutka začeća, umesto godišnjice nečijeg izlaska iz materice?

Što je više mozgao o tome, bilo mu je sve jasnije da postoji neka logika u oba gledišta. Šta bi, na primer, on odabrao za svoj rođendan, kad bi roboti uopšte osećali potrebu da slave rođendane? Datum kad je fabrika počela da ga sastavlja, ili datum kad je njegov pozitronski mozak postavljen u kućište, uz uključivanje somatske kontrole? Je li on 'rođen' kad su spojeni prvi delovi njegovog oklopa ili kada je u pogon stupio jedinstveni sklop senzora koji sačinjava NDR-113? Obično kućište ne predstavlja njega, ma šta to on bio. Tek pozitronski mozak jeste on. Ili kombinacija pozitronskog mozga valjano montiranog u telo koje je za njega predviđeno. Prema tome, njegov rođendan...

Oh, to je bilo tako zbunjujuće! A roboti nisu predviđeni za zbunjivanje. Njihovi pozitronski umovi su složeniji od običnih digitalnih 'mozgova' nepozitronskih kompjutera, koji operišu isključivo prostim binarnim operacijama, funkcijama uključeno i isključeno, da i ne, pozitivno i negativno, a ta složenost ponekad dovodi do trenutaka sukobljenih potencijala. Ipak, roboti su logička stvorenja koja umeju da se izbore s takvim sukobima, obično tako što preslože podatke na razuman način. Pa zašto mu je onda toliko teško da pojmi šta bi trebalo da predstavlja nečiji rođendan?

Zato što su rođendani čisto ljudska ideja, odgovorio je samom sebi. Oni za robote nisu ni od kakvog značaja. A ti nisi ljudsko biće, pa ne treba da brineš kada bi trebalo ili ne bi trebalo da slaviš svoj rođendan.

U svakom slučaju, bio je Gospođicin rođendan. Gospodin se potrudio da tog dana dođe ranije kući, iako je zakonodavno telo bilo zauzeto nekom komplikovanom raspravom o međuplanetnim zonama slobodne trgovine. Čitava porodica je obukla svečanu odeću i okupila se oko velikog komada uglaćanog crvenog drveta koji je predstavljao trpezarijski sto. Upaljene su sveće i Endru je poslužio svečanu večeru koju je Gospođa satima planirala, a potom je Gospođica zvanično primila i otvorila poklone. Primanje poklona - novog vlasništva, koje vam daju drugi - očito je bilo glavni deo rituala proslave rođendana.

Endru je posmatrao, ali nije zaista razumeo. Znao je da ljudi mnogo polažu na posedovanje stvari, predmeta koji pripadaju isključivo njima, ali bilo je teško shvatiti koliku vrednost im ti predmeti predstavljaju i zašto im je toliko stalo da ih poseduju.

Mala Gospođica, koja je tek pre godinu-dve naučila da čita, poklonila je sestri knjigu. Ne kasetu, ne info-disk, ne holokocku, nego pravu knjigu sa koricama, u povezu, sa stranicama. Mala Gospođica je veoma volela knjige. To je važilo i za Gospođicu - naročito je volela knjige poezije, oznaka za ispisan niz tajanstvenih fraza poređanih u nejednake redove, što je za Endrua bilo krajnje tajanstveno.

"Kako je divna!" povikala je Gospođica kada je izvadila knjigu iz šarenog papira. "Rubaije Omara Kajama! Oduvek sam to želela! Ali otkud si znala da to i postoji? Ko ti je rekao, Amanda?"

"Čitala sam o njoj", rekla je Mala Gospođica, pomalo uvređena. "Ti misliš da ja ništa ne znam, jer sam pet godina mlađa od tebe, ali da znaš, Melisa..."

"Devojke! Devojke!" upozorio ih je Gospodin. "Hajde da se ne bockamo za vreme rođendanske proslave!"

Sledeći poklon koji je Gospođica otvorila bio je od njene majke: divan džemper od kašmira, beo i paperjast. Gospođica se toliko oduševila da ga je obukla preko džempera koji je već nosila.

Potom je otvorila paketić od oca i glasno dahnula: jer Gospodin joj je kupio privezak od ružičaste slonovače, ukrašen zavojitim urezima, toliko privlačnim da je čak i Endru, svojim savršenim vidom, nehotice pratio složene šare. Gospođica je bila blaženo srećna. Uzela je privezak zajedno sa zlatnim lančićem i stavila ga oko vrata, pažljivo ga nameštajući dok se nije našao tačno na sredini novog džempera.

"Srećan rođendan, Melisa", rekao je Gospodin. Gospođa je zapevala, pridružila joj se Mala Gospođica, i svi su otpevali rođendansku pesmu. Potom je Gospođa počela da peva od početka, i pokretom je pozvala Endrua, koji je zapevao zajedno s njima.

Za trenutak se upitao je li trebalo i on nešto da pokloni Melisi. Ne, pomislio je, ona to izgleda nije očekivala. A zašto i bi? On nije bio član porodice. Bio je samo jedan od kućnih aparata. Predavanje rođendanskih poklona je isključivo ljudska osobina.

Bila je to ljupka rođendanska večera. Samo jedna stvar nije bila kako treba: Mala Gospođica je bila strašno ljubomorna zbog onog divnog priveska od slonovače.

Pokušala je da to prikrije, naravno. Bilo je to rođendansko slavlje njene sestre i nije želela da joj ga pokvari, ali čitavo veče je krišom zagledala privezak koji je toplo blistao, ružičast i zlatan, na Melisinom džemperu, i Endru nije morao da bude naročito pronicljiv pa da vidi koliko je nesrećna.

Poželeo je da je nečim razvedri. No, čitavo zamešateljstvo oko rođendana, poklona, sestara, ljubomore i svih tih ljudskih shvatanja - zaista je bilo van granica njegovog poimanja. On je bio veoma sposoban robot u onom smislu za koji je konstruisan, ali njegovi konstruktori nisu smatrali za potrebno da mu omoguće da razume zašto je jedna devojčica tužna kad druga devojčica, njena sestra, dobije lep predmet povodom rođendana.

Ipak, dan-dva kasnije, Mala Gospođica je prišla Endruu. "Mogu li da razgovaram s tobom, Endru?"

"Svakako."

"Da li ti se svideo privezak koji je Melisa dobila od tate?"

"Učinio mi se veoma lep."

"I jeste lep. To je nešto najlepše što sam ikada videla."

"Zaista je veoma lep, da", rekao je Endru. "I siguran sam da će ti Gospodin pokloniti nešto isto toliko lepo kada dođe tvoj rođendan."

"Moj rođendan je za tri meseca", rekla je Mala Gospođica.

Izgovorila je to kao da je u pitanju čitava večnost.

Endru je čekao, jer nije mogao da odredi kuda će ovaj razgovor odvesti.

Za to vreme Mala Gospođica je prišla ormariću u kojem je držala komad naplavljenog drveta što

ga je našla na plaži onog dana kad je Endru plivao. Pružila mu je drvo.

"Hoćeš li da mi napraviš privezak, Endru? Od ovoga?"

"Drveni privezak?"

"Pa, izgleda da nemam komad slonovače. Ali ovo je veoma lepo drvo. Znaš da delješ, je li? Ili možeš da naučiš, nadam se."

"Siguran sam da imam mehaničke sposobnosti potrebne za taj posao, ali trebao bi mi neki alat i..."

"Evo", rekla je Mala Gospođica.

Donela je mali nož iz kuhinje. Predala mu ga je veoma ozbiljnog izraza lica, kao da je u pitanju čitav komplet rezbarskih oštrica.

"Ovo bi trebalo da ti je dovoljno", rekla je. "Imam poverenja u tebe, Endru."

Uhvatila ga je za metalnu ruku i stegnula je.

Te noći, u tišini sobe u koju se povlačio kada obavi sve poslove, Endru se pažljivo zagledao u komad naplavljenog drveta. Nekih petnaestak minuta je proučavao njegovu strukturu, gustinu, godove. Pažljivo je razgledao i nož, oprobavši ga na parčetu drveta koje je doneo iz bašte, kako bi procenio hoće li biti dovoljno dobar. Potom je razmislio o visini Male Gospođice i o veličini priveska koja bi najbolje odgovarala devojčici koja je još vrlo mala, ali neće zauvek ostati takva.

Konačno je odsekao komad drveta bliže kraju. Bilo je veoma tvrdo, ali Endru je imao fizičku snagu jednog robota, i bilo je pitanje jedino hoće li nož izdržati zahteve koje mu je postavio. Izdržao je.

Zamislio se nad komadom drveta koji je odvojio od celine. Držao ga je, okretao, trljao prstima po površini. Sklopio je oči i zamislio kako bi izgledao kad bi mu uklonio komadić odavde, komadić odande... kad bi ovde samo malo zagrebao, a i ovde...

Da.

Počeo je da radi.

Posao nije dugo potrajao, pošto je jednom u umu izveo čitav plan. Endruova mehanička koordinacija lako se prilagodila tako preciznom poslu, a vid mu je bio savršen, pa je izgledalo da se drvo samo povinuje onom što je želeo da načini od njega.

Ipak, kad je završio, bilo je suviše kasno da bi ga odneo Maloj Gospođici. Sklonio je privezak i nije o njemu ni mislio do jutra. Kad je Mala Gospođica bila spremna da potrči ka autobusu koji ju je svakog dana vozio u školu, Endru je izvadio privezak i pružio joj ga. Primila ga je, iznenađena i zadivljena.

"Napravio sam ga za tebe", rekao je.

"Stvarno?"

"Od drveta koje si mi sinoć dala."

"O, Endru, Endru - pa ovo je fantastično, Endru! O, tako je lep! Tako divan! Nisam ni pomislila da ćeš napraviti nešto takvo. Čekaj samo dok ga Melisa vidi! A pokazaću ga i tati!"

Napolju se začula sirena. Mala Gospođica je pažljivo stavila privezak u torbu i otrčala ka autobusu. Okrenula se kad je odmakla stazom desetak metara i mahnula Endruu - i dobacila mu poljubac.

Te večeri, kada je Gospodin došao kući sa zasedanja u glavnom gradu oblasti i kad mu je Mala Gospođica pokazala privezak, celo domaćinstvo se uskomešalo. Gospođa se glasno i opširno divila ljupkosti dela, a Gospođica je bila dovoljno razložna da izjavi kako je lepo skoro koliko i privezak koji je ona dobila za rođendan.

Sam Gospodin bio je zapanjen. Nije mogao da poveruje da je Endru to napravio.

"Odakle ti ovo, Mandi?" On je Malu Gospođicu zvao Mandi, niko drugi je nije tako oslovljavao.

"Rekla sam ti, tata. Endru mi ga je napravio. Našla sam komad drveta na plaži, a on ga je izdeljao."

"On nije zanatlijski robot."

"Nije šta?"

"Nije predviđen za deljanje", objasnio je Gospodin.

"E pa, možda i jeste", rekla je Mala Gospođica. "Možda zna mnogo šta o čemu mi pojma nemamo."

Gospodin je pogledao Endrua. Čkiljio je i zamišljeno čupkao brk - Gospodin je imao veoma upadljive brkove, nakostrešene i guste - i mrštio se tako da je i Endru, čije je poznavanje ljudskih izraza lica još bilo pomalo ograničeno, ipak shvatio da je to vrlo ozbiljno mrštenje.

"Jesi li zaista ti napravio ovo, Endru?"

"Da, gospodine."

"Roboti nisu u stanju da lažu, znaš."

"To nije u potpunosti tačno, Gospodine. Mogao bih da lažem kad bi mi se to naredilo, ili kad bih morao da iznesem neku neistinu kako bih zaštitio ljudsko biće od zla, ili kad bi moja bezbednost bila..." Zastao je. "Ali zaista sam ja izdeljao ovo za Malu Gospođicu."

"A šara? I to si ti napravio?"

"Da, Gospodine."

"Odakle si je prekopirao?"

"Prekopirao, Gospodine?"

"Nisi mogao da je tek tako izmisliš. Mora da si je izvadio iz neke knjige, je li tako? Ili si upotrebio kompjuter za nacrt, ili..."

"Uveravam vas, Gospodine. Jedino sam proučavao neobrađen materijal neko vreme, dok nisam shvatio kako je najbolje da ga obradim u oblik koji će odgovarati Maloj Gospođici. A onda sam ga izdeljao."

"Kakvim alatom, ako smem da pitam?"

"Malim kuhinjskim nožem, Gospodine, koji mi je ljubazno obezbedila Mala Gospođica."

"Kuhinjskim nožem", ponovio je Gospodin, neobično ravnim glasom. Polako odmahujući glavom, odmerio je privezak u dlanu, kao da mu je njegova lepota gotovo neshvatljiva. "Kuhinjskim nožem. Dala ti je komad naplavljenog drveta i običan kuhinjski nož i ti si samo time uspeo da načiniš ovo?"

"Da, Gospodine."

Sutradan je Gospodin doneo Endruu nov komad drveta sa plaže, veći, povijen, izbeljen i išaran od dugog boravka u vodi. Dao je Endruu i električni vibro-nož, i pokazao mu kako se koristi.

"Napravi nešto od ovog komada drveta, Endru", rekao je. "Šta god poželiš. Samo bih voleo da gledam kako radiš."

"Svakako, Gospodine."

Endru je neko vreme razgledao drvo, a onda je uključio vibro-nož i posmatrao pokrete oštrice najpreciznijim optičkim parametrima sve dok nije shvatio kakve rezultate će nož moći da pruži, a onda je konačno počeo da radi. Gospodin je sedeo kraj njega, ali kad se Endru usredsredio na posao deljanja, jedva da je i bio svestan da kraj njega sedi ljudsko biće. Bio je potpuno usredsređen na posao. Tog časa bilo mu je važno samo drvo, vibro-nož i slika predmeta koji će osloboditi iz drveta.

Kada je završio, predao je predmet Gospodinu i otišao po metlu kako bi počistio iverje. Kad se vratio u sobu, zatekao je Gospodina kako sedi, nepokretno, i zuri u drvo nekako tupo i ošamućeno.

"Tražio sam robota za domaćinstvo iz serije NDR", tiho je rekao Gospodin. "Ne sećam se da sam pomenuo nekakve posebne zanatske sposobnosti."

"Tako je, Gospodine. Ja sam robot za domaćinstvo, serija NDR. Nemam specijalizovana proširenja za zanatske veštine."

"A ipak si napravio ovo. Video sam svojim očima."

"Tako je, Gospodine."

"Šta misliš, bi li mogao da od drveta praviš i druge stvari? Ormarčiće, recimo? Stolove? Lampe? Velike skulpture?"

"Nisam u stanju da kažem, Gospodine. Nikad to nisam pokušao."

"E, sad ćeš pokušati."

Posle toga Endru je veoma retko spremao obroke ili posluživao kraj stola, a nije obavljao ni ostale sitne poslove po kući koji su inače bili u njegovoj nadležnosti. Naredili su mu da čita knjige o drvodeljstvu i dizajnu, s posebnim naglaskom na pravljenju nameštaja, a jedna od praznih prostorija u potkrovlju odvojena je da mu bude radionica.

Iako je nastavio da delje sitnice za Gospođicu i Malu Gospođicu, a ponekad i za Gospođu - narukvice, naušnice, ogrlice, priveske - Endru se, na Gospodinov predlog, posvetio uglavnom ormarčićima i stočićima. Stvarao je neobične i lepe stvari. Koristio je retko i egzotično drvo koje mu je donosio Gospodin, i ukrašavao ga urezujući veoma složene i lepe šare.

Gospodin je svakih dan-dva dolazio da vidi najnovija dela.

"To je neverovatno, Endru", uvek bi rekao. "Potpuno neverovatno. Ti nisi samo zanatlija, da li si svestan toga? Ti si istinski umetnik. Ovo što stvaraš prava su umetnička dela."

"Uživam praveći ih, Gospodine", rekao je Endru.

"Uživaš?!"

"Možda ne bih smeo da koristim tu reč?"

"Neobično je čuti robota kako kaže da 'uživa' u nečemu. Nisam znao da su roboti sposobni za takva osećanja."

"Možda sam izraz shvatio u suviše širokom smislu."

"Možda", složio se Gospodin, "ali nisam sasvim siguran. Kažeš da uživaš praveći ovaj nameštaj. Šta pod tim stvarno podrazumevaš?"

"Kada to radim, kola u mom mozgu nekako lakše provode. To mi izgleda srodno ljudskom pojmu 'uživanja'. Čuo sam da koristite reč 'uživanje', i mislim da razumem njeno značenje. Način na koji je vi koristite odgovara onom što ja osećam. Stoga mi se učinilo prikladnim da kažem kako uživam u pravljenju ovih stvari, Gospodine."

"Ah. Da."

Gospodin je malo počutao.

"Ti si veoma neobičan robot, Endru, znaš li to?"

"Ja sam u potpunosti običan, Gospodine. Moja kola pripadaju tipu NDR, i ništa više ni manje od toga."

"Verovatno."

"Da li vam smeta ovo što radim, Gospodine?"

"Nimalo, Endru. Upravo suprotno."

"Pa ipak osećam nelagodnost u vašem glasu. Postoji u njemu prizvuk - kako da se izrazim - recimo, iznenađenja? Ne, 'iznenađenje' nije dovoljno precizno. Možda nesigurnost? Ili sumnja?... Hoću da kažem, Gospodine, izgleda kao da smatrate kako radim nešto što je iznad ukupnog programiranog nivoa mojih sposobnosti."

"Da", rekao je Gospodin. "Upravo to mislim, Endru. Daleko iznad programiranog nivoa. Nimalo mi ne smeta što se iznenađa pokazalo da imaš ugrađene umetničke sposobnosti, da se razumemo. Ali

voleo bih da znam odakle ti to."

4.

Nekoliko dana kasnije Džerald Martin je telefonirao direktoru područne centrale korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'. "Imam nekih problema sa NDR robotom za domaćinstvo kojeg ste mi dali", rekao je.

Direktor se zvao Eliot Smit. Kao i mnogi rukovodioci korporacije, Smit je pripadao brojnoj i moćnoj porodici Robertson, potomcima Lorenasa Robertsona koji je osnovao Robotsku korporaciju, početkom dvadesetog veka.

Iako se dosad kompanija toliko razrasla da se više nije mogla smatrati za porodični poduhvat porodice Robertson - stalna potreba za uvođenjem svežeg kapitala za grananje poslova, primorala je Robertsonove i Smitove da stalno prodaju dobar deo svog udela u RMLJSD ulagačima van porodice - oni spolja, tako, gotovo da nikad nisu mogli da tek tako podignu slušalicu i zatraže da govore s jednim Robertsonom ili Smitom. Ali Džerald Martin je, na kraju krajeva, bio predsednik Komiteta za nauku i tehnologiju regionalnog zakonodavnog tela. Robertsonovi i Smitovi, ma koliko bogati i moćni, nisu mogli da prenebregnu telefonski poziv jednoga Džeralda Martina.

"Problem?" ponovio je Eliot Smit, i njegovo lice na telefonskom ekranu pokazalo je duboku i iskrenu zabrinutost. "Veoma mi je žao što to čujem, gospodine Martin. A i prilično sam iznenađen, moram priznati. Vaš NDR je vrhunski proizvod, znate, i veoma je detaljno testiran pre nego što je izašao iz fabrike. Na kakav kvar se žalite? Da li robot na neki način izneverava očekivanja?"

"Nisam rekao da je u pitanju kvar."

"Ali pomenuli ste problem, gospodine Martin. NDR bi trebalo da je u stanju da obavlja sve kućne poslove koje..."

Gospodin ga je oštro prekinuo. "Ovo nema veze sa programiranim domaćim poslovima, gospodine Smit. NDR-113 savršeno obavlja sve te svoje zadatke. Problem je što izgleda da taj robot ima neke sposobnosti koje nisu pomenute kada sam s vama prvi put razgovarao o uvođenju robota sluge u moje domaćinstvo."

Smitov izraz zabrinutosti je ustupio mesto očitijoj strepnji. "Hoćete li da kažete da prekoračuje programiranu grupu poslova i radi i ono što se od njega ne traži?"

"Ni slučajno. Da se išta slično desilo, javio bih vam se mnogo ranije. Ne, gospodine Smit, desilo se da se on sasvim neočekivano odao drvodeljstvu. Pravi drveni nakit i nameštaj. Moja mlađa kći mu je izdala vrlo jednostavan nalog u tom smislu, a on ga je ispunio preko svih očekivanja, pa sam ga potom naterao da napravi još mnogo šta. Obraduje drvo pristo fenomenalno, i nikad ne ponavlja istu stvar. Ono što on stvara, gospodine Smit, jesu umetnička dela. Prava umetnička dela. Svaki muzej bi ih rado izložio."

Smit je ćutao i pošto je Martin završio priču. Uglovi usana su mu podrhtavali, ali inače ničim nije pokazivao osećanja.

"Serija NDR je prilično prilagodljiva, gospodine Martin", konačno je rekao. "Nije sasvim nemoguće da jedan NDR obavi poneki stolarski posao."

"Mislio sam da sam jasno rekao kako je ovo daleko više nego 'poneki stolarski posao'", rekao je Gospodin.

"Da, mislim da jeste." Opet je nastupila duga stanka. Potom je Smit nastavio. "Voleo bih da vidim njegove proizvode. Voleo bih da pogledam i tog vašeg robota, zapravo. Da li bi vam smetalo, gospodine Martin, da dođem do vas u jednu kratku inspekciju?"

"Ali ako morate da ga pregledate, zar vam ne bi više odgovaralo da to učinite u laboratorijskim uslovima? Moraćete da koristite raznu opremu za testiranje, verovatno, a kako biste je doneli u moju

kuću? Čini mi se da bi bilo mnogo jednostavnije da dovedem Endrua u vašu centralu, gde ćete ga lepo i detaljno pregledati."

"Endrua?"

Gospodin se kratko osmehnuo. "Moje devojčice ga tako zovu. Od NDR, znate."

"Da. Da, razmem. Ali nema potreba da se zamarate putujući čak ovamo, gospodine Martin. Planirao sam da posetim neka naša postrojenja na Zapadnoj obali, a ovo će mi biti dobar izgovor. Osim toga, u ovom trenutku ne nameravam da vašeg NDR podvrgavam nikakvim složenim testovima. Samo bih želeo da razgovaram s njim - i sa vama - i da vidim ponešto od toga što pravi. Ne bih mogao ni da očekujem da dovučete ovamo kamion pun nameštaja."

"Zvuči mi razumno."

"Onda, recimo, u utorak? Da li bi vam to odgovaralo?"

"Postaraću se da mi odgovara", rekao je Gospodin.

"I da, još nešto. Voleo bih da povedem sa sobom Marvina Manskog, ako nemate ništa protiv. To je naš glavni robopsiholog. Mislim da bi doktor Manski takođe želeo da vidi stolariju koju pravi NDR-113. Zapravo, sasvim sam siguran u to."

Gospodin je otkazao sve poslove u utorak, kako bi čitavo popodne bio kod kuće. Smit i Manski je trebalo da stignu u San Francisco u podne, a potom će im trebati još pola sata putovanja uz obalu lokalnim šatlom.

Endruu su rekli da gosti dolaze da njega vide. To mu se činilo čudnim - zašto bi iko pozeleo da poseti jednog robota? - ali smatrao je da ne treba ni da pokušava da shvati šta se dešava. U to vreme Endru je retko pokušavao da razume razloge postupaka ljudskih bića koja su ga okružavala, ili da sistematski analizira događaje. Tek u kasnijim godinama, kada je mnogo jasnije shvatao situaciju, mogao je da se priseti tog davnog prizora i razume ga u pravom svetlu.

Direktor robotske korporacije i glavni robopsiholog su na imanje Martinovih stigli robotizovanim limuzinom. Bili su neverovatno različiti: Eliot Smit bio je vitak, visok, atletski građen čovek dugih udova i sa grivom guste sede kose, i izgledalo je da se mnogo bolje oseća na teniskom igralištu ili na polo meču nego u kancelariji, dok je Marvin Manski bio nizak, zdepast i bez ijedne vlasi, nalik na nekoga ko će iz svoje kancelarije izaći samo ako ga na to nateraju.

"Ovo je Endru", rekao im je Gospodin. "Njegova radionica je gore, ali i u ovoj sobi možete videti njegova dela. Ona polica za knjige, lampe i sto na kome stoje, luster..."

"Upečatljivo", rekao je Eliot Smit. "Bez ikakvog preterivanja, gospodine Martin: to su svakako remek-dela, sva do jednog."

Marvin Manski je samo okrnio pogledom nameštaj. Svu pažnju mu je privukao Endru.

"Provera šifara", oštro je rekao Manski. "Alfa Devet, Endru."

Endru je smesta odgovorio. Morao je: provere šifara spadaju pod Drugi zakon i zahtevaju trenutno pokoravanje. Endru je, dok su mu crvene fotoelektrične oči napeto blistale, izdeklamovao čitav niz Alfa Devet parametara, a Manski je slušao klimajući glavom.

"Vrlo dobro, Endru. Provera šifara: Epsilon Sedam."

Endru je izgovorio Epsilon Sedam. Potom je izgovorio Omikron Četrnaest. Pa Kapa Tri, što je bila jedna od najvažnijih provera, pošto je sadržala i Tri zakona.

"Vrlo dobro", rekao je Manski. "A sad još jedna. Provera šifara: čitava serija Omega."

Endru je izdeklamovao Omega šifre, koje su sadržale sposobnost obrade i povezivanja novostečenih podataka. To je prilično potrajalo. Tokom dugog deklamovanja Gospodin ga je zbunjeno gledao. Eliot Smit kao da je jedva slušao.

"On je u savršeno funkcionalnom stanju", rekao je Marvin Manski. "Svi parametri su upravo

onakvi kakvi treba da budu."

"Kao što sam rekao gospodinu Smitu", počeo je Gospodin, "nije u pitanju to da Endru ne izvršava svoje dužnosti. Stvar je u tome što radi mnogo više od očekivanja."

"Možda od vaših očekivanja", rekao je Manski.

Gospodin se naglo okrenuo kao da su ga podboli. "A šta bi to trebalo da znači, ako smem da pitam?"

Manski se strašno namrštitio. Duboke bore na čelu bile su toliko jasno izražene kao da ih je Endru urezao. Imao je upalo lice, duboko usađene umorne oči i bledu kožu, što je sve doprinosilo nezdravom izgledu. Endru je podozrevao da je Manski mnogo mlađi nego što izgleda.

"Robotika nije egzaktna nauka, gospodine Martin", rekao je Manski. "Ne mogu to da vam detaljno objasnim ili, bolje rečeno, bilo bi mi potrebno mnogo vremena a nisam siguran da bi vam bogzna koliko koristilo, ali hoću da kažem kako je matematika na kojoj se zasniva zacrtavanje pozitronskih puteva suviše složena da bi dozvolila nešto više od približnih rešenja. Tako roboti Endruovog nivoa često neočekivano imaju sposobnosti nešto iznad projektovanih... Ipak, dozvolite da vas uverim kako to što je Endru umetnik u rezbarenju nije uopšte razlog da se plašite ikakvog neočekivanog ponašanja koje bi ugrozilo vas ili vašu porodicu. Ma koliko bilo promenljivih u ponašanju jednog robota, Tri Zakona su u potpunosti nepromenljiva i nepopustljiva. Ugrađeni su u pozitronski mozak. Endru bi pre potpuno prestao da funkcioniše nego što bi ičim narušio Zakone."

"On nije samo vešt drvodelja, gospodine Manski", rekao je Gospodin. "Ne govorimo samo o lepim stolicama i stolovima."

"Da. Da, naravno. Razumeo sam da pravi i tričarije, igračke i nakit."

Gospodin se nasmešio, ali to je bio prilično leden osmeh. Otvorio je ormarić u kome je Mala Gospođica držala stvari koje joj je pravio Endru, i izvadio nešto.

"Pogledajte sami", ledeno je rekao Manskom. "Evo jedne od tih igračaka. Od tih tričarija."

Dodao mu je kuglu od blistavog abonosa na kojoj je bila urezana scena sa igrališta. Dečaci i devojčice bili su gotovo premaleni da bi se razabrali, ali ipak su bili savršenih razmera i tako vešto uklopljeni u godove da je izgledalo kao da su i oni urezani. Figure su izgledale kao da će svakog časa oživeti i početi da se kreću. Dva dečaka samo što se nisu pobila; dve devojčice su se zagledale u ogrlicu skoro mikroskopske veličine, koju im je pokazivala treća devojčica; sa strane je stajala učiteljica, sagnuta da odgovori na pitanje koje joj postavlja veoma mali dečak.

Robopsiholog je neobično dugo zurio u minijaturnu sliku, ne govoreći ništa.

"Mogu li da pogledam, doktore Manski?" upitao je Eliot Smit.

"Da. Da, naravno."

Manskom su ruke drhtale dok je dodavao mali predmet direktoru 'Američkih robota'.

Sada je na Smita bio red da zuri u ozbiljnoj tišini. Endru je, dok ih je gledao, iskusio novi nalet osećanja koje je već prepoznavao kao uživanje. Ova dvojica su očito bili toliko zadivljeni da to nisu mogli da izraze rečima.

Konačno je progovorio Manski. "To je on uradio?"

Gospodin je klimnuo glavom. "Nikad nije video školsko igralište. Moja kći Amanda mu je opisala ovu scenu jednog popodneva, kad ju je zamolio da mu ispriča kako to izgleda. Razgovarao je s njom nekih pet minuta, a onda je otišao gore i napravio ovo."

"Upečatljivo", rekao je Smit. "Fenomenalno."

"Da, fenomenalno", rekao je Gospodin. "Razumete li sada zašto sam pomislio da vam skrenem pažnju na ovo? Ovakav rad je daleko iznad standardnog kapaciteta vodova vaše NDR serije, zar ne? Nerado koristim fraze, gospodo, ali ovo pred nama je robot genije, zar ne? Nešto što bi se moglo

smestiti na granicu ljudskosti."

"Nema ničeg ljudskog u NDR-113", rekao je Manski uz prizvuk netrpeljive odlučnosti. "Molim vas da ne brkate stvari, gospodine Martin. Ovo ovde je mašina, i to nikada ne smete zaboraviti. Mašina s izvesnim stepenom inteligencije, to da, i svakako s nečim nalik na kreativnost. Ali, ipak mašina. Čitavog radnog veka bavio sam se robotskim ličnostima - da, oni imaju ličnost, na neki način - i ako iko treba da poveruje da roboti imaju ljudske osobine, to bi trebalo da sam ja, gospodine Martin. Ali ja ne verujem u to, a ni vi ne treba da verujete."

"Nisam ozbiljno mislio. Ali kako onda da objasnimo ovakve umetničke sposobnosti?"

"Srećom", odgovorio je Manski. "Nešto u vodovima. Neka sitnica. Poslednjih nekoliko godina pokušavali smo da stvorimo uopštene vodove - mislim, robote koji nisu ograničeni samo na predviđene poslove, nego su u stanju da prošire sopstvene domete procesom koji se može uporediti s induktivnim razmišljanjem - i zato me ne čudi što se u jednom od njih pojavilo nešto ovakvo, ovakva simulacija kreativnosti. Kao što maločas rekoh, robotika nije egzaktna nauka. Ponekad se dešavaju i sasvim neočekivane stvari."

"Može li da se desi ponovo? Možete li da načinite novog robota koji će imati ove Endruove sposobnosti? Možda čitavu seriju?"

"Verovatno ne. Ovo ovde je stohastički događaj, gospodine Martin. Da li me razumete? Nemamo načina da precizno, određivo saznamo na koji način su se ove sposobnosti pojavile kod Endrua, pa nema načina ni da ponovimo istu izmenu u vodovima koja mu omogućuje da stvara ovakva dela. Hoću da kažem", objašnjavao je Manski, "da je Endru neka vrsta slučajne pojave, i najverovatnije je jedinstven."

"Fino! Nimalo mi ne smeta što je Endru unikat."

Smit, koji je neko vreme stajao kraj prozora, zagledan u magloviti okean, sada se okrenuo. "Gospodine Martin, voleo bih da povedem Endrua u našu centralu na podrobna proučavanja. Naravno, zauzvrat ćete dobiti odgovarajućeg robota iz serije NDR, i postaraćemo se da bude programiran punim znanjem o svim domaćim poslovima koje ste već dodelili Endruu, pa..."

"Ne", rekao je Gospodin, iznenada ogorčen.

Smit je podigao jednu obrvu. "Pošto ste se vi nama javili zbog ove situacije, svakako shvatate koliko je važno da detaljno ispitamo Endrua, kako bismo mogli da shvatimo na koji način..."

"Doktor Manski je upravo rekao da je Endru čista slučajnost, da nemate pojma kako je stekao sposobnost da radi to što radi, da ne možete da ponovite to čak i kad biste probali. Stoga ne vidim čemu bi vam služilo da mi ga oduzmete i zamenite nekim drugim robotom."

"Doktor Manski je možda suviše pesimista. Kad jednom počnemo da pratimo sve Endruove nervne puteve..."

"Kad to počnete", rekao je Gospodin, "od Endrua neće mnogo ostati. Jesam li u pravu?"

"Vodovi su osetljivi. Analiza često uključuje izvesna oštećenja", saglasio se Smit.

"Moje devojčice veoma vole Endrua", rekao je Gospodin. "Naročito mlađa, Amanda. Usudio bih se da kažem kako je Endru, zapravo, Amandin najbolji drug, da voli Endrua koliko i nešto najdraže na ovoj planeti. A Endru, izgleda, jednako voli nju. Skrenuo sam vam pažnju na Endruove sposobnosti zato što sam pomislio da bi vam možda koristilo da znate šta ste stvorili - i zato što sam, iako laik, posumnjao da su možda Endruove sposobnosti nešto što je slučajno ugrađeno u njega, i bio sam radoznao jesam li u pravu, kao što vidim da jesam. Ali ako mislite da postoji i najmanja mogućnost da vam dozvolim da rastavite Endrua, kad svi znamo da niste sigurni da će ostati isti kada ga ponovo sastavite, odmah to zaboravite. Prosto zaboravite na to."

"Potpuno razumem kolika privrženost se može razviti između devojčice i njenog domaćeg robota.

Pa ipak, da vi ovako stanete na put napretku naših istraživanja..."

"Mogu da vam stanem na put, i više od toga", rekao je Gospodin. "Ili ste zaboravili ko je progurao sve moguće zakone u korist robota kroz moj Komitet u poslednje tri godine? Predlažem da odemo na tavan kako biste pogledali još neka Endruova dela, jer mislim da će vas to veoma zanimati. A onda vi i doktor Manski treba da se pripremite za povratak u San Francisco i za obilazak onih postrojenja na Zapadnoj obali koja ste mi pominjali. Endru ostaje ovde. Je li to jasno?"

U Smitovim očima zaplamteo je plamičak besa. Ali samo vrlo mali plamičak, vrlo kratka promena izraza lica, pa je i Endruov savršeni vid jedva stigao da je primeti. Potom je Smit slegnuo ramenima.

"Kako želite, gospodine Martin. Endruu se ništa neće dogoditi. Imate moju reč."

"Dobro."

"I zaista bih voleo da vidim njegova ostala dela."

"Sa zadovoljstvom", rekao je Gospodin. "Mogu nešto i da vam poklonim, ako želite. Izaberite šta god želite - od nameštaja, naravno, jer ukrasi su pravljeni za moju ženu i kćeri - i vaše je. Ozbiljno govorim."

"Veoma ste ljubazni", rekao je Smit.

Oglasio se i Manski. "Mogu li da ponovim nešto što sam već rekao, gospodine Martin?"

"Kako želite, doktore Manski."

"Pomenuli ste kako su Endruove sposobnosti na granici ljudskog. To je tačno: čak i ja se slažem. Ali biti na ivici ljudskog i biti čovek nije isto. Želeo bih da vas podsetim da je Endru mašina."

"Zapamtiću tu činjenicu."

"Možda će vam vremenom postati teže da je pamtite, pošto će Endru očito ostati s vama. Ipak, molim vas da pokušate. Rekli ste da je ovaj robot 'drug' vaše kćeri. Govorite o tome kako ga ona 'voli'. To je opasna greška: opasna po nju, hoću da kažem. Drugovi su drugovi a mašine su mašine, i ne treba ih brkati. Čovek može da voli drugu osobu, ali obično ne voli kućni aparat, ma koliko bio koristan, lep ili prijatan. Endru je samo pokretni kompjuter, gospodine Martin, kompjuter obdaren veštačkom inteligencijom i čovekolikim oblikom, pa spolja ostavlja utisak da je drugačiji od kompjutera koji upravljaju našim vazдушnim saobraćajem, vode naše komunikacione sisteme i obavljaju druge rutinske poslove. Ličnost koju vaša kći misli da vidi u Endruu, i za koju vi kažete da je ona 'voli', samo je simulacija ličnosti, projektovana i konstruisana, potpuno veštačka. Preklinjem vas, gospodine Martin: nikad ne zaboravljajte da kompjuter sa rukama i nogama i pozitronskim mozgom i dalje ostaje kompjuter, iako umnogome poboljšan. Mašina. Naprava, gospodine Martin. Aparat za domaćinstvo."

"Imaću to na umu", rekao je Gospodin mirnim, hladnim glasom. "Znate, doktore Manski, oduvek sam smatrao da umem da mislim jasno i razložno. Nikada ne brkam ruku s nogom, šaku sa stopalom ili kravu sa konjem, i potrudiću se da ne pobrkam ni robota sa ljudskim bićem, ma koliko možda bio u iskušenju. Mnogo vam hvala na savetu. A sada, ako biste želeli da obiđete Endruovu radionicu..."

5.

Gospođica je počela da prelazi prag koji razdvaja devojke od žena. Uključila se u društveni život i odlazila je sa novim društvom - a to nisu bile samo devojke - na izlete u planine, u pustinje na jugu, u divljine na severu. Njeno prisustvo u kući Martinovih postajalo je sve ređi događaj.

Tako je sada Mala Gospođica - mada ne tako mala kao ranije - ispunjavala Endruov svet. Pretvorila se u vižljastu, neumornu devojčicu koja je volela da daleko trči plažom, dok je Endru bez napora trčao kraj nje. Odlazila je da lunja po šumovitim područjima blizu kuće, oslanjajući se na Endrua da joj pomogne da siđe kad bi se uzverala suviše visoko na drvo da zaviri u neko gnezdo, ili kad bi se našla zarobljena na stenovitom ispustu kuda se popela da bolje vidi more.

Kao i uvek, Endru je bio pažljiv i veoma zaštitnički dok je Mala Gospođica jurcala okolo. Puštao ju je da se upušta u dečачke avanture, da, jer izgledalo je da je to čini srećnom, ali tek pošto bi proračunao pravu opasnost da joj se desi nešto ozbiljno, i uvek je bio spreman i pripravan da brzo reaguje ako treba.

Prvi zakon je, naravno, obavezivao Endrua da neprekidno pazi kako se Maloj Gospođici ne bi desilo neko zlo. No, ponekad je govorio sebi da bi je rado i spremno branio od svih vrsta opasnosti čak i da nema Prvog zakona.

Bila je to čudna pomisao: da Prvi zakon ne postoji. Endru je to jedva mogao da zamisli. Prvi zakon (kao i Drugi i Treći) bio je tako duboko ugrađen u njegove nervne puteve da mu se vrtelo u glavi i od samog pokušaja da zamisli život bez njih. A ipak je uspeo da zamisli. To ga je zbunilo: kako je čudno imati sposobnost da zamisliš nezamislivo! Osećao se skoro kao čovek dok su mu kroz um prolazile tako paradoksalne misli.

Ali, šta znači skoro ljudski? To je bio novi paradoks, i još vrtoglaviji. Ili si čovek ili nisi. Kako možeš da budeš nešto u sredini?

Ti si robot, podsetio bi strogo samog sebe.

Ti si proizvod Korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'.

Potom bi Endru pogledao Malu Gospođicu i kroz pozitronski mozak bi mu se raširilo osećanje velike radosti i topline - osećanje koje je počeo da naziva 'ljubav' - i morao bi da podseti samog sebe, svaki put, da je on ipak samo vešto konstruisana struktura od metala i plastike, sa veštačkim mozgom od platine i iridijuma unutar lobanje od hroma i čelika, i da nema prava na osećanja, ni na paradoksalne misli, ni na sve ostale složene i tajanstvene ljudske stvari. Čak i umetnost drvodeljstva - dozvoljavao je sebi da je smatra za umetnost - bila je samo funkcija veština koje su mu ugradili projektanti.

Mala Gospođica nikad nije zaboravljala da je Endruovo prvo delo bilo stvoreno radi nje. Retko je skidala privezak koji joj je napravio od komada naplavljenog drveta. Nosila ga je oko vrata na srebrnom lančiću i često ga je s ljubavlju dodirivala.

Ona se prva pobunila zbog Gospodinove navike da poklanja Endruova dela svakom posetiocu. Obično bi ponosno pokazivao gostu Endruovo najnovije delo, a potom, dok su bili izgovarani očekivani izrazi divljenja pa čak i zavisti, veličanstveno bi uzviknuo: "Zaista vam se toliko dopada? Pa uzmite ga onda! Svakako ga uzmite! Biće mi zadovoljstvo! Imaću ja još mnogo toga!"

Jednog dana Gospodin je poklonio naročito fino apstraktno delo - svetlucavi oval načinjen od tankih spojenih letvica sekvoje s inkrustracijama od jovovine i tise - predsedavajućem svog zakonodavnog tela. Predsedavajući je bio glasan, crven u licu i uvek je izgledao kao da se dosađuje, a prema Maloj Gospođici je bio prost, i ona je duboko sumnjala da je on uopšte u stanju da vidi lepotu Endruovih radova. Nesumnjivo je samo iz čiste učtivosti hvalio onaj oval, i bez razmišljanja

će ga baciti u neki ormar čim stigne kući.

Kad je otišao, Mala Gospođica se obratila ocu. "Tata, nije trebalo da mu to pokloniš, i ti to sigurno znaš!"

"Ali dopalo mu se, Mandi. Rekao je da je izuzetno lepo."

"I jeste izuzetno lepo. Lepa i je plaža pred kućom. Da je rekao kako je plaža izuzetno lepa, da li bi je prepisao na njega?"

"Mandi, Mandi..."

"Pa? Prepisao bi je?"

"To je loše poređenje", rekao je Gospodin. "Niko ne poklanja drugima tek tako delove svog imanja. Ali mali poklon u znak poštovanja prema dugogodišnjem prijatelju koji je takođe i veoma uticajan političar..."

"Znači, to je bilo mito?"

U Gospodinovim očima je za trenutak blesnuo pravi bes, ali smesta je i utnuo i pretvorio se u uobičajenu iskru dok je posmatrao svoju mlađu kćer.

"Nisi to ozbiljno mislila, Mandi, zar ne? Shvataš da je moj poklon predsedavajućem samo znak gostoprinstva, je li?"

"Pa... da. Da. Izvini, tata. To što sam rekla bilo je naglo i bezobrazno."

Gospodin se nasmešio. "I bilo je. Jesi li ti želela da zadržiš oval? Soba ti je već puna Endruovih dela. I čitava kuća. Ne možemo da ih razdajemo dovoljno brzo, on jednako pravi nove i nove."

"To sam baš pokušavala da ti kažem. Ti ih razdaješ unaokolo."

Gospodin se još šire nasmešio. "Pa, šta bi ti više volela? Da ih prodajem?"

"Zapravo, da. Upravo to bih volela."

Gospodin se zbunio. "Ne liči na tebe da budeš pohlepna, Mandi."

"Kakve veze ovo ima s pohlepom?"

"Svakako ti je jasno da imamo više nego dovoljno novaca. Osim što bi bilo potpuno neprikladno da stavljam cedulje sa cenama na stvari koje se dopadaju našim gostima, bilo bi besmisleno da počnem da zarađujem na tako nečem."

"Ne kažem da mi treba da zarađujemo na onom što Endru pravi. Ali šta je s Endruom?"

"Kako to misliš?"

"On to radi. Trebalo bi da dobija novac."

Gospodin je zažmirkao. "On je robot, Mandi."

"Da, tata, znam."

"Roboti nisu ljudi, mila. Oni su mašine, sećaš se? Kao telefoni i kompjuteri. Kako bi mašina mogla da iskoristi novac? Roboti ne idu u kupovinu. Roboti ne putuju na letovanje na Havaje. Roboti ne..."

"Ozbiljno govorim, tata. Ovo je važna stvar. Endru je satima pravio tu kuglu."

"Pa?"

"Bio robot ili ne, on ima prava da iskoristi rezultate svog rada. Kad ti tako hladno poklanjaš njegova dela svojim prijateljima ili političkim saradnicima, ti ga iskorištavaš. Jesi li ikad pomislio na to, tata? On je možda mašina, ali nije rob. A takođe je i umetnik. Trebalo bi da je nagrađen za svoj rad. Možda ne kad pravi stvari za nas, ali kada ih daješ drugim ljudima..." Mala Gospođica je zastala. "Sećaš li se Francuske revolucije, tata?... Ne, ne mislim da li je se bukvalno sećaš. Ali ovo je isto to: aristokratija eksploatiše radničku klasu. Roboti su naša radnička klasa, a mi se ponašamo prema njima baš kao što su se onda vojvode i vojvotkinje ponašali prema svojim seljacima..."

Gospodin je odmahnuo glavom. "Mandi, uopšte ne treba da brineš zbog nekakvog robotskog

ustanka. Tri zakona..."

"Tri zakona, Tri zakona, Tri zakona! Mrzim ta tri zakona! Ne možeš lišiti Endrua nagrade za posao koji obavlja. Ne možeš! Nije pravedno, tata!"

Bes Male Gospođice prekinuo je ostatak razmatranja Tri zakona pre nego što je i izgovoren.

Gospodin se malo zamislio. "Ti to zaista ozbiljno misliš, Mandi?"

"Da, da, ozbiljno."

"Pa dobro, pusti me da razmislim. Možda bismo mogli da učinimo nešto za Endrua u tom smislu."

"Časna reč?"

"Časna reč", rekao je Gospodin, i Mala Gospođica je znala da će sve biti u redu, jer reč njenog oca imala je snagu potpisanog ugovora. Tako je oduvek bilo i uvek će i biti.

Prošlo je vreme. U kuću su dolazili posetioци, i svako ko bi video Endruova dela, hvalio ih je. Ali Mala Gospođica, koja je pažljivo posmatrala, sa zadovoljstvom je primetila da njen otac više nikome ne poklanja Endruova dela, ma koliko pohvale bile iskrene.

S druge strane, nekoliko puta se desilo da su gosti pitali: "Mislite li da biste pristali da to prodate?" A Gospodin bi, pomalo zbunjeno, slegnuo ramenima i odgovorio da nije sasvim siguran želi li da se upušta u poslove oko prodaje stvari.

Mala Gospođica se pitala zašto njen otac izbegava to pitanje. Izbegavanje nije bilo uobičajeni deo njegove prirode. Teško da bi ga iko optužio kako namerava da zarađuje novac prodajući Endruova dela svojim gostima. Jasno je da Džerald Martin ne mora da namiče novac, ali ako je ponuda iskrena, zašto je ne bi prihvatio?

Ipak, nije pokretala pitanje. Dovoljno je poznavala oca da razume da još razmišlja, i da će se vremenom odlučiti.

Potom je stigao još jedan gost: Džon Fajngold, Gospodinov advokat. Njegova kancelarila bila je u San Francisku, gde je i dalje, uprkos decentralizaciji gradskog života koja je trajala čitavog tog stoleća, živeo priličan broj ljudi. Od San Franciska do Martinovih se stizalo brzo, ali poseta Džona Fajngolda bila je redak događaj. Obično je Gospodin odlazio u San Francisko kad god bi imao da o nečemu razgovara s Fajngoldom. Tako je Mala Gospođica zaključila da se nešto sprema.

Fajngold je bio opušten i riđokos, ružičaste kože, s upadljivim stomačićem i toplim, prijateljskim osmehom. Oblačio se starinski, a ivice njegovih kontaktnih sočiva bile su obojene zeleno, što je u to vreme već bilo toliko retko da se Mala Gospođica jedva uzdržavala da se zakikoće kad god bi ga pogledala. Gospodin je morao strogo da je pogleda kad bi otkrio da će je spopasti napad smeha u Fajngoldovom prisustvu.

Fajngold i Gospodin su seli pred kamin u velikoj središnjoj sobi, i Gospodin mu je pokazao malu inkrustriranu ploču koju je Endru izradio pre nekoliko dana.

Advokat je klimnuo glavom. Okretao ju je u rukama, trljao uglačanu površinu i sa divljenjem je podizao tako da je osvetli pod raznim uglovima.

"Divno", rekao je. "Veoma precizan rad. Je li to načinio tvoj robot?"

"Da. Otkuda znaš?"

"Čuo sam govorkanja. Nije nikakva tajna, Džeralde, da ovde imaš robota koji je pravi majstor u drvodeljstvu."

Gospodin je pogledao Endrua, koji je tiho stajao u senci. "Čuješ li, Endru? Poznat si širom Kalifornije... Ali u nečemu grešiš, Džone. Endru nije samo majstor. On je pravi pravcati umetnik."

"Zaista jeste", složio se Fajngold. "To je jedina prava reč. Ovo je divan rad."

"Da li bi voleo da ga imaš?" upitao je Gospodin.

Fajngold je iznenađeno raširio oči. "Da li mi to nudiš, Džeralde?"

"Možda. Zavisi koliko bi bio spreman da platiš."

Fajngold je zagundao kao da ga je Gospodin ubo prstom među rebra. Naglo se zavalio u stolici, trebalo mu je vremena da se pribere, i neko vreme nije odgovarao.

Potom je progovorio sasvim drugačijim glasom. "Nisam znao da imaš finansijskih problema, Džeralde."

"I nemam ih."

"Pa onda - izvini ako zvučim malo zbunjeno - zašto bi, pobogu, želeo da..."

Glas mu je utihnuo.

"Da ti prodam tu malu rezbariju?" završio je Gospodin umesto njega.

"Da. Da je prodaš. Znam da si poklonio mnogo stvari koje je Endru napravio. Ljudi su mi pričali da je praktično nemoguće otići od tebe bez nečega. Video sam ponešto od tih poklona. Nikad se nije ni pominjao novac, zar ne? A sada - bez obzira što nisam nikakav sakupljač drvenih predmeta, ma koliko lepi bili - iz čista mira me pitaš hoću li da kupim jedan! Zašto? Duboko sumnjam da imaš razloga da baš od mene naplatiš ono što svi ostali dobijaju besplatno, a kažeš da nisi u stisci s parama. U svakom slučaju, koliko bi mogao da dobiješ za ovakav predmet? Pet stotina dolara? Hiljadu? Ako si bogat koliko ja mislim da jesi, Džeralde, kakvog značaja ima da li bih ti ponudio pet stotina ili hiljadu dolara?"

"Nema značaja za mene, nego za Endrua."

"Šta?"

"Tvoja procena je sasvim tačna, Džone. Mislim da bih za ovo mogao da dobijem hiljadu dolara. Nudili su mi i mnogo više za stolice i stočiće koje Endru pravi. I to ne jednokratne kupovine, nego čitave ugovore za distribuciju i proizvodnju na veliko. Da sam prihvatio neku od njih, sad bih imao poveliki račun u banci, i sve na osnovu Endruove veštine sa drvetom - radilo bi se o stotinama hiljada, do sada."

Fajngold se poigravao epoletama i dugmadima na kragni. "Pobogu, Džeralde, ništa ne razumem. Bogat čovek se još bogati zapošljavajući svog robota u nekoj vrsti priručne proizvodnje nameštaja?"

"Već sam ti rekao, Džone, da novac ne bi bio za mene. To je za Endrua. Hoću da počnem da prodajem njegove proizvode, i hoću da se novac polaže u banku na ime Endru Martin."

"Bankovni račun na ime jednog robota?"

"Tako je. Zato sam te i zamolio da dođeš. Hoću da znam da li je pravno moguće otvoriti račun na Endruovo ime - račun koji će kontrolisati Endru, razumeš, s njegovim novcem, koji će moći da koristi kako god poželi."

Fajngold je delovao zbunjeno. "Pravno? Robot da zarađuje i štedi novac? Ne znam. Nema ranijih primera, koliko sam ja čuo. Sumnjam da postoji zakon protiv toga, ali ipak... roboti nisu ljudi. Kako mogu da imaju račun u banci?"

"Ni preduzeća nisu ljudi, osim u veoma apstraktnom smislu: pravna fikcija, verovatno ćeš reći. Pa ipak, preduzeća imaju račun u banci."

"Pa, to priznajem. Ali preduzeća pred zakonom već vekovima predstavljaju celinu sposobnu da poseduje sve vrste imovine. Dok roboti, Džeralde, nemaju nikakva zakonska prava, toga si sigurno svestan. Strogo pravno gledano, podsetiću te da i preduzeća imaju službenike koji potpisuju sve što treba za njihov račun. Ko će otvoriti Endruov račun? Ti? I hoće li to biti Endruov račun ako ga ti otvoriš?"

"Otvaram sam račune na ime svoje dece", odgovorio je Gospodin. "A ipak su to njihovi računi. Osim toga, Endru ume da se potpiše isto kao i ti i ja."

"Da, da, valjda ume." Fajngold se toliko zavalio da je stolica zaškripala. "Daj da malo razmislim,

Džeralde. Ovo je baš neobično. Postoji li neki stvarni propis koji zabranjuje robotima da poseduju nešto, ili se samo pretpostavlja da ne mogu jer je to toliko neuobičajeno da niko nije ni pomislio na tako šta? Moram da proverim štošta pre nego što ti dam savet. Sasvim je moguće da nema takvih zakona, upravo zato što je i sama pomisao da robot ima imovinu toliko neobična da niko nije ni razmišljao o tome. Niko nije donosio zakone koji zabranjuju drveću ili kosačicama za travu da imaju račun u banci..."

"Psi i mačke mogu da imaju račun. Vlasnici im testamentom ostave fond za izdržavanje", rekao je Gospodin. "Sudovi se tome ne protive."

"I to je dobar argument, da. Iako su mačke i psi barem živa bića. Roboti su neživi."

"Ne vidim kakve veze to ima."

"Moraš imati na umu, Džeralde, da u našem društvu postoje izvesne predrasude protiv robota, izvestan strah, moglo bi se reći, koji se ne odnosi na pse i mačke. Možda je ipak donet i neki zakon koji uskraćuje robotima pravo na posedovanje. Ali to je lako proveriti... Hajde da pretpostavimo da nema pravnih prepreka. Kako bi to uradio? Odveo bi Endrua u banku da razgovara s upravnikom?"

"Uredio bih da ovamo pošalju dokumenta koja će Endru potpisati. Nema potrebe da lično ide u banku. Ali ono što hoću da čujem od tebe, Džone, jeste šta mogu učiniti da zaštitim Endrua - i sebe, naravno - od negativne reakcije javnosti. Čak i ako je sasvim u redu da on ima račun u banci, verovatno će biti ljudi kojima se to ne bi dopalo."

"Kako će saznati?" upitao je Fajngold.

"Kako ćemo ih sprečiti da saznaju?" odgovorio je Gospodin. "Ako neko kupi nešto od njega i popuni ček na ime Endrua Martina, recimo..."

"Hm. Da." Fajngold se za trenutak zagledao u prazno, a onda je nastavio. "Pa, mogli bismo da osnujemo preduzeće koje bi se bavilo finansijama u njegovo ime - preduzeće sa lepim, bezličnim imenom, recimo 'Drvodeljaska industrija Zapadne obale, d.d.'. Endru može da bude predsednik i jedini vlasnik akcija, a nas dvojica bismo bili članovi upravnog odbora. Tako bismo napravili pravnu izolaciju između njega i neprijateljski raspoloženog sveta. To bi trebalo da bude dovoljno, Džeralde. Kad Endru poželi da nešto kupi, može da isplati sebi platu iz blagajne preduzeća. Ili da sebi pripiše dividendu. Činjenica da je robot neće biti primećena u javnosti. Procedura za osnivanje preduzeća zahteva prilaganje imena vlasnika, a ne i njihove krštenice. Naravno, moraće da popunjava poreske prijave, ali nijedan poreski službenik neće se pitati je li poreski obveznik po imenu Martin ljudsko biće ili nije. Biće im važno jedino da poreski obveznik po imenu Martin uredno plaća porez."

"Fino. fino. Ima li još nešto?"

"Sad ne mogu da se setim ničeg više. Ako išta nađem dok budem proveravao propise, javiću ti. Ali mislim da će ovako valjati. Niko te neće zaustaviti dokle god budeš bio tih i pokoravao se svim zakonima o preduzećima. A ako neko sazna šta se dešava i ne sviđi mu se, pa, oni će morati da se potrudu da te zaustave - pod uslovom da imaju pravnog osnova za to."

"A ako se to desi? Hoćeš li nas ti braniti ukoliko nas tuže sudu?"

"Svakako. Za odgovarajući honorar."

"Šta bi bilo odgovarajuće, po tvom mišljenju?"

Fajngold se nasmešio. "Nešto u ovom stilu", rekao je i pokazao drvenu pločicu.

"Pošteno", složio se Gospodin.

"Nisam ja nikakav sakupljač, znaš. Ali zaista je privlačno, kao umetnički rad."

"I jeste", rekao je Gospodin.

Fajngold se nasmejao i obratio se robotu. "Endru, postaćeš - pa, ne bogat čovek, nego bogat robot. Da li ti to prija?"

"Da, Gospodine."

"I šta nameravaš s novcem koji zaradiš?"

"Plaćaću stvari, gospodine, stvari koje bi inače morao da plati Gospodin. Tako ću mu smanjiti troškove, gospodine."

Potreba za podizanjem novca s Endruovog računa u banci ukazivala se češće nego što je iko očekivao. Endru je povremeno, kao i svim mašinama ma koliko dobro načinjene, bila potrebna popravka - a popravke robota su po pravilu skupe. A, osim toga, bila su tu i redovna poboljšanja. Robotika je oduvek bila dinamična industrija, i brzo je napredovala iz decenije u deceniju - od dana prvih masivnih, nezgrapnih proizvoda, koji nisu imali čak ni sposobnost govora. Poboljšanja u dizajnu, funkciji, sposobnostima, redala su se bez kraja. Kako su godine proticale, roboti su postajali sve doteraniji, sve prilagodljiviji, sve spretniji i izdržljiviji.

Gospodin se starao da Endru dobije sve novo što stvore US roboti. Kad su se pojavili poboljšani homeostatski vodovi, Gospodin se postarao da ih Endru dobije gotovo odmah. Kad je usavršen novi i mnogo efikasniji sistem zgloba, zasnovan na tehnologiji elastomera, Endru ga je dobio. Kada su se, nekoliko godina kasnije, pojavile nove ploče za lice - načinjene od ugljeničnih vlakana u epoksi matriksu, pa nisu toliko koliko stare ličile na karikaturu - Endru je smesta poboljšan, kako bi dobio ozbiljno, izražajno, umetničko lice kakvo je Gospodin - na ubeđivanje Male Gospođice - smatrao da odgovara Endruovoj prirodi. Mala Gospođica je želela da Endru bude oličenje metalnog savršenstva, a Gospodin se slagao s njom.

Sve to išlo je na Endruov trošak, naravno.

Endru je tako zahtevao. Nije hteo ni da čuje da Gospodin plati troškove njegovog poboljšavanja. Iz njegove male radionice u potkrovlju neprekidno je izvirala reka veličanstvenih predmeta - unikatnih remek-dela drvenog nakita izrađenog od retkih vrsta drveta, veličanstvenog kancelarijskog nameštaja, elegantnih kompleta za spavaću sobu, veličanstvenih lampi i dostojanstvenih polica za knjige.

Nije im bio potreban salon nameštaja, ni katalozi, jer su priče koje su se širile od usta do usta bile dovoljne. Endruovi proizvodi bili su prodani mesecima, a ubrzo i godinama unapred. Čekovi su glasili na 'Umetnički nameštaj Pacifičke obale, d.d.', a Endru Martin je bio jedini službenik 'Umetničkog nameštaja' ovlašten da podiže novac s računa preduzeća. Kad god bi zatrebalo da Endru ode u fabriku robota radi popravke ili poboljšanja, to je bilo plaćeno čekom 'Umetničkog nameštaja', koji je potpisivao Endru Martin.

Jedini deo Endrua koji se nije ni najmanje menjao bili su pozitronski vodovi. Gospodin je bio odlučan - veoma odlučan - u tom pogledu.

"Novi roboti nisu ni blizu tvojih osobina, Endru", govorio je. "Ovi novi su obična priprosta stvorenja. Kompanija je uspela da nauči kako da pravi preciznije vodove, tako da dobijaju tačno one funkcije koje žele, ali to je mač sa dve oštrice. Novi roboti nisu promenljivi. Nemaju mentalnu prilagodljivost. Nisu ni najmanje nepredvidljivi. Prosto rade ono što se od njih očekuje i ništa više. Ti mi se više sviđaš, Endru."

"Hvala, Gospodine."

"Kompanija će ti tvrditi kako je njihova nova generacija robota efikasna devedeset devet posto, ili će možda ove godine tvrditi da su dostigli i svih sto procenata. Pa, utoliko bolje po njih. Ali robot kao ti, Endru - ti si efikasan sto dva posto. Možda i sto deset. A oni u 'Američkim robotima' to ne žele. Žele da dostignu savršenstvo, i pretpostavljam da su mu i blizu - barem onome što oni smatraju savršenstvom. Savršeni sluga. Mehanički čovek koji besprekorno funkcioniše. Ali savršenstvo može da bude i užasno ograničenje, Endru. Slažeš li se? Ono vodi ka nekakvom automatu bez srca i duše, koji nije u stanju da prevaziđe predstavu koju je njegov graditelj imao o postavljenim granicama. A ti nisi takav, Endru. Ti nisi bez srca i duše, to smo dosad već svi shvatili. A što se tiče ograničenja..."

"Ja svakako imam ograničenja, Gospodine."

"Pa naravno da imaš. Ali nisam o tome hteo da govorim, i ti to vrlo dobro znaš! Ti si umetnik, Endru, umetnik u drvetu, a ako si umetnik, to znači da imaš dušu, negde u tim tvojim pozitronskim vodovima. Ne pitaj me otkuda ona tamo - ne znam, a ne znaju ni oni koji su te stvorili. Ali tamo je. Ona ti omogućava da praviš sve te divne stvari. Zato što su tvoji vodovi starinski, uopšteni. Zastareli i uopšteni. A upravo zbog tebe se, Endru, takvi vodovi više ne koriste. Da li si svestan toga?"

"Jesam, Gospodine. Mislim da jesam, Gospodine."

"Zato što sam pustio da Marvin Manski dođe ovamo i dobro te osmotri. Ubeđen sam da su on i Smit naredili, istog časa kad su se odavde vratili u fabriku, da se svi roboti s uopštenim vodovima povuku iz proizvodnje. Mora da su se osetili duboko ugroženima kad su videli kakav si. Uplašio si ih nepredvidljivošću.

"Uplašio, Gospodine? Kako ja mogu ikoga da uplašim?"

"Uplašio si Manskog, to tačno znam. Strašno si ga uplašio, Endru. Video sam kako mu se ruke tresu dok je dodavao Smitu onu kuglu koju si izrezbario. Manski nije očekivao takve umetničke sposobnosti kod jednog NDR robota. Siguran sam da nije ni pomislio da je to moguće. A onda je video tebe, koji si stvarao ta remek-dela. Znaš li koliko mi je puta telefonirao narednih godina, nagovarajući me da te ipak pošaljem u fabriku kako bi mogli da te prouče? Devet puta! Devet! Svaki put sam odbio. A kad si se ipak vraćao u fabriku radi poboljšanja, svaki put sam pazio da preskočim Manskog i da odem kod Smita, ili kod Džimija Robertsona, ili nekog drugog glavešine da bih dobio najčvršće garancije da Manskog neće pustiti da pipne tvoje vodove. Ipak, stalno sam se plašio da će on to krišom učiniti. E pa, sad je Manski u penziji, a više ne prave robote s takvim vodovima, pa ćemo valjda imati malo mira."

U to vreme Gospodin je dao ostavku na položaj u zakonodavnom telu. Neko vreme se govorkalo da će se kandidovati za područnog koordinatora, ali nekako nikad nije bilo pravo vreme za to. Gospodin je smatrao da treba da ostane još jedan mandat u zakonodavnom telu kako bi sproveo neke izmene u zakonima, a za to vreme izabran je novi koordinator, koji je isprva izgledao kao beznačajna pojava, neko ko će sačuvati mesto dok Gospodin ne bude spreman da ga preuzme.

Ali ubrzo se beznačajna pojava pretvorila u energičnog i moćnog koordinatora, koji je ostao još jedan mandat, pa još jedan, a Gospodin se polako umorio od života posvećenog javnoj službi pa ga kandidovanje više nije zanimalo. (Ili je možda priznao sebi da će javnost više voleti da na tom položaju ima nekog mlađeg.)

Gospodin se u mnogo čemu menjao s godinama, i nije izgubio samo vatrena ubeđenja koja su ga predodredila za uspeh dok je bio još samo neiskusni mlad pravnik. Kosa mu se proradila i osedela, lice mu se izboralo, i više nije tako jasno video onim svojim prodornim očima. Čak i čuveni brkovi bili su mu nekako manje nakostrešeni, manje bujni. A Endru je izgledao bolje nego onda kad je tek ušao u porodicu - sasvim pristalo, zapravo, na svoj robotski način.

Vreme je donelo izvesne promene i u domaćinstvu Martinovih.

Gospođa je odlučila da, posle trideset godina provedenih u ulozi Gospođe Džeralda Martina, postoje i važnije stvari u životu nego što je biti supruga uglednog člana oblasnog zakonodavnog tela. Odano i bez roptanja je igrala ulogu Gospođe Džeralda Martina, i to vrlo dobro, ali igrala ju je dovoljno dugo.

Saopštila je odluku Gospodinu uz nemalo žaljenje, i rastali su se sporazumno. Gospođa je otišla u nekakvu umetničku koloniju u Evropi - možda u južnoj Francuskoj, možda u Italiji. Endru nije bio sasvim siguran gde je to (ni kakve razlike ima, ako je uopšte ima, između Francuske i Italije, koje su za njega predstavljale samo imena) a poštanske marke na njenim retkim pismima Gospodinu bile su iz

raznih oblasti. Pošto su i Francuska i Italija bile samo pokrajine Evropskog regiona, a tako je bilo odavno, Endru nije shvatao zašto izdaju svaka svoje poštanske marke, ali očito su želele da održe neke drevne običaje iako je svet prevazišao razdoblje nezavisnih i sukobljenih nacija.

I dve devojčice su odrasle. Gospođica, koja je po opštem mišljenju postala neobično lepa, udala se i preselila u južnu Kaliforniju, a onda se ponovo udala i otišla u Južnu Ameriku, da bi potom stigla vest o novom braku i novom domu u Australiji. Sada je Gospođica živela u Njujorku i postala je pesnik, i nije bilo pomena o nekim novim muževima. Endru je podozrevao da Gospođičin život nije ispao onako srećan i ispunjen kao što je moglo biti, i žalio je zbog toga. Pa ipak, ponavljao je u sebi, on ionako nikad nije imao sasvim jasne predstave o tome šta ljudi podrazumevaju pod 'srećom'. Možda Gospođica živi upravo onako kako je želela. Nadao se da je tako.

Što se tiče Male Gospođice, ona je izrasla u vitku, lepo građenu ženu visokih jagodica, obdarenu taktičnošću i upornošću. Endru nikad nije čuo da neko pominje njenu neobičnu lepotu - uvek se smatralo da je Gospođica porodična lepotica, a Malu Gospođicu su hvalili više zbog snažnog karaktera nego zbog izgleda. Za Endruov ukus, zlatokosa Mala Gospođica uvek je bila mnogo lepša nego njena meka i obla starija sestra; ali njegov ukus bio je samo ukus jednog robota, na kraju krajeva, i nikad se nije usudio da s nekim razgovara o izgledu ljudi. Teško da bi to bilo prikladno za jednog robota. Zapravo, nije imao prava čak ni na mišljenje o toj temi, i dobro je to znao.

Mala Gospođica se udala oko godinu dana pošto je diplomirala, i nije se odselila daleko, tek nešto malo uz obalu, u odnosu na porodično imanje. Njen muž, Lojd Černi, bio je arhitekta, odrastao na Istoku, ali rado je pristao da se nastani na divljoj obali severne Kalifornije koju je njegova žena toliko volela.

Mala Gospođica je jasno stavila mužu do znanja da ne želi da se udaljava od očevog robota, Endrua, koji joj je od ranog detinjstva bio čuvar i učitelj. Možda je to Lojda Černija začudilo, ali nije se bunio i Mala Gospođica je i dalje često posećivala veličanstvenu kuću Martinovih, u kojoj su sada živeli samo ostareli Gospodin i verni Endru.

U četvrtoj godini braka Mala Gospođica je rodila dečaka kome su dali ime Džordž. Imao je paperjastu crvenu kosu i ogromne, ozbiljne oči. Endru ga je nazvao Mali Gospodin. Kada je Mala Gospođica dovodila bebu u posetu dedi, ponekad bi dozvolila Endruu da drži mališu, da ga hrani iz bočice i da ga tapka po leđima posle jela.

Posete Male Gospođice i Malog Gospodina postale su novi izvor velikog zadovoljstva za Endrua, pogotovo kad bi mu dozvolili da pazi na dete. Endru je, na kraju krajeva, bio domaći robot iz serije NDR, ma koliko bio obdaren za obradu drveta i ma koliko se obogatio svojim poslovnim poduhvatima. Staranje o deci bila je jedna od stvari za koje je namenski projektovan.

Po rođenju unuka koji je živeo u blizini, Endru je osetio da Gospodin ima nekoga ko će mu zameniti one koji su otišli. Odavno je nameravao da se obrati Gospodinu s neobičnom molbom, ali sve dosad je oklevao. Tek ga je Mala Gospođica - koja je znala šta Endru ima na umu - konačno nagovorila da se oglasi.

Gospodin je sedeo kraj vatre u svojoj dubokoj fotelji, držeći u rukama debelu staru knjigu, ali očito je nije čitao. Endru je zastao na lučnom ulazu u veliku odaju.

"Mogu li da uđem, Gospodine?"

"Znaš da ne treba da pitaš. Ovo je tvoja kuća koliko i moja, Endru."

"Da, Gospodine. Hvala, Gospodine."

Robot je načinio nekoliko koraka. Metalna stopala su tiho strugala po tamno uglačanom drvenom podu. Potom se zaustavio i sačekao, bez reči. Ovo će biti veoma teško, bio je svestan toga. Gospodin je oduvek bio nagla osoba, ali u starosti je postao baš razdražljiv.

A trebalo je misliti i na neke vidove Prvog zakona. Jer ono što je Endru želeo da zamoli možda će ozbiljno uznemiriti Gospodina, pa će mu možda i nauditi.

"Pa?" upitao je Gospodin posle nekog vremena. "Nemoj samo da stojiš, Endru. Vidim ti po licu da hoćeš da razgovaraš o nečemu."

"Moj izraz lica se nikad ne menja, Gospodine."

"Onda vidim po načinu na koji stojiš. Znaš na šta mislim. Nešto se dešava. Šta je bilo, Endru?"

"Voleo bih da... da..." Endru je oklevao, a onda je brzo izgovorio pripremljeni govor.

"Gospodine, vi nikada niste ni pokušali da se uplićete u način na koji koristim novac što sam ga zaradio. Uvek ste mi dozvoljavali da ga trošim onako kako želim. To je bilo veoma ljubazno od vas, Gospodine."

"To je tvoj novac, Endru."

"Samo vašom voljom, Gospodine. Ne verujem da bi bilo nezakonito i da ste ga vi zadržali, ali vi ste umesto toga osnovali preduzeće u moje ime i dozvolili mi da u njega ulažem svoju zaradu."

"Bilo bi pogrešno da sam učinio išta drugo, bez obzira kakav bio pravni status tvoje zarade."

"Dosad sam sakupio prilično bogatstvo, Gospodine."

"Nadam se da jesi. Mnogo si radio."

"Po odbitku poreza, Gospodine, i svih troškova koje sam imao za opremu i materijal, i sopstveno održavanje i poboljšanja, uspeo sam da nakupim gotovo devet stotina hiljada dolara."

"Ne čudi me, Endru."

"Želeo bih da vam to dam, Gospodine."

Gospodin se namrštio - najozbiljnijim mrštenjem koje je Endru ikada video, pri čemu su mu se obrve upečatljivo pomakle a usne pomerile naviše, pa su se brkovi preteći nakostrešili - i pri tom je prostrelio Endrua očima koje su, ma koliko zamučene od starosti, i dalje mogle da izraze priličnu količinu srdžbe.

"Šta? Kakva je to glupost, Endru?"

"Nikakva glupost, Gospodine."

"Da sam ikada želeo tvoj novac, ne bih ni pokušao da ti osnujem preduzeće, zar ne? A sada mi pogotovo ne treba. I ovako imam više novca nego što mi treba."

"Ipak, Gospodine, voleo bih da prebacim svoja sredstva na vas..."

"Neću da primim ni cent, Endru. Ni jedan jedini cent!"

"... ne kao poklon", nastavio je Endru, "nego kao cenu za nešto što mogu da dobijem jedino od vas."

Gospodin je zurio u njega. Sada je izgledao zbunjen.

"Šta bi ti to mogao da kupiš od mene, Endru?"

"Svoju slobodu, Gospodine."

"Svoju...?"

"Svoju slobodu. Želim da kupim slobodu, Gospodine. Sve do sada ja sam bio samo deo vaše imovine, ali želim da postanem nezavisna jedinka. Uvek ću vam ostati duboko odan i obavezan, ali..."

"Za ime božje!" povikao je Gospodin strašnim glasom. Ukočeno je ustao i bacio knjigu na pod. Usne su mu drhtale a lice mu je postalo tamnocrveno. Endru ga nikada nije video tako uzbuđenog.

"Slobodu? Slobodu, Endru? O čemu to, pobogu, govoriš?"

Besno je izleteo iz sobe.

Endru je pozvao Malu Gospođicu. Ne toliko radi sebe, koliko što se Gospodin toliko razbesneo da se Endru uplašio za starčevo zdravlje, a Mala Gospođica je bila jedina osoba na svetu koja je mogla da ga izvuče i iz takvog raspoloženja.

Kada je došla, Gospodin je bio u svojoj sobi na spratu. Bio je tamo već dva sata. Endru je odveo Malu Gospođicu uza stepenice i zaustavio se, oklevajući, pred vratima sobe u koju se ona spremala da uđe. Videli su Gospodina kako hoda tamo-amo, krećući se tako odlučno i odsečno da je izgledalo da će izdubiti stazu u starinskom orijentalnom tepihu. Uopšte nije obraćao pažnju na njih dvoje u hodniku.

Mala Gospođica je pogledala Endrua. "Zašto tu stojiš?" upitala je.

"Mislim da ne bi valjalo da se sada približim Gospodinu, Mala Gospođice."

"Ne budi smešan."

"Zbog mene se uznemirio."

"Da, to mi je jasno, ali dosad se sigurno smirio. Uđi sa mnom, i utroje ćemo začas sve srediti."

Endru je čuo ritmičan, ljutit zvuk Gospodinovog stalnog koračanja. "Uza sve poštovanje, Mala Gospođice, meni ne izgleda da se smirio. Uveren sam da je još veoma nervozan, a ako ga budem iznervirao ponovo... Ne, Mala Gospođice, ne mogu da uđem u tu sobu. Ne mogu sve dok me ne uverite da se on dovoljno smirio da mu moje prisustvo neće nauditi."

Mala Gospođica je za trenutak gledala Endrua, a onda je klimnula glavom. "U redu, Endru. Razumem."

Ušla je u sobu. Endru je čuo kako se ritam Gospodinovih koraka malo usporava. Čuo je glasove: prvo Malu Gospođicu kako govori mirno i nežno, potom Gospodina, u pravim eksplozijama vulkanskog gneva, pa opet Gospođicu, tiho kao i pre, pa Gospodina, ne više onako gnevnog. A onda Malu Gospođicu, i dalje smirenu ali više ne nežnu; zapravo, sada je govorila vrlo odlučno.

Za sve to vreme Endru nije imao pojma o čemu razgovaraju. Ne bi mu bilo teško da podesi slušne receptore i jasno čuje razgovor, ali to mu je izgledalo nedolično; i tako, izvršio je podešavanje u suprotnom pravcu, kako bi pratio razgovor taman toliko da sazna je li potrebna njegova pomoć, ali da ne razume same reči.

Posle nekog vremena na vratima se pojavila Mala Gospođica. "Endru, možeš li da uđeš?"

"Kao što sam već rekao, veoma sam zabrinut zbog Gospodinovog emocionalnog stanja, Mala Gospođice. Ako bi ga moj ulazak opet uznemirio..."

"Njegovo emocionalno stanje je sasvim dobro, Endru. Malo puštanja pare kroz uši neće ga ubiti. Zapravo, to je dobro za njega. A sad hodi ovamo. Uđi."

To je bilo izričito naređenje, u kombinaciji s umanjivanjem potencijala Prvog zakona. Endru nije imao drugog izbora nego da se pokori.

Zatekao je Gospodina kako sedi u ogromnoj fotelji kraj prozora - fotelji od mahagonija i kože koju mu je Endru napravio pre petnaest godina - sa čebetom preko nogu. Zaista se smirio, ali u očima mu je ostao čelični blesak. Sedeći kao na prestolu, delovao je kao ljutiti stari car besan zbog neposlušnih podanika. Nije pokazao da primećuje da je Endru prisutan.

"Dobro, oče", rekla je Mala Gospođica. "Možemo da razgovaramo smireno i prisebno, je li tako?"

"Ja uvek o svemu pokušavam da razgovaram smireno i prisebno", odgovorio je Gospodin. "Oduvek."

"Da, oče, zaista."

"Ali ovo, Mandi! Takva potpuna nelogičnost, tolika užasna glupost koju mi je Endru uvalio..."

"Oče!"

"Izvini. Ne mogu da ostanem miran kad se suočim s potpunim ludilom."

"Znaš da je Endru apsolutno nesposoban za ludilo. Ludilo ne spada u njegove osobine."

"Kada govori o dobijanju slobode - pobogu, slobode! - šta to može biti do ludilo?" Gospodin je opet pocrveneo i počeo da maše rukama.

Endru nikada nije video Gospodina takvog - nikada. Ponovo je počeo da se oseća nelagodno što je u sobi, jer bilo je jasno da predstavlja pretnju po starčevo zdravlje. Gospodin kao da je bio na ivici napada. A ako mu se nešto dogodi - nešto što bi bilo direktna posledica Endruovog zahteva...

"Prestani, oče!" rekla je Mala Gospođica. "Smesta prestani! Nemaš prava da se tako ponašaš!"

Endru se zapanjio što se Mala Gospođica obraća ocu tako oštro i odlučno. Zvučala je kao majka koja grdi nadureno dete. Sinulo mu je da se među ljudskim bićima uloge vremenom menjaju:

Gospodin, nekada tako žustar, svemoćan i sveznajući, sada je bio slab i ranjiv kao dete, a na Maloj Gospođici je bila odgovornost da ga uputi i pomogne mu da razume čudni svet oko njega.

Endruu je bilo neobično i što su čitavu scenu izvodili pred njim. Doduše, niko u porodici Martin punih trideset godina nije se ustručavao da govori u Endruovom prisustvu - čak i kad je bila reč o najintimnijim pitanjima. Zašto bi se i ustezali u njegovom prisustvu? On je samo robot.

"Sloboda", rekao je Gospodin. Glas mu je bio promukao. "Za robota!"

"To je neobična zamisao, tačno. Priznajem to, oče. Ali zašto to primaš kao ličnu uvredu?"

"Ličnu? Za mene je to uvreda logike! Uvreda razuma! Slušaj, Mandi, šta bi ti rekla kad bi ti tvoja terasa rekla: 'Hoću slobodu. Želim da se preselim u Čikago i da tamo budem terasa. Mislim da je biti terasa u Čikagu mnogo zanimljivije nego biti terasa ovde.'?"

Endru je primetio pomeranje jednog mišića na obrazu Male Gospođice. Iznenada je shvatio da silina Gospodinove reakcije ima neke veze sa Gospodinom odlukom, pre mnogo godina, da prekine brak sa Gospodinom i ode, da potraži slobodu negde daleko.

Ljudska bića su tako komplikovana!

"Terasa ne može ništa da kaže", odgovorila je Mala Gospođica. "Niti može da odluči da ode nekuda. Terasa nisu inteligentne. Endru jeste."

"Veštačka inteligencija."

"Oče, zvučiš kao najgori zatucani fundamentalista iz Društva za čovečanstvo! Endru decenijama živi s tobom. Poznaješ ga onoliko koliko i svakog člana porodice... šta to govorim... on jeste član porodice. A sad, odjednom, govoriš o njemu kao da je samo neki savršeniji model usisivača! Endru je osoba i ti si toga sasvim svestan."

"Veštačka osoba", rekao je Gospodin. Ali glas mu više nije bio onako snažan i ubeđen.

"Veštačka, da. Ali to nije bitno. Ovo je dvadeset drugo stoleće, oče, i to već kraj dvadeset drugog stoleća. Sada već svakako možemo da priznamo da su roboti složeni i osetljivi organizmi koji imaju svoju ličnost, osećanja... koji imaju dušu."

"Nikako ne bih voleo da to gledište branim na sudu", rekao je Gospodin. Rekao je to tiho, a u glasu mu se umesto gneva pojavio prizvuk šaljivosti. Očito je uspostavljao kontrolu nad sobom. Endru iskusi osećanje olakšanja.

"Niko ne traži da ideš na sud", odgovorila je Mala Gospođica, "nego samo da to prihvatiš u srcu. Endru želi da mu daš dokument u kome će pisati da je on slobodna jedinka. Spreman je da ti bogato plati za taj dokument, ma koliko bilo nepotrebno plaćati ga. To će biti samo potvrda njegove nezavisnosti. Šta ima tako strašno u tome, ako smem da pitam?"

"Neću da me Endru ostavi", nadureno je rekao Gospodin.

"Ah! Tu smo, dakle! To je srž svega, oče, zar ne?"

U Gospodinovom pogledu sada nije bilo plamena. Kao da ga je obuzelo samosažaljenje. "Ja sam star čovek. Žena mi je odavno otišla, starija kći se otuđila, mlađa se odselila i ima svoju porodicu. Ostao sam sam u kući - imam samo Endrua. A sada i on hoće da ode. E, ne može. Endru je moj. Pripada meni i imam prava da mu naredim da ostane tu, voleo on to ili ne. Imao je prokleta lak život svih ovih godina, i ako misli da sad može tek tako da me ostavi, sad kad sam star i bolestan, neka..."

"Oče..."

"Neka slobodno zaboravi to!" povikao je Gospodin. "Neka zaboravi! Zaboravi! Zaboravi!"

"Ponovo si se uznemirio, oče."

"Pa šta?"

"Sredi se, uspori malo. Kad je Endru uopšte pomenuo odlazak?"

Gospodin se zbunio. "Pa, zašto bi inače želeo slobodu?"

"On želi samo komad papira. Pravni dokument. Gomilu reči. Ne namerava on nikuda da ide. Šta si zamislio, da će pobeći u Evropu i tamo otvoriti stolarsku radionicu? Ne, ne. Ostaće tu gde je. Biće ti odan kao i uvek. Ako mu nešto narediš, poslušaće te bez oklevanja, kao i uvek. Šta god da mu kažeš. To se neće promeniti. Ništa se neće promeniti. Endru neće moći ni da izađe iz kuće ako mu to zabraniš. On tu ništa ne može, to je ugrađeno u njega. A želi samo nekoliko reči, oče. Želi da se zove slobodnim. Je li to tako strašno? Je li to opasno po tebe? Zar on to nije zaslužio, oče?"

"Znači, ti to tako vidiš? Opet neke nove gluposti koje si uvtela u glavu?"

"Nisu gluposti, a nisu ni nove. Pobogu, pa Endru i ja smo godinama pričali o ovome!"

"Godinama ste pričali, kažeš? Godinama?"

"Godinama, da, godinama smo razgovarali o tome. Zapravo, čitava ideja je bila moja. Rekla sam mu da je glupo što misli o sebi kao o nekom hodajućem aparatu, kada je zapravo mnogo više od toga. Kad sam mu prvi put predložila to, nije reagovao kako treba, ali potom smo nastavili da razgovaramo i posle nekog vremena videla sam da se osvešćuje. Otvoreno mi je rekao da veoma želi da bude slobodan. Fino, rekoh. Kaži to mom ocu i sve će se srediti. Ali on se bojao. Stalno je odlagao, jer se bojao da će te povrediti. Na kraju sam ga naterala da ti kaže."

Gospodin je slegnuo ramenima. "To je bilo glupo. On ne zna šta je sloboda. Kako i može da zna? On je robot."

"Stalno ga potcenjuješ, oče. On je naročiti robot. On čita knjige. I razmišlja o onom što pročita. On uči i sazreva iz godine u godinu. Možda je, kad je došao ovamo, i bio običan mehanički čovek kao i svi ostali, ali sposobnost sazrevanja je postojala u njegovim vodovima, znali to njegovi tvorci ili ne, i on je dobro iskoristio tu sposobnost. Oče, poznajem Endrua i kažem ti da je on jednako složeno biće kao... kao... kao ti i ja."

"Gluposti, devojko."

"Kako možeš to da kažeš? On oseća stvari. Mora da si svestan toga. Nisam sigurna šta on oseća, uglavnom, ali ne znam ni šta ti uglavnom osećaš, a ti imaš izraze lica i sve ostale mogućnosti za izražavanje telom, koje on nema. Kada razgovaraš s njim, odmah vidiš da on reaguje na sve apstraktne pojmove - ljubav, strah, lepotu, odanost, stotine njih - isto kao i ti i ja. Šta ima važnije od toga? Da neko drugi reaguje tako kao on, zar ne bi mislio da je taj neko jako sličan tebi?"

"On nije kao mi", rekao je Gospodin. "On je nešto sasvim drugačije."

"On je neko sasvim drugačiji", ispravila ga je Mala Gospođica. "A nije ni toliko drugačiji kao što bi hteo da veruješ."

Gospodinovo lice, do maločas crveno od gneva, sada je posivelo. Dugo je ćutao, gledajući u pod i čvršće se umotavajući u ćebe. I dalje je izgledao kao stari car koji ukočeno sedi na prestolu, ali

sada je više ličio na cara koji ozbiljno razmišlja o abdikaciji.

"U redu", konačno je rekao. U glasu mu se osećala gorčina. "Pobedila si, Mandi. Ako hoćeš da se složim da je Endru osoba a ne mašina, evo, slažem se. Endru je osoba. Eto. Jesi li sad srećna?"

"Nisam rekla da je on osoba, oče."

"Zapravo jesi. Upravo tu reč si upotrebila."

"Ti si me ispravio. Rekao si da je on veštačka osoba, i prihvatila sam tu ispravku."

"Pa dobro. Neka bude tako. Složili smo se da je Endru veštačka osoba. I šta sad? Ako ga ne budemo smatrali za robota, nego za veštačku osobu, šta će se izmeniti? To je samo igranje rečima. Lažna novčanica može se smatrati za novčanicu, ali je i dalje lažna. A robota možeš nazvati veštačkom osobom, ali on i dalje ostaje..."

"Oče, on želi da mu daš slobodu. Nastaviće da živi ovde i radiće sve što je u njegovoj moći da ti život bude prijatan i udoban, kao što radi od dana kad je došao. Ali želi da mu kažeš da je slobodan."

"To je besmislena izjava, Mandi."

"Za tebe možda. Za njega nije."

"Ne. Ja sam star, tačno, ali nisam sasvim senilan, bar ne zasad. Ovo o čemu govorimo je ogroman pravni pomak. Davanje slobode robotima sigurno neće ukinuti Tri zakona, ali će svakako otvoriti ogromne rasprave o pravima robota, o željama robota, o robotima u raznim pogledima. Roboti će ići na sud i tužiti ljude što ih teraju da rade neprijatne poslove, ili im ne daju godišnji odmor, ili što su samo neljubazni prema njima. Roboti će početi da tuže 'Robote i mehaničke ljude Sjedinjenih Država' što su im u mozak ugradili Tri zakona, jer će neki drveni advokat izjaviti da je to ugrožavanje njihovih ustavnih prava na život, slobodu i sreću. Roboti će želiti pravo glasa. Oh, Mandi, zar ne razumeš? Svi će imati strašne glavobolje."

"Ne mora da bude tako", odgovorila je Mala Gospođica. "Ovo uopšte ne mora da postane svetski poznat slučaj. To je samo sporazum između Endrua i nas. Mi želimo samo da dobijemo pravno valjan papir, da ga Džon Fajngold sastavi, i ti da ga potpišeš, a ja ću biti svedok, i daćemo ga Endruu, i tamo će pisati..."

"Ne. To je potpuno besmisleno. Slušaj, Mandi, recimo da ja to potpišem. Kad umrem, Endru će ustati i izjaviti: 'Ćao svima, ja sam slobodan robot i idem u potragu za srećom i bogatstvom, a evo papira koji to dokazuje.' A čim prvi put to nekome kaže, svi će mu se nasmejati u lice, pocepaće taj besmisleni papir i odneće ga u fabriku da ga rastave. Zato što mu list hartije neće dati nikakvu zaštitu koja bi u našem društvu imala nekakvu vrednost. Ne. Ne. Ako već insistiraš na toj besmislici, moram da uradim to na pravi način, inače neće vredeti. Ne možemo Endruu dati slobodu potpisivanjem lista papira koji se tiče samo nas. To je pitanje za sud."

"Pa dobro, onda idemo u sud."

"Ali zar ne shvataš šta će to značiti?" bunio se Gospodin. Opet se naljutio. "Ponovo će biti potegnuta sva pitanja koja sam ti nabrajao. Nastupiće ogromne rasprave. Formulisanje zahteva - podnošenje zahteva - javno mnjenje - i konačno presuda. Koja neće biti u našu korist, to ti garantujem."

Prostrelio je Endrua pogedom. "Slušaj, ti!" U Gospodinovom glasu bilo je oštine i grubosti koju Endru nikad ranije nije čuo. "Razumeš li o čemu govorimo? Jedini način da te oslobodim, ako to treba da ima ikakvog značaja, jeste da to učinim na pravno važeći način. Ali nema pravno važećih načina da se robot oslobodi. Kad stvar jednom dospe pred sud, ne samo da nećeš uspeti da ostvariš svoj cilj, nego će sud službeno zapleniti sav novac koji si skupio, pa ćeš i to izgubiti. Reći će ti da robot nema prava da zarađuje novac, ni da otvara bankovni račun, pa će ti ili sve zapleniti ili će mene naterati da ti oduzmem, iako ja to ne želim niti mi je potrebno. Tako ću ja biti osramoćen, a ti ćeš sve

izgubiti. I dalje nećeš biti slobodan, ma šta ti to značilo, a nećeš imati ni svoj dragoceni račun u banci. Pa, Endru? Vredi li ova smejurija rizika da izgubiš sav svoj novac?"

"Sloboda je nešto neprocenjivo, Gospodine", rekao je Endru. "Šansa da steknem slobodu vredna je svake svote novca koju posedujem."

8.

Endrua je jako tištalo što će proces njegovog oslobođenja i dalje uznemiravati Gospodina. Gospodin je sada bio veoma osetljiv - tu nije bilo rasprave, niti izbegavanja stvarnosti - i sve što bi mu moglo oduzeti ono malo preostale energije, sve što bi moglo da ga uznemiri, uzruja ili bilo kako mu naudi, moglo bi smesta i da mu ugrozi život.

Pa ipak, Endru je smatrao da po svaku cenu treba nastaviti ovaj pravni postupak, pošto je već pokrenut. Odustati u ovom trenutku značilo bi izdati njegovo postojanje. Značilo bi odbaciti nezavisnu i samosvojnu osobu, za koju je osećao da se u njegovom pozitronskom mozgu godinama bori za opstanak.

U prvo vreme su ga zahtevi te osobe zbunjivali, pa čak i plašili. Činilo mu se pogrešnim što uopšte postoji, kao da je to neka ugrađena mana. Ali vremenom je prihvatio njeno postojanje kao stvarnost. Ta osoba je sada zahtevala slobodu - stanje u kome neće biti rob, stanje u kome neće biti stvar - i to mora i da dobije.

Znao je za opasnosti. Sud će možda podeliti njegovo uverenje da nikakva cena za slobodu ne može biti previsoka - ali možda će odlučiti i da ne postoji suma, ma koliko visoka bila, kojom robot može da otkupi svoju slobodu.

Endru je bio spreman da rizikuje. Ali drugi rizik, onaj po Gospodinovo zdravlje, duboko ga je uznemiravao.

"Plašim se za Gospodina", rekao je Maloj Gospođici. "Publicitet, sukobi, galama... "

"Ne brini, Endru. On će biti zaštićen od toga, obećavam. Advokati Džona Fajngolda će se postarati za to. Sve je ovo samo formalno pitanje. Moj otac neće morati lično da se angažuje."

"A ako ga pozovu na sud?" upitao je Endru.

"Neće ga zvati."

"A ako ga ipak pozovu?" Endru je bio uporan. "Na kraju krajeva, on je moj vlasnik. A još je i bivši član zakonodavnog tela. Šta ako mu upute poziv? Moraće da ode. Pitaće ga zašto smatra da treba da steknem slobodu. A on zapravo ne veruje u to - pristao je na sve samo vas radi, Mala Gospođice, u to nimalo ne sumnjam - a moraće da ode na sud, tako bolestan i star, i svedoči u korist nečega u šta duboko sumnja. To bi ga ubilo, Mala Gospođice."

"Neće ga pozvati na sud."

"Kako me možete uveriti u to? Ja nemam prava da mu dozvolim da naudi sebi. Nemam sposobnosti za to... mislim da bi trebalo da povučem molbu."

"Ne možeš", rekla je Mala Gospođica.

"Ali ako će moj izlazak pred sud biti direktan uzrok smrti vašega oca..."

"Preteruješ, Endru. I tumačiš Prvi zakon onako kako ga niko ne tumači. Moj otac nije optuženi, nije tužitelj, nije čak ni svedok. Zar ne veruješ da Džon Fejngold ume da zaštiti nekoga ko je, kao moj otac, poznat i važan u ovoj oblasti, od neprijatnosti poziva pred sud? Za to će se postarati najvažniji ljudi ovog regiona, ako bude bilo potrebno. Ali neće biti potrebno."

"Voleo bih da sam siguran u to koliko i vi."

"I ja bih to volela. Veruj mi, Endru. Podsećam te da mi je on otac. Volim ga više od svega... pa, veoma ga volim. Ne bih ni pomislila da guram s tobom ovaj slučaj da smatram da će mu to ičim nauditi. Moraš mi to verovati, Endru."

I na kraju joj je poverovao. I dalje se osećao nelagodno pri pomisli da Gospodina upliću u sve to, ali Mala Gospođica ga je uverila da pristane da ide dalje.

U kuću je došao predstavnik Fajngoldove firme sa papirima koje je trebalo potpisati, i Endru ih je

potpisao - ponosno, s uživanjem, odlučnim potpisom Endru Martin, čvrstim rukopisom kojim je potpisivao čekove otkako je pre mnogo godina osnovano njegovo preduzeće.

Zahtev je predat regionalnom sudu. Prolazili su meseci, i nije se dešavalo ništa naročito.

Povremeno bi stigao neki jeziv dokument, pažljivo upakovan u tradicionalnu krutu kovertu, i Endru bi ga brzo pročitao, potpisao i vratio, a onda bi opet nastupili meseci čekanja.

Gospodin je sad već bio veoma bolešljiv. Endru bi ponekad uhvatio sebe kako misli da bi bilo najbolje kad bi Gospodin mirno umro pre nego što stvar stigne pred sud, pa bi ga to pošteđelo svih emocionalnih potresa.

Pomisao ga je užasnula. Endru ju je brzo istisnuo iz uma.

"Stigli smo na red", konačno mu je rekla Mala Gospođica. "Sad nećemo dugo čekati."

I, baš kao što je Gospodin predskazao, sve se strašno iskomplikovalo.

Mala Gospođica ga je uveravala da će se sve svesti na to da se on pojavi pred sudijom, ponovi podneseni zahtev da postane slobodan robot, a zatim sedne i sačeka da sudija malo razmisli, prouči zakone i donese presudu. Kalifornijski ogranak regionalnog suda bio je veoma dalekovid u tumačenjima pravnih pitanja i moglo se sa velikom verovatnoćom reći, tvrdila je Mala Gospođica, da će sudija, posle nekog vremena, presuditi u Endruovu korist i doneti neku vrstu uverenja koje će mu dati željenu slobodu.

Prvi znak da će stvari biti komplikovanije nastupio je kad je kancelarija Fajngold i Fajngold dobila obaveštenje od regionalnog suda - tačnije, od sudije Harolda Kramera koji je predsedavao Četvrtim okrugom - da su u slučaju Martin protiv Martina podneseni i protivpredlozi.

"Protivpredlozi?" upitala je Mala Gospođica. "A šta to znači?"

"Znači da se u slučaj uključila i suprotna strana", objasnio je Stenli Fajngold. Stenli je sada bio šef firme - stari Džon se već napola povukao u penziju - i lično je vodio Endruov slučaj. Veoma je ličio na svog oca, od zaobljenog stomačića do prijateljskog osmeha, i mogao je proći kao Džonov mlađi brat. Jedino nije nosio kontaktna sočiva sa zelenim ivicama.

"Koja to strana?" pitala je Mala Gospođica.

Stenli je duboko uzdahnuo. "Kao prvo, regionalna Federacija rada. Boje se da će, ako roboti dobiju slobodu, biti smanjen broj radnih mesta za ljude."

"To je davno prošlo vreme. Svet nema dovoljno ljudi da obavljaju sve potrebne poslove, i svi to znaju."

"Svejedno, sindikalisti uvek skaču da brane svaku promenu koji bi mogla da znači proširenje prava robota. Ako roboti postanu slobodne jedinice, možda će zatražiti pravo na izbor poslova, članstvo u sindikatu i sve to."

"Glupost."

"Da, znam, gđo Černi. Ali oni su ipak podneli protivpredlog. I nisu ni jedini."

"Ko još?" upitala je Mala Gospođica zlokobnim glasom.

"Korporacija 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'", odgovorio je Fajngold.

"Oni?"

"Zašto se čudite? Oni su jedini proizvođači robota na svetu, gđo Černi. Roboti su im glavni proizvod. Njihov proizvod, da naglasim malo jače - a proizvodi su neživi predmeti. Korporacija se uznemirila pri pomisli da bi iko mogao smatrati robote za nešto više od toga. Verovatno se boje da će, ako Endruova molba bude povoljno rešena, potom uslediti nova prava za robote - građanska prava, ljudska prava. I zato, naravno, žele da se bore protiv toga. Kao što proizvođač ašova i sekira smatra svoje proizvode za obične nežive alate, a ne za osobe, gđo Černi, pa bi se verovatno pobunio protiv propisa koji kaže da njegovi ašovi i sekire imaju građanska prava, jer to bi značilo da će ašovi

i sekire pokušati da utiču na način na koji ih proizvode, skladište i prodaju."

"Besmislica. Potpuna besmislica!" povikala je Mala Gospođica, a gnev u njenom glasu strašno je podsećao na Gospodinov.

"Slažem se", diplomatski je rekao Stenli Fajngold. "Ali protivpredlozi su predati. A ima i drugih. Suočeni smo sa prigovorima od strane..."

"Nije važno", rekla je Mala Gospođica. "Neću ni da čujem ostatak spiska. Vi idite tamo i pobijte svaki glupi argument koji iznesu ti reakcionari."

"Znate da ću učiniti sve što mogu, gđo Černi", odgovorio je Fajngold.

Ali u njegovom glasu nije bilo mnogo samouverenosti.

Naredna komplikacija nastupila je nedelju dana pred suđenje. Mala Gospođica je telefonirala Fajngoldu. "Stenli, upravo smo dobili obaveštenje da televizijske ekipe dolaze u ponedeljak u kuću mog oca, kako bi postavile kamere za zasedanje suda."

"Naravno, gđo Černi. To je uobičajeni postupak."

"Zar će se zasedanje održati u kući mog oca?"

"Endruova izjava će biti uzeta tamo, da."

"A ostatak suđenja?"

"To zapravo nije suđenje, gđo Černi."

"Dobro, onda ostatak postupka. Gde će se to odigrati? U sudnici sudije Kramera?"

"Uobičajena procedura", rekao je Fajngold, "jeste da sve zainteresovane strane učestvuju elektronski. Sudija će sve to primati u svojim odajama."

"Znači, više niko ne odlazi lično u sud?"

"Retko, gđo Černi. Veoma retko."

"Ali to se ipak dešava?"

"Kao što rekoh, veoma retko. Svet je sada toliko decentralizovan, ljudi su se toliko međusobno udaljili da je mnogo lakše obaviti ovakve stvari elektronskim putem."

"Hoću da se ovo uradi u sudnici."

Fajngold ju je zbunjeno pogledao. "Postoji li neki naročiti razlog...?"

"Da. Hoću da sudija pogleda Endrua oči u oči, da čuje njegov pravi glas, da iz prve ruke stekne mišljenje o njegovom karakteru. Neću da o Endruu misli kao o nekoj bezličnoj mašini čiji glas i sliku dobija preko telefonskih linija. Osim toga, neću da izlažem oca stresu koji može da izazove gomila tehničara što će mu upasti u kuću i ispuniti je žicama i kablovima za potrebe prenosa, kakav god da je."

Fajngold je klimnuo glavom. Izgledao je uznemireno. "Da bih dobio saslušanje u zgradi suda ovako kratko vreme pre termina, gđo Černi, moraću da podnesem poseban zahtev..."

"Podnesite ga."

"Ostale stranke će se svakako buniti zbog dodatnih troškova i neprijatnosti povezanih s tim."

"Neka slobodno ostanu kod kuće. Ne bih volela da im priredim nikakve neprijatnosti, ni za šta na svetu. Ali Endru i ja nameravamo da budemo u toj sudnici."

"Endru i vi, gđo Černi?"

"Zar ste mislili da ću ostati kod kuće?"

I tako je odgovarajući zahtev predat, i ostale stranke su gundale ali nisu mogle da iznesu nikakav stvarni prigovor - jer svako je imao pravo da provede dan na sudu, pošto elektronsko svedočenje nije bilo obavezno - i zakazanog datuma Endru i Mala Gospođica su se konačno pojavili u odajama sudije Kramera u Četvrtom okrugu regionalnog suda, radi dugo očekivanog saslušanja povodom molbe koja je, iz čisto tehničkih razloga, bila zavedena u delovodnik kao Martin protiv Martina.

Pratio ih je Stenli Fajngold. Sudnica, smeštena u oronuloj staroj zgradi koja je možda poticala i iz dvadesetog veka, bila je neobično mala i obična, skromna sobica s običnim pisaćim stolom u uglu, za sudiju, nekoliko neudobnih stolica za one koji žele da se pojave lično, i konzolom sa mnogim elektronskim spravama.

Jedina ljudska bića u sudnici bili su sam sudija Kramer - neočekivano mladolik, tamnokos, brzog i blistavog pogleda - i advokat po imenu Džems van Buren, koji je predstavljao sve protivničke strane ujedinjene u jednu. Protivničke strane nisu bile prisutne. One će se pojaviti na ekranima. Nisu mogli ničim da pobiju zahtev koji je Fajngold podneo, ali nisu nimalo želeli da preduzimaju putovanje na suđenje. Niko nikad nije putovao na suđenje. Zato su odustali od prava da budu fizički prisutni i zadovoljili se elektronskim prisustvom.

Prvo su izneti svi protivpredlozi. Nisu sadržavali ništa neobično.

Predstavnik regionalne federacije rada nije mnogo naglašavao mogućnost da ljudi i roboti budu konkurenti za posao ukoliko Endru stekne slobodu. Radije je u izlaganju upotrebio širi, otmeniji pristup:

"Tokom čitave istorije, još od prvog majmunolikog čoveka koji je lomio oblutke da bi dobio sečiva i čekiće što su predstavljali prva oruđa, znali smo da predstavljamo vrstu čija je sudbina da kontroliše okolinu, i tu kontrolu pojačava mehaničkim sredstvima. Ali postepeno, kako su složenost i sposobnosti naših oruđa rasle, predali smo dobar deo svoje nezavisnosti - i postali smo zavisni o sopstvenim oruđima, na neki način, i to tako da smo izgubili moć da se snalazimo bez njih. A sada, konačno, izumeli smo oruđe toliko sposobno, tako prilagođeno mnogim funkcijama da izgleda kao da ima skoro ljudsku inteligenciju. Govorim o robotima, naravno. Svakako da se divimo genijalnosti naših robotičara, kao i fantastičnoj sposobnosti njihovih proizvoda. Ali danas smo se našli pred novom i zastrašujućom mogućnošću - da smo stvorili sopstvene naslednike, da smo stvorili mašinu koja ne zna da je mašina i koja zahteva da bude priznata za samostalnu jedinku sa svim pravima i privilegijama ljudskog bića - i koja, zbog svojih ugrađenih mehaničkih sposobnosti, zbog fizičke izdržljivosti i snage, zbog vešto projektovanog pozitronskog mozga, zbog telesne skoro besmrtnosti, može zaista, pošto dobije te prava i privilegije, zaista da se smatra za našeg gospodara. Kakva ironija! Sačiniti oruđe koje je tako dobro da preuzme komandu nad svojim tvorcem! Biti podređen sopstvenoj mašineriji - postati zastareo zbog nje, biti sveden na običan otpadak evolucije..."

I tako dalje i tako dalje, jedna zvučna fraza za drugom.

"Opet Frankenštajnov kompleks", gadljivo je šapnula Mala Gospođica. "Paranoja Golema. Ponovo se izvlači na svetlo dana ista gomila glupih, antinaučnih, antimašinskih, antiprogresivnih užasa."

Pa ipak, čak i ona je morala da prizna da su ove izjave na mestu. Endru je, dok je sedeo, gledao ekran i slušao advokata Federacije rada kako izliva bujicu strahova, počeo da se pita zašto iko misli da roboti žele da podrede ljudska bića, ili da ih svedu na nekakve otpatke...

Roboti postoje da bi služili. To im je svrha. To im je zadovoljstvo, moglo bi se reći. Ali čak i Endru se upitao da li bi, pošto roboti postaju sve sličniji ljudskim bićima, na kraju postalo tako teško razlikovati ih da bi ljudi, pošto nemaju ugrađeno savršenstvo kao roboti, zaista počeli da sebe smatraju drugorazrednim stvorenjima.

Tirada predstavnika Federacije rada konačno se završila. Ekran je potamneo i objavljena je kratka pauza. Potom je došao red na zastupnika korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'.

Njeno ime je bilo Etel Adams. Imala je strogo lice oštih crta, bila je sredovečna, i - verovatno nimalo slučajno - veoma je ličila na slavnog robopsihologa Suzan Kalvin, veliku i veoma poštovanu

ličnost iz prethodnog stoleća.

Nije se upustila u plamenu retoriku kao prethodni govornik. Samo je jednostavno izjavila da bi ispunjenje Endruovog zahteva veoma otežalo mogućnosti korporacije da projektuje i konstruiše robote, koji su njihov glavni proizvod - jer bi se pokazalo da kompanija ne proizvodi mašine nego slobodne jedinice, što bi bilo podložno raznoraznim novim i neverovatnim ograničenjima, što bi im ugrozilo poslovanje, a time bi se, rečju, čitav naučni napredak doveo u nepotrebnu opasnost.

To je, naravno, bilo u potpunoj suprotnosti sa stavom prethodnog govornika. On je napredak tehnologije predstavio kao nešto užasavajuće; ona je upozoravala da bi upravo taj napredak bio ugrožen. Ali ta suprotnost se i mogla očekivati, rekao je Fajngold Maloj Gospođici i Endruu. U današnjoj bici oružje su osećanja a ne ozbiljne zamisli i ideje.

Bio je još jedan govornik: Van Buren, advokat koji je došao lično, kao zajednički zastupnik svih onih koji su se protivili Endruovom zahtevu. On je bio visok i markantan, sa klasičnim licem senatora: gusta i uredna seda kosa, skupo odelo, veličanstveno uspravno držanje. A ono što je imao da kaže bilo je izuzetno jednostavno, a nije imalo nikakvog dodira s osećanjima:

"Časni sude, ovde se sve svodi na jedno pitanje, toliko osnovno - toliko prosto, čak - da nisam ni sasvim siguran zašto smo se okupili. Podnosilac zahteva, robot NDR-113, zahteva od svog vlasnika, časnog Džeralda Martina, da mu izjavi 'slobodu'. Da bude slobodan robot, da, prvi u svojoj vrsti. Ali pitam ja vas, časni sude: kakvog značaja to može da ima. Robot je samo mašina. Može li automobil da bude 'slobodan'? Može li elektronski ekran da bude 'slobodan'? Ta pitanja ne zaslužuju odgovor jer nemaju nikakvog sadržaja. Ljudska bića mogu da budu slobodna, to da. To znamo šta znači. Ona imaju, kao što je jedan od naših velikih predaka napisao, neotuđivo pravo na život, slobodu i sreću. Da li robot ima život? Ne onako kako ga mi razumemo. On ima sličnosti sa životom, da - ali to važi i za sliku u holokocki. Niko neće ni pomisliti da likovima iz holokocki treba dati 'slobodu'. A kad je o slobodi kao takvoj reč - može li robot da je ima! Ne, ne onako kako je mi razumemo: roboti su veoma daleko od slobode jer njihovi su mozgovi tako konstruisani da moraju da se povinuju naređenjima ljudi. A što se tiče sreće - šta o tome može da zna jedan robot! Sreća je isključivo ljudski pojam i cilj. Sloboda je isključivo ljudsko stanje. Robot - običan mehanički predmet izrađen od metala i plastike, od samog početka predviđen da bude samo sredstvo koje će služiti potrebama ljudi - po definiciji nije predmet na koji se može primeniti shvatanje 'slobode'. Samo je ljudsko biće sposobno da bude slobodno."

Bio je to dobar govor, jasan, direktan i sjajno izgovoren. Van Buren je očito bio svestan koliko su mu argumenti dobri, pa ih je ponovio još nekoliko puta u različitim oblicima, govoreći polako i veoma precizno, ritmički spuštajući dlan na sto pred sobom kako bi naglasio pojedine reči.

Kada je završio, sudija je objavio novu pauzu.

Mala Gospođica se obratila Stenliju Fajngoldu. "Vi ste sledeći, je li tako?"

"Da."

"Hoću da ja govorim prva. U Endruovo ime."

Fajngold je pocrveneo. "Ali, gđo Černi..."

"Znam da ste pripremili sjajan govor. Ni ne pokušavam da kažem da niste. Ali sudija se danas dovoljno naslušao govorništva. Hoću da ustanem i dam vrlo jednostavnu izjavu, i hoću to da uradim pre nego što iko drugi bude počeo svoj govor. Čak i vi, Stenli."

Fajngold je očito bio nezadovoljan. Ali znao je ko mu je mušterija. Endru je možda zaista plaćao račune, ali Mala Gospođica je upravljala celom predstavom.

Podneo je potreban zahtev.

Sudija Kramer se namrštio, pa slegnuo ramenima, pa klimnuo glavom.

"Vrlo dobro", rekao je. "Amanda Laura Martin Černi može da priđe stolu."

Endru, koji je ćutke sedeo kraj Fajngolda, za trenutak se upitao ko bi to mogao biti. Ali onda je ugledao, vitku i skladnu, Malu Gospođicu kako ustaje i odlučno kreće ka drugom kraju sobe, i bilo mu je jasno.

Endru je osetio kako mu vodovima kolaju iznenadna vrela strujanja uzbuđenja dok je gledao Malu Gospođicu kako odvažno stoji pred sudijom. Kako je neustrašivo izgledala! Kako je bila... lepa!

"Hvala, časni sude", rekla je. "Ja nisam advokat i zapravo ne znam kako da na pravi, pravni način uobličim reči, ali nadam se da ćete me saslušati i da vam neće smetati ako ne budem koristila prigodne latinske fraze."

"To neće biti problem, gđo Černi."

Mala Gospođica se blago osmehnula. "Veoma sam vam zahvalna, časni sude. Okupili smo se ovde danas zato što je NDR-113, kako su ga bezlično nazivali predstavnici druge strane, zatražio da bude proglašen za slobodnog robota. Priznajem da mi zvuči veoma neobično kad čujem da se o mom dragom prijatelju Endruu govori kao o NDR-113, iako sam svesna, manje-više, da je to bio njegov serijski broj kada su nam ga doneli iz fabrike, pre mnogo godina. Ja sam tada imala šest ili sedam godina, jer to je, znate, bilo prilično davno. Bilo mi je neobično da ga zovem NDR-113, pa sam mu dala ime Endru. A pošto je svih narednih godina bio u našoj porodici, i samo u našoj porodici, postao je Endru Martin. Uz vašu dozvolu, gospodine sudijo, volela bih da dalje o njemu govorim kao o Endruu."

Sudija je gotovo ravnodušno klimnuo glavom. To i nije bilo pravo pitanje: molba je i bila potpisana imenom Endru Martin.

Mala Gospođica je nastavila. "Govorim o njemu kao o prijatelju. On je upravo to. Ali on je i štošta drugo. On je naš porodični sluga. On je robot. Bilo bi glupo poricati da to jeste. I - uprkos govorima koje smo danas čuli - mislim da treba da naglasim da on od ovog suda traži samo da bude slobodan robot. Ne traži, kao što su oni protumačili, da bude proglašen za slobodnog čoveka. On ovde i danas ne traži pravo da glasa, da se ženi, da mu se Tri zakona uklone iz mozga, niti išta slično tome. Ljudi su ljudi, a roboti su roboti, i Endru odlično zna kojoj strani pripada."

Zastala je i pogledala Džemsa van Burena, kao da očekuje da ovaj klimne glavom. Ali Van Buren joj je odgovorio jedino hladnim, oštrim profesionalnim pogledom.

Mala Gospođica je nastavila. "Eto tako. Znači, u pitanju je Endruova sloboda i ništa drugo.

Gospodin Van Buren je tvrdio da je sloboda besmislen pojam kada se primeni na robote. Na žalost, gospodine sudijo, ja se ne slažem. Uopšte se ne slažem.

Pokušajmo da razumemo šta sloboda znači Endruu, ako je to uopšte moguće. Na neki način, on već jeste slobodan. Mislim da je prošlo već više od dvadeset godina otkako je neko iz porodice Martin izdao Endruu naređenje da uradi nešto što nismo smatrali da bi ionako uradio. To je, delom, posledica obične učtivosti: mi Endrua cenimo, poštujemo ga, i bilo bi pošteno reći i da ga na neki način volimo. Bilo bi neljubazno dopustiti da on pomisli kako smatramo da mu treba izdavati naređenja kad živi s nama toliko dugo da sasvim dobro zna šta treba učiniti, i da to i čini bez ikakvih naređenja.

Ali mogli bismo, ako poželimo, da mu izdamo bilo kakvo naređenje, u bilo kom trenutku, i to najgrublje moguće, jer on je mašina koja nam pripada. To piše u papirima koje smo dobili uz njega, onog davnog dana kada nam ga je moj otac prvi put predstavio: on je naš robot, i zbog Drugog od čuvena Tri zakona, obavezan je da nas poslušava kad god mu izdamo neko naređenje. On nije sposoban da odbije poslušnost ljudskom biću, kao što je nema nijedna druga mašina. I da znate, sudijo, da nas veoma uznemirava pomisao da imamo toliku moć nad našim voljenim Endruom.

Ali zašto bi trebalo da se nađemo u situaciji da budemo tako grubi? Otkuda nam pravo da se zapovednički ponašamo prema njemu? Endru nam je služio decenijama, verno, ne žaleći se, s puno ljubavi. Na bezbroj načina je učinio život naše porodice srećnijim. A potpuno nezavisno od te odane i neosporne službe, on je - potpuno samostalno - usavršio umetnost obrade drveta, usavršio do tog stepena da je, tokom godina, proizveo fantastičan niz toliko lepih predmeta da se oni mogu nazvati jedino umetničkim delima, i koje podjednako traže i sakupljači i muzeji. Imajući sve to na umu, kako možemo da nastavimo da ispoljavamo moć nad njim? Kakvog prava imamo da se postavljamo kao gospodari tako izuzetne osobe?"

"Osobe, gđo Černi?" prekinuo ju je sudija Kramer.

Maloj Gospođici kao da je za trenutak bilo neprijatno. "Kao što rekoh na početku, gospodine sudijo, ni ne pokušavam da tvrdim kako je Endru išta više od robota. Svakako da sam svesna te činjenice. Ali poznajem ga toliko dugo, i toliko prisno, da je on za mene osoba. Dozvolite da ispravim to što sam maločas rekla. Kakvog prava imamo da se postavljamo kao gospodari tako izuzetnog robota?"

Sudija se namrštio. "Znači, cilj ove molbe - jesam li u pravu, gđo Černi? - jeste da se Tri zakona uklone iz Endruovog mozga kako on više ne bi bio podložan kontroli od strane ljudi?"

"Ni slučajno", odgovorila je Mala Gospođica, gotovo šokirana. Pitanje ju je zateklo potpuno nespremnu. "Čak nisam sigurna ni da tako nešto može da se izvede. I pogledajte - pogledajte: čak i Endru odmahuje glavom. Eto. To nije moguće. A to nam nije bilo ni na kraj pameti dok smo pripremali molbu."

"A šta vam je bilo u pameti, ako smem da pitam?" rekao je sudija.

"Samo ovo: da Endru dobije pravno valjan dokument koji potvrđuje da je on slobodan robot, koji poseduje samog sebe. Da, ako odluči da dalje služi Martinove, to učini svojom voljom a ne zbog uslova iz ugovora s njegovim proizvođačima. To je zapravo samo pitanje jezika. Neće se promeniti ništa u vezi sa Tri zakona - čak i kad bi moglo da se menja. Mi samo pokušavamo da ukinemo stanje nevoljne potčinjenosti pod kojim sada držimo Endrua. A da će on nastaviti da nam služi kao i do sada - u to sam sasvim sigurna. Ali učiniće to samo zato što on tako želi - a verujem da želi - a ne zato što to zahtevamo od njega. Razumete li, gospodine sudijo, šta će mu to značiti? On će imati sve, a nas to neće koštati ništa. A sve zajedno nema ni najmanje veze sa svim onim ogromnim i tragičnim problemima i pričama kako će roboti nadrastiti čovečanstvo, o čemu je predstavnik Federacije rada tako dramatično govorio."

Za trenutak je izgledalo da sudija savladava osmeh. "Mislim da vas razumem, gđo Černi. Sviđa mi se toplina i osećajnost s kojima ste govorili u ime svog robota. Svesni ste, zar ne, da u zakonima i pozitivnim propisima ovog, i ma kog drugog regiona, nema ni pomena o tome da robot može da bude slobodan u smislu koji vi koristite? Jednostavno, nema ni pomena o tome."

"Da", rekla je Mala Gospođica. "Gospodin Fajngold mi je to već objasnio. Ali svaki novi propis mora odnekud da počne, čini mi se."

"Tako je. I ja bih mogao da donesem presudu koja će biti preteča novog zakona. Naravno, presuda se može osporiti pred višim sudom, ali ovlašćen sam da se složim s molbom onako kako je sada izneta, i stoga da proglasim vašeg robota 'slobodnim' u smislu da je porodica Martin odustala od prava da mu izdaje naređenja. Šta god to značilo njemu ili vama, to može da se uradi. Ali prvo moram da razrešim pitanje koje je postavio gospodin Van Buren: prećutnu pretpostavku koja postoji u našem društvu da samo ljudsko biće može da uživa u slobodi, i to bukvalno, po samoj definiciji pojma. Sudije koje donose odluke protivno takvoj vrsti osnovnih pretpostavki - donoseći presude koje zvuče veoma dobro ali su u osnovi besmislene - obično ispadnu budale. Ja svakako ne želim da

ovo suđenje pretvorim u smejuriju. Upravo zato moram da razjasnim još neke pojedinosti ovog slučaja."

"Ako želite da me pitate nešto, časni sude..." rekla je Mala Gospođica.

"Ne vas, nego Endrua. Neka robot pristupi."

Mala Gospođica je glasno dahнула. Pogledala je Stenlija Fajngolda i videla da se ovaj uspravio u stolici, očito iznenađen, po prvi put otkako mu je rekla da želi da se pre njega obrati sudu.

Što se tiče Endrua, on je već ustao i krenuo u prednji kraj odaje, držeći se veoma dostojanstveno i otmeno. Bio je potpuno smiren - ne samo spolja, jer ionako ničim nije mogao da ispolji osećanja, nego i iznutra.

Sudija Kramer je počeo: "Zapisnika radi: ti si robot NDR-113 ali više voliš da te zovu Endru, je li tako?"

"Da, časni sude."

U to doba su Endruovi modulatori glasa već bili poboljšani, pa mu je glas zvučao sasvim ljudski. Mala Gospođica se na to sasvim navikla, ali sudija je bio zbunjen, kao da je pre očekivao nekakav grub, metalni zvuk. Zato je nastupio trenutak pauze.

Potom je sudija nastavio, zainteresovano se zagledavši u Endrua. "Reci mi nešto, Endru, ako hoćeš. Zašto želiš da budeš slobodan? Zbog čega ti je to važno?"

"Želite li vi da budete rob, gospodine sudijo?" upitao ga je Endru.

"Ti sebe tako vidiš? Kao roba?"

"Mala Gospođica - gđa Černi - za moje stanje koristi izraz 'nevoljna potčinjenost'. To je potpuno tačno. Moram da se pokoravam. Moram. Nemam izbora. To nije ništa drugo do ropstvo, gospodine sudijo."

"Čak i kad bih te ovog časa proglasio slobodnim, Endru, Tri zakona bi i dalje važila."

"To dobro znam. Ali tada više ne bih bio podređen Gospodinu i Maloj Gospođici - g. Martinu i gđi Černi. Mogao bih, u svakom trenutku, da napustim domaćinstvo u kome sam mnogo godina živeo, i da se nastanim gde god odaberem. Oni bi se odrekli prava sa mi nareda da se vratim u službu. Tako bih prestao da budem rob."

"Da li to želiš, Endru? Da ostaviš kuću Martinovih i odeš negde drugde?"

"Ni najmanje. Samo želim pravo da o tome odlučujem, ukoliko bih osetio potrebu."

Sudija je pažljivo osmotrio Endrua. "Nekoliko puta si izjavio da sebe smatraš robom, robom ovih ljudi koji te očito veoma vole i čiju službu, kako si rekao, ne nameravaš da napustiš. Ali ti nisi rob. Rob je onaj kome je sloboda oduzeta. Ti nikad nisi ni bio slobodan, pa ne možeš slobodu ni da izgubiš: stvoren si s isključivom svrhom da služiš. Ti si robot, mehanički dodatak ljudskom životu. Ti si savršeno dobar robot - genije od robota, kako čujem - sposoban za umetničko stvaranje kakvo malo koji, ili nijedan drugi robot nije u stanju da pruži. Pošto ne želiš da napustiš Martinove, a ni oni izgleda ne žele da odeš, a među njima živiš kao cenjeni član porodice, ovo mi sve zajedno izgleda kao bura u čaši vode, Endru. Šta bi više mogao da postigneš da si slobodan?"

"Možda ništa više od ovoga, gospodine sudijo. Ali činio bih to s većom radošću. Danas je u ovoj sudnici rečeno da samo ljudsko biće može da bude slobodno. Ali ja mislim da je to pogrešno. Čini mi se da samo neko ko želi slobodu - ko zna za njeno postojanje, i želi je svom svojom voljom - ima pravo na slobodu. Ja sam takav. Nisam čovek, ni u kom smislu. Niti sam tvrdio da jesam. Ali ipak želim slobodu."

Endruov glas je zamro. Ostao je pred sudijinim stolom, potpuno nepokretan.

Sudija je sedeo skoro isto tako nepomično, zureći u njega. Kao da se zadubio u misli. Niko u odaji nije se micao.

Kao da je prošla čitava večnost pre nego što je sudija progovorio.

"Po mom mišljenju, srž svega što je ovde danas rečeno, jeste da nije pravedno uskratiti slobodu nijednom... predmetu... koji poseduje dovoljno razvijen um da shvati njeno značenje i poželi je. To je dobro formulisano, čini mi se. Čuo sam izjave svih zainteresovanih strana i doneo sam početne zaključke. Nameravam da presudim u korist molioca."

Njegova zvanična odluka, kada je ubrzo potom doneta i objavljena, izazvala je kratku ali burnu senzaciju u čitavom svetu. Neko vreme se ni o čemu drugom nije govorilo. Slobodan robot? Kako robot može da bude slobodan? Šta to znači? Ko je, uostalom, taj čudni robot koji izgleda toliko napredniji od svih ostalih iz svoje vrste?

Ali potom je huka oko Endrua Martina jenjala. Svako čudo za tri dana. Ništa se ozbiljno nije izmenilo, osim onoga što se tiče Endruovih odnosa s porodicom Martin.

Protivnici Endruove molbe žalili su se Svetskom sudu. Slučaj je došao na red. Članovi Suda pažljivo su saslušali prepis prvog saslušanja i nisu našli osnove za poništenje.

Tako je to bilo završeno, i Endruova želja se ispunila. Sada je bio slobodan. Bilo je divno misliti o tome. Pa ipak je osećao, na neki način, da nije sasvim postigao ono što je želeo da postigne kada se prvi put obratio Gospodinu sa željom da stekne slobodu.

Gospodin je bio jednako nezadovoljan. Nije nalazio razloga da se raduje sudskoj odluci, i postarao se da to stavi do znanja i Endruu i Maloj Gospođici.

Endru je otišao kod njega ubrzo pošto je odluka suda postala konačna i rekao: "Evo vašeg čeka, Gospodine."

"O kakvom to čeku govoriš?"

"O čeku na ukupnu sumu računa mog preduzeća. Obećao sam da ću time platiti kada mi date moju slobodu, Gospodine."

"Ja ti nikad slobodu nisam dao!" odvratio je Gospodin. "Ti si lepo otišao i uzeo je!" Njegov grubi glas učini da Endru oseti kao da mu je u mozgu nastupio kratak spoj.

"Oče..." strogo je počela Mala Gospođica.

Gospodin, koji je sedeo zavaljen u svojoj fotelji, umotan u ćebe, mada je bio najtopliji dan toga leta, namrštio se na nju. Ali odgovorio je nešto prijaznijim tonom. "U redu, Endru. Želeo si svoju slobodu, šta god ti to značilo, i nisam se protivio. Pretpostavljam da se to može shvatiti kao da sam podržao tvoj zahtev. Recimo da je tako i bilo. I tako - sad si slobodan. Čestitam, Endru."

"I želim da za to platim, kao što sam i obećao."

U Gospodinovim očima planuo je trag nekadašnjeg plamena. "Ne treba mi tvoj prokleti novac, Endru!"

"Dogovorili smo se, Gospodine."

"Dogovorili? Ko se dogovorio? Znaš da nikad nisam pristao... Slušaj, Endru, primiću taj ček ako je to jedini način da se osećaš zaista slobodnim. Ali mislim da je to ipak malo preterano. Ja sam bogat starac, neću živeti još dugo, i ako me nateráš da uzmem novac, ja ću ga smesta dati u dobrotvorne svrhe. Daću ga Domu za robote siročice, ako tako nešto postoji. Ili ću osnovati tako nešto, ako ne postoji." Nasmejao se - krtim smehom bez radosti. Ni Endru ni Mala Gospođica nisu mu se pridružili. "Ali tebi to nije važno, zar ne? Ti samo želiš da se oslobodiš novca. Pa dobro, Endru. Daj mi taj ček."

"Hvala vam, Gospodine."

Predao je ček starcu.

Gospodin je malo čkiljio u njega, okrećući ga, sve dok njegove ostarele oči nisu uspele da utvrde u koju stranu čeka gleda.

"Zaista si nakupio prilično bogatstvo, Endru. Dodaj mi olovku, Mandi, hoćeš li?" Dok je uzimao olovku, Gospodinu su se tresle ruke, ali kada je počeo da piše na poleđini, činio je to čvrstim, mirnim rukopisom, red za redom, i tekst je ispao mnogo duži od onog što se obično piše na čekovima. Potom je vratio ček Endruu.

Gospodin je na čeku potvrdio prijem: Džerald Martin, primio svotu kao naknadu za slobodu robota Endrua Martina, NDR-113, po odluci suda. A onda je to podvukao i dodao: Isplatiti Endruu Martinu, kao dodatak za odanost tokom službe ovoj porodici. Izdavanje ovog čeka neizostavno povlači prihvatanje ovog dodatka. Džerald Martin.

"Da li je tako u redu, Endru?" upitao je Gospodin.

Endru je malo oklevao. Pokazao je ček Maloj Gospođici, koja je pročitala šta je Gospodin napisao i slegnula ramenima.

"Ne ostavljajte mi nikakav izbor, Gospodine", rekao je Endru.

"Tako je. Hoću da bude ovako. Sad lepo stavi taj ček u džep - ne, ti nemaš džepove, je li? Pa, stavi ga negde. Čuvaj ga kao uspomenu, nešto po čemu ćeš me se sećati. I hajde da više ne pričamo o

tome." Gospodin je ljutito pogledao i Endrua i Malu Gospođicu. "Tako. To smo sredili. A ti si sad potpuno i istinski slobodan, je li tako? Baš dobro. Baš dobro. Odsad pa nadalje sam ćeš birati šta ćeš raditi po kući i radićeš to onako kako ti smisliš. Više ti neću izdavati naređenja, Endru, osim ovog poslednjeg: da radiš samo ono što želiš. Od ovog trenutka pa nadalje ponašaćeš se samo po svojoj volji, onako kako je sud odobrio i odredio. Je li to jasno?"

"Da, Gospodine."

"Ali ja sam i dalje odgovoran za tebe. I to je sud odobrio i odredio. Više nisam tvoj vlasnik, ali ako se desi da upadneš u neku nevolju, ja ću morati da te vadim. Sad možda jesi slobodan, ali nemaš nikakva građanska prava kakva imaju ljudska bića. Ostaješ zavisan od mene, drugim rečima - ja sam ti staratelj, po sudskom rešenju. Nadam se da to razumeš, Endru."

"Zvučiš kao da si besan, oče", rekla je Mala Gospođica.

"I jesam. Nisam tražio da na mene svale odgovornost za jedinog slobodnog robota na svetu."

"Ništa nisu svalili na tebe, oče. Prihvatio si odgovornost za Endrua još onog dana kad si ga primio u svoj dom. Sudska odluka to ničim nije izmenila. Ne moraš da radiš ništa što nisi radio i ranije. A što se tiče Endruovog upadanja u nevolje, zašto misliš da će se to desiti? Tri zakona i dalje važe."

"Pa kako onda on može da bude slobodan?"

"Zar za ljudska bića ne važe ljudski zakoni, Gospodine?" tiho je upitao Endru.

Gospodin ga je prostrelio pogledom. "Ne vežbaj logiku na meni, Endru. Ljudska bića su voljno sačinila društvena pravila, sistem zakona kojem se voljno pokoravaju, jer bi inače život u civilizovanom društvu bio nemoguć. Oni koji odbiju da se pokoravaju tim zakonima, i stoga čine da ostalima život bude nesnosan, bivaju kažnjeni, a kasnije se rehabilituju, ili mi bar volimo tako da mislimo. Ali robot nema veze sa društvenim pravilima. Robot se povinuje svojim zakonima zato što nema drugog izbora. Čak i takozvani slobodni robot."

"Ali kao što kažete, Gospodine, ljudski zakoni postoje i mora im se pokoravati, a oni koji im se pokoravaju i dalje smatraju sebe slobodnima. Stoga robot..."

"Dosta je!" planuo je Gospodin. Bacio je cebe na pod i nesigurno ustao iz fotelje. "Nisam raspoložen za dalje rasprave, hvala na pitanju. Idem sad gore. Laku noć, Amanda. Laku noć, Endru."

"Laku noć i vama, Gospodine. Da vas otpratim u sobu?" upitao je Endru.

"Nemoj se mučiti. I dalje sam dovoljno snažan da se popnem uza stepenice. Idi za svojim poslom, kakav god da je, a ja idem za svojim."

Polako je otišao. Endru i Mala Gospođica su se uznemireno zgledali, ali nisu rekli ništa.

Otada je Gospodin retko izlazio iz svoje sobe. Obroke mu je pripremao i odnosio jednostavan TZ robot, koji se starao o kuhinji. Nikada nije pozivao Endrua na sprat, a Endru nije želeo da ga uznemirava bez poziva; i tako su se posle toga Endru i Gospodin sretali samo u onim retkim prilikama kada bi starac rešio da siđe u prizemlje kuće.

Endru već neko vreme nije živio u kući. Pošto mu se posao širio, postalo mu je teško da ga vodi iz radionice u potkrovlju, koju mu je Gospodin dodelio na početku. Stoga je odlučeno, pre nekoliko godina, da se sagradi kućica za Endrua, zapravo obična prizemna koliba, na ivici šume koja se graničila s imanjem Martinovih.

U kućici nije bilo spavaće sobe, naravno, ni kuhinje, ni kupatila. Jedna od prostorija bila je biblioteka i kancelarija, i tu je Endru držao svoje knjige, nacрте i registratore, a druga, mnogo veća, predstavljala je radionicu, gde je držao alat i ono što je upravo radio. U šupi naslonjenoj na zgradicu nalazilo se skladište egzotičnog drveta koje je Endru koristio za izradu nakita, kao i zaliha manje retke građe za veoma traženi nameštaj.

Uvek je imao dovoljno posla. Objavljivanje presude o njegovoj slobodi izazvalo je opšte

zanimanje za njegova dela, i svakog jutra bi preko kompjutera primio bar tri-četiri narudžbine. Imao je dovoljno posla za više godina unapred, pa je na kraju morao da napravi listu čekanja čak i za one koji bi tek želeli nešto da naruče.

Sada, kao slobodan robot, radio je još i više nego za vreme dok je, tehnički, bio Gospodinovo vlasništvo. Nije bilo ništa neobično da sastavi trideset šest ili čak četrdeset osam sati neprekidnog rada, ne izlazeći iz kuće, pošto mu, naravno, nisu bili potrebni ni san ni hrana ni odmor.

Račun u banci mu je rastao i rastao. Zahtevao je da plati Gospodinu sve troškove oko gradnje kućice, i ovoga puta Gospodin je pristao da primi novac samo radi zadovoljenja formalnosti. Vlasništvo zgradice je zvanično preneto na Endrua, a on je plaćao zakupninu za deo zemlje Džeralda Martina, na kojoj se zgrada nalazila.

Mala Gospođica, koja je i dalje živela samo malo dalje uz obalu, u kući koju su ona i Lojd Černi sagradili još davno, tek što su se venčali, svratila bi da ga poseti kad god bi došla da obiđe oca. Po pravilu, svratila bi u Endruovu radionicu čim bi stigla, popričala s njim i pogledala najnovija dela, a onda bi otišla u glavnu zgradu, Gospodinu.

Često je dovodila sa sobom Malog Gospodina - mada ga Endru više nije tako zvao. Mali Gospodin je odavno prestao da bude dete. Sada je to bio visok i snažan mladić, nakostrešenih brkova boje rđe, gotovo jednako upadljivih kao što ih je imao njegov deda, a uz to je nosio i zulufe. Čim je suđenje završeno i Endru postao slobodan robot, zabranio je Endruu da ga tako zove.

"Zar vam je to neprijatno, Mali Gospodine?" upitao je Endru. "Mislio sam da vam se dopada."

"Dopadalo mi se."

"Ali sad, kad ste potpuno odrastao i zreo čovek, zvuči vam ponižavajuće? Kao uvreda vašem dostojanstvu? Znae da ja duboko poštujem vaš..."

"Nema to veze s mojim dostojanstvom", prekinuo ga je Mali Gospodin. "Nego s tvojim."

"Ne razumem, Mali Gospodine."

"Očito. Ali vidi ovako, Endru: 'Mali Gospodin' je ljupko ime, i ti i ja ga tako i shvatamo, ali zapravo je to gundanje starog porodičnog sluga koji se obraća gospodarevom sinu, ili, u našem slučaju, gospodarevom unuku. To ti više ne pristaje, Endru, zar ne shvataš? Moj deda ti više nije gospodar a ja nisam ljubak mali dečko. Slobodan robot ne treba nikoga da zove 'Mali Gospodine'. Je li ti jasno? Ja tebe zovem Endru - oduvek sam te tako zvao. A od sada ćeš i ti mene zvati Džordž."

Zvučalo je kao naređenje, pa je Endru morao da se pokori.

Od tog časa je prestao da Džordža Černija zove 'Mali Gospodin'. Ali Mala Gospođica je za njega i dalje ostala Mala Gospođica. Nije mogao ni da zamisli da je zove 'gđa Černi', a 'Amanda' mu se činilo malo nepristojno i suviše otvoreno. Za njega, ona je bila Mala Gospođica i ništa sem Male Gospođice, iako je sada bila žena prosede kose, vitka, gipka i, kao i uvek, lepa kao staro zlato. Endru se nadao da mu ona nikada neće izdati naređenje kakvo mu je izdao njen sin: i nije to učinila. Bila je Mala Gospođica i uvek će i ostati Mala Gospođica.

Jednog dana su Džordž i Mala Gospođica došli u kuću, ali nijedno od njih nije svratilo do Endrua pre nego što su otišli Gospodinu. Endru je primetio kad je automobil došao i prošao, ne skrećući na njegov prilazni put, i upitao se zašto. Uznemirio se kad je prošlo pola sata, pa još pola, pa još čitav sat, a nijedno od njih nije došlo da ga poseti. Je li ih prošli put nečim uvredio? Ne, to mu nije izgledalo verovatno.

Ali onda je, znači, neka nevolja u velikoj kući?

Rešio je da odvrati misli zadubivši se u posao, ali bila mu je potrebna sva robotska moć samodiscipline da bi se usredsredio na rad, pa čak ni tada mu posao nije išao glatko kao obično. Tek tada, kasno popodne, došao je kod njega Džordž Černi - sam.

"Nešto ne valja, Džordže?" upitao je Endru čim je Džorž ušao.

"Na žalost, tako je, Endru. Moj deda umire."

"Umire?" tupo je ponovio Endru.

Odavno je razmišljao o pojmu smrti, ali nije uspevao da ga razume.

Džordž je žalosno klimnuo glavom. "Majka je uz njega. Deda hoće da i ti dođeš."

"Zaista? Nije te poslala majka, nego sam Gospodin?"

"Sam Gospodin, tako je."

Endru je osetio drhtaj u vrhovima prstiju. To je bilo najpribližnije fizičkom izrazu uzbuđenja. Ali s tim osećanjem mešala se i strepnja.

Gospodin - umire!

Sklonio je alat i požurio ka glavnoj zgradi, a Džordž Černi je kaskao uz njega.

Gospodin je mirno ležao u krevetu u kome je proveo najveći deo proteklih nekoliko godina. Od kose mu je ostalo samo nekoliko pramenova; čak i slavni brkovi su se ozbiljno prorodili. Bio je veoma bleđ, kao da mu koža postaje prozirna, i jedva se primećivalo da diše. Ali oči su mu bile otvorene - njegove žustre, prodorne, blistavoplave oči - i uspeo je da se nasmeši, jedva pokrenuvši usne, kada je ugledao Endrua kako ulazi.

"Gospodine... oh, Gospodine, Gospodine..."

"Hodi ovamo, Endru." Gospodinov glas zazvučao je neobično snažno: kao glas nekadašnjeg Gospodina.

Endru je oklevao, suviše zbunjen da bi poslušao.

"Hodi ovamo, kad kažem. To je naređenje. Jednom sam rekao da ti više neću izdavati naređenja, ali ovo je izuzetak. A ujedno je i poslednje naređenje koje ću ti ikada izdati - u to budi siguran."

"Da, Gospodine." Endru je prišao.

Gospodin je izvukao jednu ruku ispod pokrivača. Kao da je morao da se upinje da skloni ćebe, i Džordž je požurio da mu pomogne.

"Ne!" rekao je Gospodin, uz nešto nalik na njegovu staru naprasitost. "Prokletstvo, ni ne pokušavaj, Džordže! Nisam ja bogalj, samo umirem." Ljutito je odgurnuo pokrivač koliko je trebalo da bi podigao ruku, i pružio je ka robotu. "Endru", rekao je. "Endru..."

"Oh, Gospodine", ponovio je Endru.

Potom je začutao. Nije znao šta da kaže.

Još nikada nije video nekoga na samrti, a ni mrtvaca. Znao je da je smrt stanje kad ljudi prestaju da funkcionišu. To je nevoljno i nepovratno demontiranje, koje se na kraju događa svim ljudskim bićima. Pošto je bilo neizbežno, Endru je želeo da veruje da ga ljudi prihvataju takvim kakvo je, kao prirodan proces, i ne plaše ga se niti strepe od njega. Ali nije bio sasvim siguran. A Gospodin je tako dugo živio - mora da se navikao da bude živ, jer uvek je bio tako pun života.

"Daj mi ruku, Endru."

"Svakako, Gospodine."

Endru je prihvatio Gospodinovu hladnu, bleđu, zboranu šaku: čvornovato, drevno tkivo na glatkoj, bezvremenskoj plastici bez ikakve mane.

"Ti si sjajan robot, Endru, znaš li to?" počeo je Gospodin. "Zaista sjajan. Najbolji ikada načinjeni robot."

"Hvala, Gospodine."

"Hteo sam to da ti kažem. I još nešto. Drago mi je što si slobodan. To je sve. Važno mi je bilo da ti to kažem. U redu je, Endru."

To je očito značilo da je razgovor završen. Gospodin više nije obraćao pažnju na Endrua. Ovaj je

pustio njegovu drhtavu ruku i povukao se od kreveta, pa je stao kraj Džordža i Male Gospođice. Mala Gospođica je pružila ruku i dotakla Endrua iznad lakta, ovlaš, s ljubavlju. Ali nije rekla ništa. A nije ni Džordž.

Starac kao da se povukao od njih, nekuda daleko. U sobi se čulo samo njegovo teško disanje. Postajalo je sve nepravilnije i teže. Gospodin je ležao nepokretno, zureći uvis, u prazno. Lice mu je bilo bez izraza, kao u robota.

Endru je bio potpuno izgubljen. Mogao je samo da stoji i dalje, potpuno nem, potpuno nepokretan, i da gleda ono što je znao da su Gospodinovi poslednji trenuci.

Starac je sve teže disao. Onda mu je iz grla dopro krkljavi zvuk kakav Endru nikada tokom svog postojanja nije čuo.

Potom se sve utišalo. Osim što je Gospodin prestao da diše, Endru nije primetio nikakvu promenu na njemu. Trenutak ranije bio je potpuno nepokretan, a takav je bio i sada. Zurio je slepo uvis, maločas kao i sada. Endru je ipak shvatio da se desilo nešto duboko, nešto van njegove moći poimanja. Gospodin je prešao tajanstveni prag koji je delio život od smrti. Više nije bilo Gospodina. Gospodin je nestao. Ostala je samo prazna ljuštura.

Mala Gospođica je konačno tihim kašljem prekinula dugu tišinu. U njenim očima nije bilo suza, ali Endru je video da je duboko potresena.

"Drago mi je što si stigao pre nego što je otišao, Endru", rekla je. "Ti spadaš ovde. Ti si član porodice."

Endru opet nije znao šta da odgovori.

Mala Gospođica je nastavila. "I to što ti je rekao bilo je divno. Možda ti pred kraj nije delovao prijateljski, Endru, ali bio je star, znaš. I bolelo ga je što si želeo da budeš slobodan. Ali na kraju ti je oprostio, zar ne?"

Tek tada je Endru našao prave reči. "Nikad ne bih bio slobodan da nije bilo njega, Mala Gospođice", rekao je.

Endru je počeo da nosi odeću tek posle Gospodinove smrti. Počeo je od jednih starih pantalona koje je dobio od Džordža Černija.

Bio je to smeo potez, i Endru je to znao. Roboti, pošto su sačinjeni od metala i potpuno su bespolni - mada njihovi gospodari vole da ih ponekad proglase za 'njega' ili 'nju' - nemaju potrebu za odećom, ni za zaštitom od vremenskih uticaja, ni za savlađivanjem stida. I nijedan robot, barem koliko je Endru znao, nikad nije nosio odeću.

No, u Endruu se u poslednje vreme probudila neobična čežnja da pokrije svoje telo onako kako to rade ljudi, pa je, ne oklevajući da razmisli zašto to želi, požurio da želju ispuni.

Onog dana kad je Endru dobio pantalone, Džordž je bio s njim u radionici, pomažući mu da oboji nameštaj za verandu u njegovoj kući. Ne bi se moglo reći da je Endruu pomoć bila potrebna - zapravo, radio bi mnogo brže da ga je Džordž ostavio da radi sam - ali Džordž je zahtevao da učestvuje u poslu. Na kraju krajeva, to je bio nameštaj za njegovu verandu. On je sada bio glava porodice, oženio se i bio je advokat u staroj Fajngoldovoj firmi, koja se od pre nekoliko meseci zvala Fajngold i Černi - Stenli Fajngold je bio stariji partner, a Džordž je sve odgovornosti odrasle osobe shvatao veoma, veoma ozbiljno.

Pred večer je nameštaj bio obojen, a takav je bio i Džordž. Bio je zamazan bojom po rukama, po ušima, po nosu. Riđi brkovi i plameni zulufi takođe su mu bili umazani. I, naravno, odeća mu je bila gotovo natopljena bojom. No, Džordž se za to i pripremio jer je bio poneo radnu odeću - staru košulju i pantalone koje mora da je kupio još u srednjoj školi.

Kad se, po završenom poslu, ponovo presvukao, Džordž je zgužvao staru košulju i pantalone i bacio ih u ugao. "Ovo možeš slobodno da baciš, Endru", rekao je. "Meni više svakako neće trebati."

Što se tiče košulje, bio je u pravu. Ne samo da je bila sva umazana, nego i pocepana duž čitavog šava ispod pazuha, jer je Džordž pokušao da suviše daleko ispruži ruku kad je spuštao sto na bok. Ali pantalone, ma koliko izlizane i iznošene, Endruu su izgledale upotrebljive.

Podigao ih je tako da su nogavice landarale. "Ako nemaš ništa protiv", rekao je, "voleo bih da ih zadržim."

Džordž se nasmešio. "Da ih upotrebiš kao krpu?"

Endru je malo zastao pre nego što je odgovorio.

"Da ih nosim", rekao je.

Sada je na Džordža bio red da začuti. Endru je na njegovom licu video iznenađenje, a potom veselje. Džordž se ozbiljno trudio da se ne nasmeši, i manje-više je i uspevao u tome, ali Endruove oči su ipak primetile uloženi napor.

"Da ih... nosiš", polako je ponovio Džordž. "Hoćeš da nosiš moje stare pantalone? Jesi li to upravo rekao, Endru?"

"Jeste. Veoma bih voleo da ih nosim, ako ti to neće smetati."

"Tvoj homeostatski sistem se nešto pokvario, Endru?"

"Ne. Zašto pitaš?"

"Samo sam pomislio da ti poslednjih dana možda nije bilo hladno. Zašto bi inače želeo da nosiš odeću?"

"Da vidim kako to izgleda."

"Ah", rekao je Džordž. Malo kasnije je to i ponovio. "Ah. Razumem. Hoćeš da vidiš kako to izgleda. U redu, Endru, ja ću ti reći. Osećaćeš se kao da nosiš prljav komad grube, neprijatne tkanine preko svoje glatke metalne kože."

"Znači li to da ti ne želiš da ja obučem pantalone?" upitao je Endru.

"Nisam tako rekao."

"Ali ipak misliš da je to čudna ideja."

"Pa..."

"Misliš."

"Da. Zapravo, mislim. I to vrlo čudna ideja, Endru."

"I zato odbijaš da mi daš pantalone, osim ako pristanem da ih uništim?"

"Ne", odgovorio je Džordž. U glasu mu se osećao prizvuk ozlojeđenosti. "Radi s njima šta god hoćeš, Endru. Zašto bih se ja protivio? Ti si slobodan robot. Možeš i da obučeš pantalone, ako želiš. Ne vidim razloga da ti se protivim... Hajde. Obuci ih."

"Da", rekao je Endru. "Da, hoću."

"Ovo je trenutak za istoriju. Prvi put da se robot oblači. Trebalo je da ponesem kameru, Endru."

Endru je podigao pantalone do pojasa, ali onda je zastao.

"Pa?" upitao je Džordž.

"Hoćeš li da mi pokažeš kako se to radi?" zamolio je Endru.

Široko se smešeći, Džordž mu je pokazao kako se rukuje statičkim nabojem kako bi se pantalone otkopčale, omotalo oko donjeg dela tela i potom zakopčale. Džordž je nekoliko puta pokazao ceo postupak na svojim pantalonama, ali Endru je znao da će potrajati dok bude uspeo da ponovi taj jedinstveni glatki pokret koji je Džordž, uostalom, izvodio od ranog detinjstva.

"Zbunjuje me taj okret zgloba pri podizanju ruke", rekao je Endru.

"Ovako", rekao je Džordž i sve uradio još jednom.

"Ovako?"

"Ne, nego ovako."

"Ovako, da." Endru je ponovo dotakao kopču i pantalone su se otkopčale, pale, podigle se i sklopile mu se oko nogu. "Je li dobro?"

"Mnogo bolje", rekao je Džordž.

"Malo vežbe pa će sve izgledati mnogo prirodnije, mislim", rekao je Endru.

Džordž ga je pažljivo pogledao. "Ne, Endru. Nikad ti neće izgledati prirodnije, zato što nije prirodno. Zašto, pobogu, želiš da nosiš pantalone?"

"Kao što sam već rekao, Džordže: zato što me zanima kako izgleda biti obučen."

"Ali ti nisi bio go pre nego što si ih obukao. Bio si samo - to što si."

"Da, mislim da je tako", neutralno je rekao Endru.

"Pokušavam da te razumem, ali uopšte ne shvatam šta si to smislio, Endru. Tvoje telo je tako divno funkcionalno da je prava šteta kriti ga - naročito kad ne moraš da brineš o temperaturi sredine i o stidu. A tkanina ionako ne pada dobro, pošto naleže na metal."

"Zar nisu i ljudska tela divno funkcionalna, Džordže? Pa ipak ih pokrivete odećom."

"Zbog toplote, čistoće, zaštite, ukrasa. I zbog pokoravanja društvenim običajima. Ništa od toga za tebe ne važi."

"Osećam se ogoljeno bez odeće", rekao je Endru.

"Zaista? Do juče to nisi ni pomenuo, koliko ja znam. Je li to nešto novo?"

"Relativno novo."

"Od pre nedelju dana? Ili mesec? Ili godinu? Šta se dešava, Endru?"

"Teško mi je da objasnim. Počeo sam da se osećam... drugačije."

"Drugačije! Drugačije od čega? Roboti više nisu retkost. Endru, na Zemlji sada postoje milioni robota. U ovom regionu, prema poslednjem popisu, bilo ih je skoro isto toliko koliko i ljudi."

"Znam, Džordže. Roboti rade sve moguće poslove."

"A nijedan od njih ne nosi odeću."

"Ali nijedan od njih nije slobodan, Džordže."

"Znači, to je! Osećaš se drugačijim zašto što jesi drugačiji!"

"Upravo tako."

"Ali nošenje odeće..."

"Pusti me, Džordže. Ja to želim."

Džordž je duboko uzdahnuo. "Kako god hoćeš. Ti si slobodan robot, Endru."

"Da. Jesam."

Posle prvobitne skepse, Džordža su izgleda počeli da se zabavljaju Endruovi pokušaji da nosi odeću. Pomagao mu je donoseći, malo-pomalo, nove delove garderobe. Endru nije mogao da ode u grad i sam kupi odeću, a bilo mu je nelagodno i pri pomisli na naručivanje iz kompjuterskih kataloga, jer je znao da mu je ime postalo veoma poznato posle sudske odluke, a nije želeo da neki činovnik u nekom dalekom skladištu prepozna to ime na narudžbenici, pa da počne da širi priču kako je onaj slobodni robot sada počeo i da se oblači.

I tako mu je Džordž donosio ono što bi zatražio: prvo košulju, potom cipele, pa par rukavica, potom komplet ukrasnih epoleta.

"A donje rublje?" upitao je Džordž. "Da ti donesem i to?" Endru nije imao pojma o postojanju i svrsi donjeg rublja, pa je Džordž morao da mu objasni. Endru je zaključio da mu to nije potrebno.

Odeću je uglavnom nosio kad je bio sam kod kuće. Uopšte nije bio spreman da izlazi u njoj; a posle nekoliko početnih pokušaja čak i u sopstvenoj kući, prestao je da je nosi u bilo čijem prisustvu. Smetao mu je Džordžov pokroviteljski osmeh, koji ovaj nije uspevao da prikrije ni najboljom voljom, a takođe i zapanjeni pogledi prvih nekoliko mušterija koji su ga videli obučenog kad su došli da poruče nameštaj.

Endru je možda bio slobodan, ali u njega je i dalje bio ugrađen pažljivo razrađen program ponašanja prema ljudskim bićima: nervni kanal koji nije delovao tako snažno kao Tri zakona, ali je ipak mogao da ga spreči da bilo čime vređa ljude. Zato se usuđivao da napreduje samo vrlo malim koracima. Otvoreno neodobravanje bi ga usporilo za nekoliko meseci. Napravio je ogroman napredak kada je konačno dozvolio sebi da izađe iz kuće odeven.

Niko koga je tog dana srećo nije ničim pokazao iznenađenje. No, možda su bili suviše zapanjeni da bi reagovali. I zaista, čak i Endru se osećao neobično zbog eksperimenta s odevanjem.

Nabavio je ogledalo i dugo je posmatrao sebe, polako se okrećući i zagledajući se iz svih uglova. Ponekad bi i sam nepovoljno reagovao na sopstveni izgled. Njegovo metalno lice, sa svetlucavim fotoelektričnim očima i kruto urezanim robotskim crtama, ponekad je i samom Endruu izgledalo neprikladno kad bi se našlo uz meku, jarko obojenu tkaninu odeće predviđene za ljudsko telo.

No, u drugim prilikama bi mu izgledalo sasvim prikladno da nosi odeću. Kao i bukvalno svi roboti, bio je projektovan tako da po obliku bude čovekolik: dve ruke, dve noge, ovalna glava na uskom vratu. Konstruktori 'Američkih robota' nisu morali da mu daju takav oblik. Mogli su mu dati bilo kakav izgled ako bi procenili da bi bio efikasan - sa toškovima umesto nogu, sa šest ruku umesto dve, sa rotirajućom senzorskom kupolom na vrhu kućišta umesto glave sa dva oka. Ali ne: uobličili su ga po ugledu na sebe. Na samom početku istorije robotike doneta je odluka da će se duboko usađeni strahovi čovečanstva od inteligentnih mašina najbolje prevazići ako mašine budu po obliku što prepoznatljivije.

Kad je tako, zašto ne bi nosio i odeću? Tako će izgledati još ljudskije, zar ne?

U svakom slučaju, Endru je želeo da nosi odeću. To mu je izgledalo simbolično, s obzirom na

položaj slobodnog robota.

Naravno, nisu svi prihvatili Endrua kao slobodnog, bez obzira na pravne odluke. Izraz 'slobodni robot' mnogim ljudima nije ništa značio: bilo je to isto kao reći 'suva voda' ili 'svetla tama'. Endru to nikako nije mogao da zanemari, pa ipak je imao teškoća u procesu razmišljanja - izvesno usporavanje, unutrašnji otpor - kad god bi se suočio s nečijim odbijanjem da mu prizna položaj koji je dobio na sudu.

Nošenjem odeće na javnim mestima, znao je, rizikuje sukob s takvim ljudima. Zato je pokušavao da bude oprezan.

Probleme s idejom o obučenom robotu nisu imali samo neprijateljski raspoloženi stranci. Čak i osoba koja ga je volela najviše na svetu - Mala Gospođica - bila je zapanjena i, Endruu se činilo, nemalo uznemirena zbog toga. Endru je to osetio od samog početka. Kao i njen sin Džord, Mala Gospođica je pokušala da prikrije osećanja iznenađenja i strepnje kada je videla Endrua u odeći. I, kao i Džordž, nije uspela u tome.

Pa, Mala Gospođica je sada bila stara, i, kao i mnogi drugi stari ljudi, imala je ukorenjene navike. Možda je samo više volela da ga vidi onakvog kakav je bio dok je ona bila mala. Ili je, možda, negde duboko u sebi verovala kako roboti - svi roboti, čak i Endru - treba da izgledaju kao mašine, što i jesu, pa stoga ne treba da se oblače kao ljudi.

Endru je osećao da bi Mala Gospođica, ukoliko pokuša da je ispita, sve to porekla, a verovatno bi se i uvredila. Ali nije to ni nameravao da učini. Prosto je izbegavao da se oblači - ili da se suviše oblači - kad bi Mala Gospođica dolazila da ga poseti.

To i nije bilo jako često, u poslednje vreme, jer Maloj Gospođici je već bilo preko sedamdeset - dosta preko sedamdeset - i postala je veoma mršava i osetljiva na hladnoću, i čak i blaga klima Severne Kalifornije uglavnom joj je bila suviše oštra većim delom godine. Muž joj je umro pre nekoliko godina i otada je Mala Gospođica dobar deo vremena provodila putujući po tropskim predelima - Havajima, Australiji, Egiptu, toplim područjima Južne Amerike, i slično. U Kaliforniju je svraćala samo povremeno, možda jednom ili dvaput godišnje, da poseti Džordža i njegovu porodicu - i, naravno, Endrua.

Posle jedne takve posete Džordž je došao u kućicu da porazgovara s Endruom i pri tom rekao, kao krivac: "Pa, konačno me je obrlatila, Endru. Dogodine ću se kandidovati za zakonodavno telo. Da nisam pristao, ne bi me ostavljala na miru. Nisam siguran znaš li Prvi zakon naše porodice, a isti su i Drugi i Treći zakon: Amandi Černi niko ne kaže 'ne'. I eto: sad sam kandidat. Po njoj, to mi je genetska sudbina. Stalno govori: kakav deda, takav unuk."

"Kakav deda..."

Endru je zastao, najednom nekako nesiguran.

"Šta je bilo, Endru?"

"Nešto u vezi s tim izrazom. Tim idiomom. Moje gramatičko kolo..." odmahnuo je glavom. "Kakav deda, takav unuk. U izjavi nema glagola, ali znam kako da se prilagodim tome. Pa ipak..."

Džordž je počeo da se smeje. "Ala ti ponekad umeš da budeš književnički nastrojena džinovska konzerva, Endru!"

"Konzerva?"

"Nije važno. Onaj izraz je prosto značio da se od mene, Džordža, unuka, očekuje da radim ono što je radio Gospodin, moj deda: to jest, da se kandidujem za regionalno zakonodavno telo i da u njemu ostvarim dugu i časnu karijeru. Uobičajen je izraz 'Kakav otac, takav sin', ali u ovom slučaju moj otac nije želeo da se meša u politiku, pa je majka izmenila staru izreku, koja po njoj sada glasi... Da li me pratiš, Endru, ili samo uzalud trošim dah?"

"Sada razumem."

"Dobro je. Ali naravno, ono što moja mati nije uzela u obzir jeste da ja nisam toliko sličan dedi po naravi, a možda nisam ni bistar koliko on. On je imao zaista fantastičan um, i nema nikakvog osnova očekivanju da ću ja automatski izjednačiti rekord koji je on postavio u zakonodavstvu. Bojim se da nikad niko neće moći da bude kao on."

Endru je klimnuo glavom. "Tužno je što više nije s nama. Bilo bi mi veoma prijatno, Džordže, da je Gospodin još..." Zastao je, jer nije želeo da kaže 'u funkcionalnom stanju'. Znao je da to ne bi bio prikladan izraz. Pa ipak, to mu je prvo palo na um.

"Da je još živ?" završio je Džordž umesto njega. "Da. Da, bilo bi dobro da je još tu negde. Priznajem da mi matoro čudovište nedostaje isto koliko i tebi."

"Čudovište?"

"To je samo fraza."

"Ah. Da. Fraza."

Kada je Džordž otišao, Endru je ponovio razgovor u sebi, zbunjen naglim obrtima, pokušavajući da utvrdi zašto se tokom većeg dela osećao izgubljeno. Na kraju je zaključio da je probleme izazvao Džordž, koristeći idiomske fraze i sleng.

Čak i posle toliko vremena, Endru je ponekad bilo teško da drži korak s ljudima kad bi koristili jezičke puteve koji nisu bili toliko direktni. Bio je opremljen opsežnim ugrađenim rečnikom, zbirkom gramatičkih pravila i sposobnošću da kombinuje reči u jasne izraze. Koji god da je uticaj na njegov uopšteni pozitronski mozak učinio njegovu inteligenciju prilagodljivijom i pokretljivijom nego kod standardnih robota, pomogao mu je i da savlada majstoriju lakog i spretnog razgovora s ljudima. Ali ta sposobnost je ipak imala svoje granice.

Problem će se vremenom samo pogoršavati, shvatio je.

Bio je svestan da se ljudski jezici neprekidno menjaju. U njima nema ničeg stalnog ni sistematskog. Stalno se izmišljaju nove reči, ili stare reči menjaju značenje, u svakodnevni razgovor se uključuju najrazličitiji kratkovečni neobavezni izrazi. Toliko je dosada već uspeo da nauči, iako nije izveo nikakva naučna ispitivanja vrsta promena koje su se najčešće dešavale.

Engleski jezik, koji je Endru najčešće koristio, neverovatno se promenio za poslednjih šest stotina godina. Ponekad bi zavirio u neke Gospodinove knjige, u dela drevnih pesnika - Čosera, Spensera, Šekspira - i utvrdio je da su stranice pokrivena fusnotama koje savremenim čitaocima objašnjavaju njihove arhaične izraze.

Šta ako se jezik bude toliko izmenio i u narednih šest stotina godina? Kako će on moći da razgovara s ljudskim bićima koja ga okružuju ako ne bude pratio sve promene?

Već sad ga je, u samo jednom kratkom razgovoru, Džordž tri puta zbunio. 'Kakav deda, takav unuk.' Kako je to bilo jednostavno pošto je Džordž objasnio - ali kako je nerazumljivo isprva bilo.

I zašto ga je Džordž nazvao 'džinovskom konzervom', kad je svakako znao da u Endruu ne postoji ništa što bi trebalo konzervisati? I - a to je bilo najčudnije od svega - zašto bi Džordž nazvao Gospodina 'čudovištem', kad to ni po čemu nije bio odgovarajući opis tog starog čoveka?

A to još nisu ni najnoviji moderni izrazi, setio se. To su bili samo izdvojeni izrazi, malo suviše savremeni ili metaforički za Endruova lingvistička kola. U spoljašnjem svetu, podozrevao je, susreo bi još tajanstveniji način govora.

Možda je došlo vreme da malo osveži svoju jezičku dokumentaciju.

Njegove knjige nisu mu mogle pomoći. Bile su stare, a većina se odnosila na stolarstvo, umetnost, dizajn nameštaja. Nijedna nije bila o jeziku, nijedna o ponašanju ljudskih bića. Ni Gospodinova biblioteka, ma koliko velika, neće mu mnogo pomoći. Sada u velikoj kući nije niko živio - bila je

zapečaćena, i o njoj su se starali roboti - ali Endru je mogao da uđe u nju kad god bi pozeleo. No, većina Gospodinovih knjiga poticala je iz prošlog stoleća, ili su bile i starije. Tamo ništa nije moglo da pomogne Endruu.

Kad se sve uzme u obzir, najbolje bi mu bilo da se domogne nekih svežih podataka - i to ne od Džordža. Kad mu se Endru ranije obratio za pomoć, kad je pozeleo da počne da se odeva, morao je da se bori sa Džordžovim nerazumevanjem, pa čak i sa prizvukom podsmeha. Nije znao da li bi se Džordž tako poneo i u ovom slučaju, ali nije ni želeo da sazna.

Ne, lepo će otići u grad i poslužiti se javnom bibliotekom. To bi bio valjan i zreo postupak - način na koji se slobodan robot odnosi prema problemu, rekao je sebi. Bila je to trijumfalna odluka i Endru je osetio kako su njegovi elektropotencijali znatno porasli dok je razmišljao o tome, pa je na kraju morao da priključi dodatno kontrolno kolo kako bi povratio ravnotežu.

Da, u biblioteku.

I za tu priliku će se obući. Da. Da. Ljudi ne idu neobučeni u javnu biblioteku. Onda neće ni on.

Uzeo je punu opremu - elegantne pantalone od purpurne baršunaste tkanine, laku crvenu bluzu sa satenskom kragom i najbolje cipele za šetnju. Čak je stavio i lanac od uglačanih drvenih karika, jedno od svojih najboljih dela. Mogao je da bira između njega i još jednog, načinjenog od blistave plastike, koji je možda bio prigodniji da se nosi po danu; ali Džordž je rekao da drveni lanac ostavlja veličanstven utisak, pogotovu što su stvari načinjene od drveta daleko vrednije od plastičnih. A danas je želeo da ostavi utisak. U biblioteci će biti ljudi, ne roboti. Tamo još nikada nisu videli robota. Bilo je važno da izgleda što bolje.

Ipak, znao je da preduzima nešto neuobičajeno i da će možda nastupiti i neuobičajene posledice. Ako Džordž neočekivano navrati, iznenadiće se ako ne zatekne Endrua, i to će ga možda uznemiriti.

Endru se već udaljio stotinjak koraka od kuće kad je osetio kako u njemu narasta otpor, brzo dostižući nivo koji ga je naterao da se zaustavi. Isključio je dodatno kontrolno kolo, a kada to nije promenilo stvar, vratio se kući i na komadu papira uredno napisao:

OTIŠAO SAM U BIBLIOTEKU

Endru Martin

Potom je stavio papir na radni sto, kako bi bio jasno vidljiv.

Endru tog dana nije ni stigao do biblioteke. Nikad ranije nije bio tamo - retko je imao razloga da se uputi u gradić blizu imanja Martinovih - ali nije očekivao da će mu to predstavljati problem. Pažljivo je proučio mapu i zato je znao put, ili je barem tako verovao.

No, sve što je video, kad se samo malo više udaljio od kuće, izgledalo mu je čudno. Oznake kraj puta nisu se poklapale s apstraktnim simbolima na mapi, barem po njegovom shvatanju. Neprekidno je zastajao, oklevajući, upoređujući ono što vidi s onim što je očekivao da vidi, a posle nekog vremena shvatio je da se izgubio, da je sigurno negde pogrešno skrenuo i da ne može na mapi da pronađe gde se trenutno nalazi.

Šta sada? Da se vrati i počne iz početka? Ili da nastavi istim pravcem u nadi da će nekako ponovo naići na pravi put?

Najefikasnije bi bilo, zaključio je, da zamoli nekoga da mu pokaže put. Možda bi tako mogao da se s relativno malo napora vrati na pravu putanju.

Ali koga da pita? Na putu od kuće sreo je malog poljskog robota, ali ovde nije bilo nijednog na vidiku. Prošlo je jedno vozilo ali se nije zaustavilo. Možda će uskoro proći još jedno. Stajao je neodlučno, što je u njegovom slučaju značilo potpuno nepokretno; a onda je ugledao dva ljudska bića kako dijagonalno prelaze preko polja koje mu je ležalo sleva.

Okrenuo se prema njima.

Ugledali su ga i promenili putanju, uputivši se prema njemu. Promenili su i držanje. Trenutak ranije glasno su razgovarali, smejući se i podvriskujući, a glasovi su im se pronosili daleko preko polja, ali sada su začutili. Na licima su imali izraz koji je Endru označio kao izraz nesigurnosti.

Bili su mladi, ali ne veoma mladi. Dvadeset godina? Dvadeset pet? Endru nikada nije umeo da tačno proceni starost ljudi.

Obratio im se dok su bili još prilično daleko. "Izvinite, gospodo. Da li biste bili ljubazni da mi opišete put do gradske biblioteke?"

Oni su se zaustavili i zapiljili u njega.

Jedan od njih, onaj viši i mršaviji, koji je nosio visok, uzak crn šešir nalik na sulundar, što ga je činilo još višim, skoro smešnim, progovorio je, ali nije se obratio Endruu nego onom drugom.

"Mislim da je to robot."

"Mislim da si u pravu", odgovorio je drugi, koji je bio nizak, punačak, sa krompirastim nosom i teškim očnim kapcima. "Ima nekako robotsko lice, zar ne?"

"Svakako. Vrlo robotsko lice."

"Ali nosi odeću."

"I to vrlo otmenu odeću."

"Zamisli samo. Robot nosi otmenu odeću! Šta li će sledeće da smisle?"

"Izvinite, gospodo", ponovo je rekao Endru. "Potrebna mi je pomoć. Pokušavao sam da pronađem gradsku biblioteku, ali izgleda da sam izgubio put."

"Govori baš kao robot", rekao je onaj viši.

"Ima lice baš kao robot", rekao je drugi.

"Onda mora da jeste robot."

"Pa, reklo bi se, zar ne?"

"Ali, nosi odeću."

"Odeću. Svakako. To se ne može poreći, zar ne?"

"Roboti ne nose odeću, koliko ja znam."

"I meni se čini."

"Ako nosi odeću, misliš da i dalje može da bude robot?"

"Ima metalno lice. Sav je od metala. Ali ako je robot, zašto nosi odeću?"

Viši je pucnuo prstima. "Znaš li šta je ovo? To je slobodni robot. Na starom Černijevom imanju živi robot koji nije ničije vlasništvo, i kladim se da je to baš ovaj. Zašto bi inače nosio odeću?"

"Pitaj ga", rekao je onaj sa nosom.

"Dobra ideja", rekao je drugi. Načinio je nekoliko koraka prema Endruu i obratio mu se. "Jesi li ti robot sa Černijevog imanja?"

"Ja sam Endru Martin, gospodine", rekao je Endru.

"Prilično bezobrazan robot, je li?" rekao je visoki. "Jasno odgovori kad te pitam."

"Mesto na kome živim je imanje Martinovih, koje sada poseduje porodica Černi. Ranije je tamo živeo g. Džerald Martin. Stoga se ja zovem Endru Martin."

"Ti si robot, je li?"

"Naravno da jesam, gospodine."

"Pa zašto onda nosiš odeću? Roboti ne nose odeću, zar ne?"

"Nosim odeću kada mi to odgovara", tiho je rekao Endru.

"To je odvratno. Grozno izgledaš tako unakarađen. Potpuno grozno! Robot u odeći! Ko je ikad čuo za to?" Pogledao je svog drugara. "Jesi li ikada video nešto tako odvratno?" Potom se opet obratio Endruu. "Skini odeću."

Endru je oklevao. Toliko dugo nije čuo naredbu izgovorenu takvim tonom da su mu se kola Drugog zakona za trenutak zagušila.

Visoki je dalje govorio. "Pa, šta čekaš? Rekao sam ti da skineš odeću, zar ne? Naređujem ti da skineš odeću!"

Endru ga je polako poslušao. Skinuo je lanac sa ramena i pažljivo ga spustio na zemlju. Potom je skinuo satensku bluzu i pažljivo je savio, kako ne bi izgledala izgužvano kad je opet obuče. Spustio ju je na zemlju kraj lanca.

"Brže", rekao je visoki. "Nemoj se truditi da savijaš svoje stvari. Samo ih baci, čuješ? Sve skini. Sve."

Endru je otkopčao baršunaste pantalone. Izuo je elegantne cipele.

"Pa, barem sluša naređenja", rekao je nosati.

"Mora. Svi roboti moraju. Tu nema vrdanja. Poslušnost je ugrađena u njih. Kažeš im da odu i skoče u jezero, i oni skoče. Kažeš im da donesu tanjir jagoda, i oni odu i nađu ih negde, makar da uopšte nije vreme za jagode."

"Zvuči kao da je zgodno imati jednog takvog."

"Naravski. Uvek sam se pitao kako bi izgledalo da imam sopstvenog robota. A ti?"

Visoki je slegnuo ramenima. "Ko to može da plati?"

"Ovaj je vrlo jeftin. Ako nikome ne pripada, može da bude naš kao i ma čiji. Samo treba da mu kažemo da pripada nama. Da to bude naređenje, razumeš?"

Visoki je zažmirkao. "Hej! Pa tako je!"

"Opravljajte nam poslice. Razne. Radiće sve što poželimo. I niko ne može da nas spreči. Ovo uopšte nije krađa nečije imovine. On nije ničije vlasništvo."

"Ali šta ako neko drugi pokuša da nam ga uzme na isti način?"

"Naređićemo mu da ne sme da ode s bilo kim drugim", rekao je nosati.

Visoki se namrštitio. "Nisam siguran da će to uspeti. On mora da se pokorava naređenjima ljudi, i moraće da sluša druge isto koliko i nas, zar ne?"

"Pa..."

"O tome ćemo kasnije... Hej! Ti! Ti, robote! Postavi se na glavu!"

"Glava nije predviđena..." zaustio je Endru.

"Rekao sam da se postaviš na glavu. To je naređenje. Ako ne umeš da se postaviš na glavu, ovo je trenutak da naučiš kako se to radi."

Endru je opet oklevao. Potom je pognuo glavu do zemlje i ispružio ruke kako bi se podupro. Pokušao je da podigne noge. No, u Endruovim vodovima nije bilo ničega što bi ga osposobilo da izađe na kraj s tako naopakim položajem, pa je skoro odmah izgubio ravnotežu. Prevrnuo se i tresnuo na zemlju, pravo na leđa. Za trenutak je nepomično ležao, trudeći se da se pribere od posledica pada, a tek potom je počeo polako da ustaje.

"Ne", rekao je visoki. "Ostani tako. I da nisi ni pisnuo." Potom se obratio nosatom. "Kladim se da bi mogli da ga rastavimo i ponovo sastavimo. Jesi li ikada rastavljao robota?"

"Ne. A ti?"

"Nikad. Ali uvek sam to želeo."

"Misliš da će nam dopustiti?"

"Kako bi nas sprečio?"

I zaista, nije bilo načina da ih Endru zaustavi, ako bi mu dovoljno čvrsto naredili da im se ne odupire. Drugi zakon - poslušnost prema ljudima - uvek je preovlađivao nad Trećim zakonom samoočuvanja. U svakom slučaju, nije ni mogao da se brani a da ne rizikuje da ih povredi, što bi značilo kršenje Prvog zakona. Od te pomisli, sve što je u njemu bilo pokretno, blago se zgrčilo i Endru je počeo da drhti, onako ispružen na zemlji.

Visoki mu je prišao i gurnuo ga vrhom cipele.

"Težak je. A mislim da će nam za rastavljanje trebati i neki alat."

"Šta ako posle ne budemo umeli da ga sastavimo?" upitao je krompirasti nos.

"Pa šta?"

"Time bismo upropastili sasvim dobrog robota koji nam je mogao dobro poslužiti za mnogo šta. Mislim da bi trebalo da mu naredimo da sam sebe rastavi. Sigurno zna kako se to radi. A bilo bi zanimljivo da se gleda. Potom ćemo moći da ga ponovo sastavimo."

"Tačno", zamišljeno je rekao visoki. "Ali hajde da ga sklonimo s puta. Ako neko naiđe..."

Bilo je prekasno. Neko je zaista naišao, i to upravo Džordž. Onako ležeći, Endru ga je video kako prelazi preko uzvišice koja se nalazila malo dalje. Rado bi mu dao znak i zatražio pomoć, ali poslednje naređenje je glasilo 'da nisi ni pisnuo', i morao je da sluša sve dok ne dobije protivnaređenje od istog ili drugog ljudskog bića.

Džordž je ipak pogledao prema njemu. Potom je počeo da trči. Za nekoliko trenutaka bio je tu, malo zaduvan, i stao je kraj Endrua i zabrinuto ga pogledao.

Dvojica mladića su se malo udaljila i sada su čekali, namršteni, nesigurno se zgedajući.

"Endru, nešto nije u redu?" zabrinuto je upitao Džordž.

"Sasvim mi je dobro, Džordže."

"Pa zašto onda tako ležiš? Zar ne možeš da ustaneš?"

"Ne bih imao problema sa time, ako želiš da ustanem."

"Pa ustani! Nemoj tako da ležiš!"

Endru je ustao, pun zahvalnosti, čim je čuo naređenje.

"A zašto ti je odeća razbacana svuda okolo? Zašto nije na tebi?" pitao je dalje Džordž. "Šta se ovde dešava?"

"Je li to tvoj robot, tipe?" upitao je visoki mladić.

Džordž se oštro okrenuo. "Nije on ničiji robot. Jeste li se vas dvojica zavitalavali s njim?"

"Pa, mislili smo da je prilično čudno što nosi odeću, pa smo ga učtivo zamolili da se svuče. Šta se tebe to tiče ako robot nije tvoj?"

"Jesu li pokušavali da ti naude, Endru?" upitao je Džordž.

"Nameravali su", odgovorio je Endru, "da me na neki način rastave. Upravo su se spremali da me prenesu na neko mirno mesto i tamo zatraže da sam sebe rastavim."

Džordž je pogledao dvojicu mladića. Trudio se da izgleda smelo i neustrašivo mada je bio u manjini, ali Endru je video da mu brada podrhtava.

"Je li to tačno?" strogo ih je upitao.

I njih dvojica su očito primetila Džordžovu vidljivu nelagodnost, i upravo su bili na putu da zaključe kako on ne predstavlja nikakvu opasnost. Džordž više nije bio mlad. Deca su mu bila odrasla, i sin, Pol, već se pridružio porodičnoj advokatskoj firmi. Džordžova riđa kosa je posedela, a obrazi - sada bez onih plamenih zulufa - bili su meki i ružičasti, odajući sredovečnu osobu. Teško da bi bio sposoban za borbu, ma koliko odlučno izgledao. Kad su ona dvojica to zaključili, držanje im se izmenilo, pa su postali samouvereniji i manje oprezni.

Visoki se iskezio. "Hteli smo da vidimo kako će to uraditi, jeste. Naročito kako će izgledati pred kraj, kad bude imao samo jednu ruku."

"Imate zaista neobično shvatanje zabave."

"Je l' se tebe to nešto tiče?"

"Zapravo me se tiče."

Visoki se nasmejao. "I šta ćeš onda preduzeti, dembo? Istući ćeš nas?"

"Ne", odgovorio je Džordž. "Ne moram. Ovaj robot je bio u mojoj porodici više od sedamdeset godina, jeste li to znali? Poznaje nas i ceni više od bilo koga na svetu. Samo ću mu reći da ste mi vas dvojica zapretili i da hoćete da me ubijete. Zatražiću da me odbrani. Moraće da bira između mog života i vaših, a vrlo dobro znam kakvu će odluku doneti... Znate li koliko su roboti snažni? Znate li šta će se desiti kad vas Endru napadne?"

"Hej, čekaj malo", brzo je rekao nosati. Sad je opet bio uznemiren, baš kao i onaj drugi. Obojica su počeli da se povlače.

Džordž je oštro nastavio: "Endru, ja sam u direktnoj ličnoj opasnosti. Ova dvojica mladića žele da mi naude. Naređujem ti da kreneš ka njima!"

Endru je poslušno načinio nekoliko koraka napred, iako se pitao kako će moći da brani Džordža. Nadahnuto je podigao ruke u nešto što bi se moglo protumačiti kao preteći gest. Ako je jedina svrha svega da on preteći izgleda, pa, potrudice se da izgleda preteći.

Preteći je stajao. Fotoelektrične oči su mu blistale najsnažnijom nijansom crvenog. Ogoljeno metalno telo je blistalo pod suncem.

Mladići nisu ostali da vide šta će dalje biti. Potrčali su preko polja što su brže mogli, i tek kad su odmakli stotinak metara, smatrali su da su dovoljno bezbedni da bi se okrenuli i pogledali ih, mašući pesnicama i glasno preteći.

Endru je načinio još nekoliko koraka prema njima. Obojica su se okrenuli i potrčali preko vrha brda. Ubrzo su se spustili s druge strane i nestali s vidika.

Čak i tada, Endru je jednako održavao preteći položaj.

"Dobro je, Endru, možeš da se opustiš", rekao je Džordž. Drhtao je, lice mu je bilo bledo i oznojeno. Izgledao je vrlo rastrojeno. Davno je prošao godine u kojima se mirno gleda na mogućnost sukoba i sa jednim mladićem, a kamoli sa dvojicom istovremeno.

"Dobro je što su pobjegli", rekao je Endru. "Uopšte ne bih mogao da ih povredim, Džordže. Jasno

sam video da te ne napadaju."

"Ali mogli su da me napadnu, da su se stvari dalje razvijale."

"To je samo pretpostavka. Po mojoj proceni..."

"Da. Znam. Najverovatnije ne bi imali petlju da podignu ruku na mene. No, u svakom slučaju, nisam ti naredio da ih napadneš. Rekao sam ti samo da kreneš ka njima. Ostalo je obavio njihov strah. I ta bokerska poza koju si mudro zauzeo."

"Ali zašto bi se plašili robota? Prvi zakon je jemstvo da robot nikada..."

"Strah od robota je bolest čovečanstva, i izgleda da tome nema leka - barem još ne. Ali nije važno. Otišli su, a ti si još uvek u jednom komadu, i to je jedino važno. Ipak, voleo bih da znam šta si ti uopšte ovde tražio, Endru?"

"Išao sam u biblioteku."

"Da, znam. Našao sam tvoju poruku. Ali ovo nije put za biblioteku. Biblioteka je dole, u centru. Kada sam im telefonirao, bibliotekarka je rekla da nisi dolazio i da se nisi ni javio. Pošao sam da te tražim duž puta ka biblioteci i nisam te našao, i niko koga sam sreo usput nije te video. Tako sam znao da si zalutao. Zapravo, sad vidim da si uspeo da skreneš za sto osamdeset stepeni."

"Pretpostavio sam da postoji grešaka u mom planu kretanja", rekao je Endru.

"Očito postoji. Znaš li da sam već hteo da zatražim nebesku potragu za tobom? A onda mi je nekako sinulo da si možda odlutao ovuda. Šta si uopšte hteo u biblioteci, Endru? Ponekad uvrtiš sebi u glavu prosto nemoguće ideje. Znaš da bih ti rado doneo sve knjige koje poželiš."

"Da, Džordže, znam. Ali ja sam..."

"...slobodan robot. Da. Da. S punim pravom da se spremiš i podeš u grad, u biblioteku, ako to poželiš, čak i ako je tvoja ogromna robotska inteligencija neobično nesposobna da se drži pravog puta. A šta si to, ako smem da pitam, želeo da nađeš u biblioteci?"

"Knjigu o savremenom jeziku."

"Planiraš da se umesto stolarstva baviš lingvistikom, Endru?"

"Osećam se prikraćenim u pogledu govora."

"Ali ti imaš fantastičnu jezičku kontrolu! Tvoj rečnik, tvoja gramatika..."

"Jezik - njegove metafore, idiomi, čak i gramatika - sve se neprestano menja, Džordže. A moj program je isti. Ako se ne osavremenim, za nekoliko generacija neću biti u stanju da kontaktiram s ljudskim bićima."

"Pa, možda imaš i pravo."

"I zato moram da proučim ritmove jezičkih promena, i još mnoge druge stvari." Iznenada je začuo samog sebe kako govori: "Džordže, osećam da je važno da što više naučim o ljudskim bićima, o svetu, o svemu. Sve ove godine živeo sam vrlo povučeno, na našem divnom imanju i na izdvojenom deliću obale. Svet iza kućnog praga ostao mi je tajna... A moram da saznam mnogo šta i o robotima, Džordže. Hoću da napišem knjigu o njima."

"Knjigu", zbunjeno je rekao Džordž. "O robotima. Priručnik o konstruisanju?"

"Ni slučajno. Imao sam na umu istoriju razvoja robota."

"Ah", rekao je Džordž, klimajući glavom i mršteći se. "No, dobro. Hoćemo li polako kući?"

"Naravno. Mogu li da se obučem ili je bolje da ponesem odeću?"

"Obuci se. Svakako se obuci."

"Hvala."

Endru se brzo obukao, pa su on i Džordž polako pošli nazad.

"Hoćeš da napišeš knjigu o istoriji robotike", rekao je Džordž kao da premišlja o tome. "Ali zašto, Endru? O robotici je već napisano milion knjiga, a barem polovina se tiče istorije. Svet postaje

zasićen, ne samo robotima već i podacima o njima."

Endru je odmahnuo glavom, ljudskim pokretom koji je u poslednje vreme sve češće koristio. "Ne istoriju robotike, Džordže. Istoriju robota - iz pera robota. Takva knjiga svakako još nije napisana. Hoću da objasnim šta roboti misle o sebi. A posebno šta nama znači odnos sa ljudskim bićima, još otkako je prvom robotu dopušteno da radi i živi na Zemlji."

Džordž je podigao obrve, ali nije ni na koji drugi način odgovorio.

Mala Gospođica je bila u jednoj od onih povremenih poseta porodičnom imanju u Kaliforniji. Proslavila je osamdeset treći rođendan i izgledala je krhka kao ptičica. No, nije joj nedostajalo ni energije ni odlučnosti. Iako je nosila štap, više ga je koristila za gestikuliranje nego za potporu.

Dok je slušala priču o Endruovom nesrećnom pokušaju da stigne do biblioteke, obuzeo ju je narastajući bes. Na kraju je snažno lupila štapom o pod. "Džordže, to je potpuno užasno. Ko su bili ti mladi nasilnici?"

"Ne znam, majko."

"Onda treba da saznaš."

"Kakve veze to ima? Oni su samo mesni huligani, pretpostavljam. Obični dokoni, glupi klinici. Na kraju krajeva, nisu naneli nikakvu štetu."

"Ali mogli su. Da nisi baš onda naišao, naneli bi Endruu vrlo ozbiljnu štetu. A čak i kad si naišao, mogli su napasti i tebe. Spaslo te je, izgleda, jedino to što su bili toliko glupi da nisu shvatili kako im Endru ne bi mogao nauditi ni na tvoje izričito naređenje."

"Zaista, majko. Misliš da bi se usudili da me pipnu? Da napadnu potpuno nepoznatu osobu nasred puta? U dvadeset trećem stoleću?"

"Pa... možda i ne bi. Ali Endru je svakako bio u opasnosti, a to ne smemo da dozvolimo. Znaš li ti, Džordže, da je za mene Endru član porodice?"

"Da, znam. I za mene je. Svi ga tako doživljavamo."

"E, onda ne smemo dozvoliti da se neki mladi idioti ponašaju prema njemu kao prema nekakvoj igrački na navijanje, zar ne?"

"Šta hoćeš da uradim, majko?" upitao je Džordž.

"Ti si advokat, zar ne? Upotrebi onda to svoje pravničko znanje! Slušaj: hoću da pronađeš nekakav slučaj, bilo kakav, koji će naterati regionalni sud da prizna robotima prava, a onda da kroz zakonodavno telo proguraš odgovarajuće propise, a ako bude političkih problema, neka sve ide na Svetski sud, ako treba. Paziću šta radiš, Džordže, i neću trpeti nikakvo ošljarenje."

"Majko, zar nisi doskora govorila kako najviše na svetu želiš da se kandidujem za položaj koji je deda imao u zakonodavnom telu?"

"Da, ali kakve to veze ima sa...?"

"A sada hoćeš da pokrenem kampanju za robotska prava. Roboti nemaju pravo glasa, majko. Ali mnogi ljudi imaju, a mnogi od njih ne vole robote tako kao ti. Znaš li šta će se desiti s mojom kandidaturom ako me ljudi budu prepoznavali kao onog advokata koji je pokušavao da donese zakone o robotskim pravima?"

"Pa?"

"Šta ti je važnije, majko? Da budem izabran u zakonodavno telo, ili da se upustim u ta tvoja robotska prava?"

"Robotska prava, naravno", smesta je odgovorila Mala Gospođica.

Džordž je klimnuo glavom. "U redu. Samo sam hteo da budem siguran da smo sve razjasnili. Idem u boj za građanska prava robota, ako to želiš od mene. Ali to će značiti kraj moje političke karijere čak i pre nego što je počela, i to moraš da shvatiš."

"Shvatam ja to, Džordže. Možda će se pokazati da grešiš - ne znam, ali, u svakom slučaju, najvažnije je da želim da Endru bude zaštićen od ponavljanja ovakvih grubosti. To je prvo i najvažnije."

"E pa, dobro", rekao je Džordž, "postaraću se da tako i bude, majko. Možeš da računaš na to."

Odmah je počeo kampanju. I uskoro se ono što je počelo kao umirivanje gundave stare dame, pretvorilo u njegovu životnu bitku.

Džordž Černi ionako nije nimalo čeznuo za položajem u zakonodavstvu, pa je mogao sebi da kaže da se izvukao pošto je njegova majka odlučila da umesto toga treba da se bavi krstaškim ratovima za građanska prava. S pravne strane, izazov ga je oduševio. U kampanju su bili uključeni duboki i brojni izazovi koji su zahtevali veoma pažljive analize i proračune.

Kao stariji partner kod Fajngolda i Černija, Džordž je osmislio najveći deo strategije, ali istraživanje i popunjavanje formulara ostavio je mlađim partnerima. Dodelio je svom sinu Polu, koji je pre tri godine postao član firme, da upravlja svakodnevnim postupcima. Pol je dobio i dodatnu odgovornost da skoro svakog dana detaljno izveštava baku. Ona je, sa svoje strane, svakog dana razgovarala o tome s Endruom.

Endru se takođe uključio. Počeo je da radi na svojoj knjizi o robotima - a pošao je od samog početka, od Lorensa Robertsona i osnivanja 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država' - ali je to ostavio po strani i vreme je provodio rijući po hrpama pravnih dokumenata. Čak je, nekoliko puta, dao nekoliko veoma korisnih predloga.

Jednom je rekao Maloj Gospođici: "Džordž mi je, onog dana kad su me napali oni ljudi, rekao da su se ljudska bića oduvek plašila robota. Nazvao je to bolešću čovečanstva. Dok god je to slučaj, čini mi se da sudovi i zakonodavci neće mnogo šta učiniti u korist robota. Roboti, uostalom, nemaju nikakvu političku moć, a ljudi je imaju. Zar ne bi onda trebalo učiniti nešto da se izmeni mišljenje ljudi o robotima?"

"Kad bismo samo mogli."

"Moramo da pokušamo", rekao je Endru. "Džordž mora da pokuša."

"Da", rekla je Mala Gospođica. "Moraće, zar ne?"

I tako, dok je Pol visio na sudu, Džordž je preuzeo javno mnjenje. Potpuno se posvetio kampanji za građanska prava robota, ulažući u to sve svoje vreme i snagu.

Džordž je oduvek bio dobar govornik, izražavao se neobavezno i s lakoćom, i sada je postao poznata pojava na skupovima pravnika, prosvetara i urednika holo-vesti, a koristio je svaku priliku za javne nastupe i govorio o neophodnosti postojanja robotskih prava, sve jasnije i spretnije kako je vreme prolazilo.

Džordž je, što je više vremena provodio pred javnošću i po studijima, postajao sve opušteniji i čvršći. Ponovo je pustio zulufe, a kosu - sada sedu - češljao je unazad, u veličanstvenu ćubu. Čak je izabrao novi stil oblačenja, kakav su imali najpoznatiji video-komentatori: široku, komotnu odeću poznatu kao 'draperija'. U njoj se osećao kao grčki filozof, govorio je, ili kao član drevnog rimskog Senata.

Pol Černi, koji je u mnogo čemu bio konzervativniji od oca, upozorio ga je, prvi put kad ga je video tako udešenog: "Pazi da se ne sapleteš nasred bine, tata."

"Pokušaću", odgovorio je Džordž.

Ono što je imao da kaže u korist robota glasilo je:

"Ako, zahvaljujući Drugom zakonu, možemo da zahtevamo od svakog robota neograničenu poslušnost u svakom pogledu, osim ako bi time naškodilo ljudskom biću, znači da svako ljudsko biće, svako ljudsko biće, ima strašnu moć nad svakim robotom, svakim robotom. Osim toga, pošto je Drugi zakon jači od Trećeg, svako ljudsko biće može da koristi zakon o poslušnosti kako bi poništio zakon o samoočuvanju. Može, tako, narediti robotu da samog sebe ošteti ili čak i uništi, bez ikakvog razloga - samo iz ćefa..."

Da zasad izostavimo iz rasprave pitanje o vlasničkim pravima - iako to nije sitnica - i pogledamo

stvar sa gledišta obične ljudske pristojnosti. Zamislite nekoga kako prilazi robotu kojeg je slučajno sreo i naređuje mu, bez ikakvog razloga do da se malo zabavi, da razmontira sopstvene udove ili da nanese samom sebi neku drugu ozbiljnu povredu. Ili recimo da sam vlasnik robota, u trenutku besa, dosade ili osujećenosti, izda takvo naređenje.

Je li to pravedno? Da li bismo se tako ponašali prema životinji? A životinja je, podsećam vas, barem sposobna da se brani, dok smo mi naše robote namerno načinili takvima da ne mogu da dignu ruku na ljudsko biće.

Čak i neživi predmet, koji nas je dobro služio, ima pravo na malo uvidavnosti. A robot je daleko od neosetljivosti: on nije obična mašina, a nije ni životinja. Dovoljno dobro razmišlja da bi razgovarao s nama, raspravljao, šalio se. Mnogi od nas koji su živeli i radili s robotima čitavog života, počeli su da ih smatraju prijateljima - bukvalno članovima porodice, usuđujem se da kažem. Duboko ih poštujemo, čak ih i volimo. Je li previše tražiti da naši prijatelji roboti dobiju zvaničnu zakonsku zaštitu?

Ako čovek ima prava da izda robotu svako naređenje koje ne uključuje povredu ljudskog bića, trebalo bi da bude dovoljno pristojan da nikada ne izdaje robotu naređenja koja uključuju povredu robota - osim ako ljudska bezbednost to izričito ne zahteva. Neosporno je da od robota ne treba tek tako tražiti da nanese štetu samom sebi. S velikom moći ide i velika odgovornost. Ako roboti imaju Tri zakona koji štite ljude, je li suviše tražiti da i ljudima uspostave jedan ili dva zakona koji će štititi robote?"

Naravno, postojala je i druga strana - a tu stranu je predstavljao niko drugi do Džems van Buren, advokat koji se pred regionalnim sudom protivio Endruovom prvom zahtevu da bude proglašen za slobodnog robota. Sada je već bio star, ali i dalje snažan, moćan advokat, s ukorenjenim društvenim ubeđenjima. Na svoj hladan, smiren, razuman način, Van Buren je ponovo čvrsto zastupao one koji su poricali da su roboti u bilo kom pogledu dostojni da imaju 'prava'.

Govorio je: "Naravno, nimalo ne branim vandale koji bi olako uništili robota koji im ne pripada, ili bi mu naredili da uništi samog sebe. To je kriminalno delo, nesumnjivo i svakako, za koje treba da budu kažnjeni na uobičajen pravni način. Poseban zakon koji bi pokrивao takve slučajeve potreban nam je baš koliko i poseban zakon koji bi propisivao da ljudi ne smeju da razbijaju prozore na tuđim kućama. Opšti zakon o nepovredivosti vlasništva pruža dovoljno zaštite.

Ali zakon koji zabranjuje nekome da uništi sopstvenog robota? E, sada stupamo na sasvim drugo polje razmišljanja. I ja imam robote u svojoj advokatskoj kancelariji, i ne pada mi na pamet da ih uništim, kao što mi ne pada na pamet da potegnem sekirom na pisaći sto. Pa ipak, može li iko da tvrdi da me treba lišiti prava da postupam kako god želim prema svojim robotima, svojim pisaćim stolovima i svem drugom kancelarijskom nameštaju koji mi pripada? Sme li država, u svojoj ogromnoj mudrosti, da dođe u moju kancelariju i kaže: 'No, no, Džemse van Burene, moraš da budeš ljubazan prema svojim stolovima i da ih čuvaš od povrede. Isto važi i za tvoje plakare: moraš se prema njima ponašati s poštovanjem, kao prema prijateljima. A to važi, naravno, i za tvoje robote. Ni na koji način, Džemse van Burene, ne smeš da ugroziš svoje robote.'"

Tu bi Van Buren zastao i nasmešio se, smireno i razumno, pokazavši time svima da je to samo zamišljeni primer, da on svakako nije osoba koja bi povredila bilo šta i bilo koga.

A onda bi nastavio: "Prosto čujem Džordža Černija kako odgovara da je robot nešto potpuno drugačije od pisaćeg stola ili plakara, da je robot inteligentan i osećajan, da se prema robotima treba ponašati sasvim kao prema ljudskim bićima. A ja mu odgovaram da greši, da je toliko zavarano osećanjima prema robotu kojeg je njegova porodica decenijama posedovala, da je izgubio pojam šta roboti zaista jesu.

Oni su mašine, prijatelji moji. Oni su oruđe. Oni su sprave. Oni su obični mehanički predmeti, i zaslužuju pravnu zaštitu isto koliko i bilo koji drugi neživi predmet. Jeste, rekao sam neživi. Umeju da govore, to da. Umeju da misle, na svoj kruti, unapred programirani način. Ali ako robota ubodete, da li krvari? Ako ga zagoliate, da li se smeje? Roboti imaju ruke i čula, jeste, jer smo ih mi takvima stvorili, ali imaju li prava ljudska osećanja i strasti? Teško. Teško! I stoga hajde da više ne brkamo mašine načinjene po čovekovom liku sa živim bićima.

A moram da naglasim i ovo: čovečanstvo je u ovom veku postalo zavisno od robotskog rada. Na svetu ima više robota nego ljudi, i oni uglavnom obavljaju poslove koje niko od nas ne bi voleo ni da vidi. Oslobođili su čovečanstvo strašnog dirinčenja i ponižavanja. Pobrkatii pitanje robota sa starim raspravama o ropstvu, ili kasnijim raspravama o slobodi tih robova, ili još kasnijim raspravama o punim građanskim pravima za potomke oslobođenih robova, svakako bi značilo upasti u ekonomski haos, jer bi naši roboti počeli da zahtevaju ne samo zakonsku zaštitu nego i nezavisnost od gospodara. Oni robovi od pre mnogo stoleća bili su ljudska bića kojima su surovo oduzeta prava i sa kojima je surovo postupano. Niko nije imao prava da ih tera na poslušnost. Ali roboti su načinjeni zato da bi služili. Po definiciji postoje da bismo ih koristili: ne da nam budu prijatelji, nego sluge. A svako drugo mišljenje je pogrešno, sentimentalno, i svakako opasno."

Džordž Černi je bio ubedljiv govornik, ali to je važilo i za Džemsa van Burena. A na kraju se bitka - vođena uglavnom pred javnim mnjenjem, a ne pred zakonodavnim telom niti pred regionalnim sudom - završila pat pozicijom.

Sada su, međutim, mnogi ljudi uspeli da prevaziđu strah ili gađenje od robota, koji su bili tako široko rasprostranjeni pre nekoliko generacija - Džordžove reči delovale su na njih. I oni su počeli da svoje robote posmatraju s izvesnom naklonošću, i želeli su da im obezbede nekakvu pravnu sigurnost.

Ali bili su tu i drugi, koji se nisu toliko bojali samih robota koliko finansijskih posledica koje bi mogle nastupiti kada bi se građanska prava dodelila i robotima. Oni su zahtevali veliku opreznost na novom pravnom polju.

I tako, kad se bitka konačno završila i kad je donet nacrt zakona u korist robota - o zabrani izdavanja naređenja koje bi robotu moglo da naudi - taj zakon je prošao regionalno zakonodavno telo, zatim ga je regionalni sud vratio na reviziju, pa je prošao u izmenjenom obliku, regionalni sud ga je podržao, i na kraju ga je prihvatilo i svetsko zakonodavno telo; pošto je izdržao poslednju žalbu Svetskom sudu, zakon je ispao veoma mlak i uopšten, a propisane kazne za njegovo narušavanje bile su veoma blage.

No, barem je princip o postojanju prava robota - ustanovljen onom presudom kojom je Endru stekao svoju 'slobodu' - još malo proširen.

Konačno odobrenje Svetskog suda stiglo je istog dana kad je umrla Mala Gospođica.

To nije bila slučajnost. Mala Gospođica, sada već veoma stara i veoma slaba, očajnički se držala u životu tokom poslednjih nedelja rasprave. Tek kad je stigla vest o pobedi, dozvolila je sebi da se opusti.

Endru je bio kraj njenog kreveta kada je preminula. Stajao je kraj nje, gledao tu sitnu, bledu staricu naslonjenu na hrpu jastuka, i sećao se onih dana pre osamdeset godina kada je tek stigao u veliku obalsku kuću Džeralda Martina, kada su dve devojčice stajale i piljile u njega, a mlađa se namrštila i rekla: "En-de-er. To ništa ne valja. Ne možemo ga tako zvati. Kako bi bilo da se zove Endru?"

Tako davno, tako strašno davno. Pre čitavog jednog života, po merilima Male Gospođice. A Endruu se ponekad činilo da je prošao samo trenutak - kao da nisu daleko oni dani kada su on,

Gospođica i Mala Gospođica lunjali plažom ispod kuće, i kada je plivao duž obale samo zato što je njima palo na pamet da to zatraže.

Više od osamdeset godina.

Znao je da je za ljudsko biće to veoma dugo vreme.

A sada je Mala Gospođica svoje vreme potrošila i polako je odlazila. Kosa, nekada sjajna i zlatna, odavno se pretvorila u blistavo srebro; ali sada je iz nje nestao i poslednji sjaj, i po prvi put je bila mutna i neuredna. Približavao joj se kraj, i tu nije bilo pomoći. Nije bila bolesna; samo se istrošila, i nije bilo nade za popravke. Za nekoliko trenutaka prestaće da funkcioniše. Endru je jedva mogao da zamisli svet u kome neće postojati Mala Gospođica. Ali znao je da je sada na pragu takvog sveta.

Poslednji osmeh je uputila njemu. Poslednje reči su joj bile: "Bio si dobar prema nama, Endru."

Umrla je držeći ga za ruku, dok su njeni sin, snaja i unuk s poštovanjem ostali na pristojnoj udaljenosti od robota i starice u krevetu.

Po smrti Male Gospođice, Endru je iskusio osećanje nelagodnosti koje ga nedeljama nije napuštalo. Bilo bi preterano nazvati to bolom, jer podozrevao je da u njegovim pozitronskim vodovima nema mesta za osećanje koje bi odgovaralo onome što ljudi nazivaju bolom.

Pa ipak, bilo je jasno da je uznemiren na način koji se mogao povezati samo s nestankom Male Gospođice. Nije mogao to da izmeri. Izvesna težina u mislima, izvesna neobična usporenost pokreta, postojanje opšte neravnoteže u ritmovima - sve to je osećao, ali podozrevao je da nikakvi instrumenti ne bi mogli da otkriju neku merljivu promenu u njegovim sposobnostima.

Da bi olakšao osećanje onoga što nije smeo da nazove bolom, zadubio se u istraživanje istorije robota, i rukopis je počeo da raste iz dana u dan.

Kratak uvod bio je dovoljan da obradi shvatanje robota u istoriji i književnosti - metalni ljudi iz drevnih grčkih mitova, automati koje su izmislili vešti pripovedači kao E. T. A. Hofman, Karel Čapek i slične fantaste. Brzo je obradio drevne priče i tako završio s njima. Endrua je najviše zanimao pozitronski robot - pravi robot, izvorni objekat.

I tako je Endru brzo stigao do 1982. godine, kada je Lorens Robertson vizionarski osnovao korporaciju 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država'. Osećao se gotovo kao da sam preživljava događaje dok je pričao o ranim godinama truda u promajnim odajama prepravljene skladišta i prvim dramatičnim probojima u stvaranju platinijumsko-iridijumskog pozitronskog mozga, posle beskonačnog niza pokušaja i pogrešaka. Početak i razvoj neizbežna Tri zakona, potom; rani uspesi rukovodioca istraživanja, Alfreda Leninga, u projektovanju pokretnih robotskih jedinica, trapavih, glomaznih i nesposobnih za govor, ali dovoljno prilagodljivih da razumeju ljudska naređenja i izaberu najbolju od niza predviđenih mogućih reakcija; za njima su sledile prve pokretne jedinice sa sposobnošću govora, na početku dvadeset prvog stoleća.

Potom se Endru posvetio nečemu što mu je bilo mnogo teže da opiše: razdoblju negativne reakcije ljudi, koje je usledilo, hysteriji i užasu koje su probudili novi roboti, sveopštem donošenju zakona o zabrani rada robota na Zemlji. Pošto je minijaturizacija pozitronskog mozga bila još u fazi razvoja, pa je bilo potrebno ugrađivati velike sisteme za hlađenje, rane pokretne jedinice sa sposobnošću govora bile su ogromne - skoro četiri metra visoka, zastrašujuća i glomazna čudovišta koja su probudila sve strahove čovečanstva od veštačkih bića: od Frankenštajnovog čudovišta do Golema i svih ostalih najgorih košmara.

Endruova knjiga je puna tri poglavlja posvetila tom razdoblju velikog straha od robota. Ta poglavlja je bilo veoma teško napisati, jer je u njima bilo reči isključivo o iracionalnosti ljudi, koju je Endruu bilo gotovo nemoguće da razume.

Izborio se s tim što je najbolje umeo, trudeći se da se stavi na mesto ljudskih bića koja su, iako su znala da Tri zakona pružaju potpunu zaštitu od mogućnosti da roboti naude ljudima, uporno gledala robote s užasom i gnušanjem. Posle nekog vremena Endru je zaista uspeo da razume, onoliko koliko je mogao, kako je moguće da se ljudi osećaju nesigurnim uprkos tako moćnoj garanciji bezbednosti.

Jer otkrio je, prekopavajući arhive robotike, da Tri zakona nisu onako potpuna zaštita kako izgledaju. Bili su, zapravo, puni dvosmislenosti i skrivenih protivrečnosti. Moglo se desiti da se robot iznenada suoči - jer to su bila kruto nastrojena bića koja su uglavnom sve bukvalno shvatala - s potrebom da donese odluku koja, sa ljudske tačke gledišta, možda nije bila idealna.

Robot poslat na opasan put na neku drugu planetu, na primer, sa zadatkom da nađe i donese neku materiju neophodnu za bezbednost i blagostanje ljudi istraživača, mogao bi da oseti sukob između Drugog zakona o poslušnosti i Trećeg zakona o samoočuvanju, pa bi zapao u beznadnu ravnotežu,

nesposoban ni da ode ni da se vrati. A takvim ponašanjem bi robot - jer se uzdržava od delanja - mogao ozbiljno da ugrozi čoveka koji ga je poslao na zadatak, uprkos Prvom zakonu koji bi trebalo da ima prevagu nad ostala dva. Jer kako robot može znati da sukob između Drugog i Trećeg zakona dovodi čoveka u opasnost? Ako mu važnost zadatka nije detaljno unapred objašnjena, ne bi bio svestan posledica oklevanja i ne bi ni znao da se time našao na ivici narušavanja Prvog zakona.

Ili robot koji bi, zbog greške u projektovanju ili lošeg programiranja, zaključio da neko ljudsko biće uopšte nije ljudsko biće, pa mu stoga ne pripada zaštita u smislu Prvog i Drugog zakona...

Ili robot koji je primio loše formulirano naređenje, pa ga je tako bukvalno shvatio da je time neizbežno izazvao opasnost po okolna ljudska bića...

U arhivama su bile desetine sličnih slučajeva. Rani robotičari - a najviše izuzetni robopsiholog Suzan Kalvin, ta strašna i stroga žena - dugo i naporno su radili da se izbore s teškoćama koje su neprestano iskrsavale.

Problemi su postali posebno osetljivi kada su iz radionica 'Američkih robota' počeli da se pojavljuju poboljšani modeli pozitronskih mozgova, sredinom dvadeset prvog stoleća: roboti sa većom sposobnošću razmišljanja, roboti sposobni da razmotre situaciju i shvate njenu složenost sa skoro ljudskim darom poimanja. Roboti kao što je - mada je izbegavao da to otvoreno napiše - kao što je sam Endru Martin. Novi roboti s uopštenim vodovima, opremljeni sposobnošću da tumače podatke mnogo subjektivnije od ranih modela, često su reagovali onako kako ljudi ne bi očekivali. Uvek u okviru Tri zakona, naravno. Ali ponekad na način koji se ne bi dopao onima koji su osmislili ta Tri zakona.

Dok je proučavao letopise o razvoju robota, Endru je konačno razumeo zašto se toliko ljudi plaši robota. Tri zakona nisu loše sročeni; naprotiv. Oni predstavljaju, zapravo, primer vrhunске logike. Problem je što sami ljudi nisu uvek logični - ponekad su, u stvari, potpuno nelogični - a roboti nisu uvek u stanju da se snađu s usponima, skretanjima i dodacima ljudskog načina razmišljanja.

Tako su ponekad i sami ljudi navodili robote na narušavanje nekog od Tri zakona, a onda bi, istom nelogičnošću, okrivili robote što su uradili nešto nepoželjno, mada su im to, zapravo, naredili ljudski gospodari.

Endru je ta poglavlja pisao s ogromnom pažnjom i preciznošću, pregledajući ih i prerađujući kako bi izbegao svaku mogućnost dvosmislenosti. Nije nameravao da napiše pamflet o manama čovečanstva. Glavni cilj, kao i uvek, bio mu je da služi potrebama toga čovečanstva.

Prevažni cilj pisanja za njega je bio da postigne dublje razumevanje sopstvenog odnosa prema ljudskim bićima koja su ga stvorila, ali kako je napredovao, uviđao je da, ukoliko bi je zaista pažljivo i temeljno pripremio, knjiga može da predstavlja neprocenjivi most između ljudi i robota, izvor prosvetljenja ne samo za robote, nego i za vrstu od krvi i mesa koja ih je stvorila. Sve što bi omogućilo ljudima i robotima da se bolje razumeju, omogućilo bi robotima da bolje služe čovečanstvu; a to je, naravno, bio razlog njihovog postojanja.

Kada je završio polovinu knjige, Endru je zamolio Džordža Černija da pročita napisano i predloži mu poboljšanja. Prošlo je nekoliko godina od smrti Male Gospođice, i sada je i sam Džordž loše izgledao. Nekada krupan, sada je smršao, i izgubio je gotovo svu kosu. Pogledao je Endruov debeli rukopis s izrazom jedva prikrivene nelagodnosti. "Ja ti nisam neki pisac, Endru", rekao je.

"Ne tražim mišljenje o svom književnom stilu, Džordže. Želim da proceniš moje ideje. Moram da znam postoji li u ovom rukopisu nešto što bi za ljudska bića bilo uvredljivo."

"Siguran sam da ne postoji, Endru. Ti si uvek bio oličenje učtivosti."

"Nikad ne bih namerno nekog uvredio, to je tačno. Ali postoji mogućnost da sam nehotice..."

Džordž je uzdahnuo. "Da. Da, razumem. U redu, pročitacu tu tvoju knjigu, Endru. Ali da znaš da se

u poslednje vreme veoma lako umaram. Trebaće mi dosta vremena da je celu iščitam."

"Nema potrebe da žuriš", rekao je Endru.

I Džordž se zaista nije žurio: trebalo mu je gotovo godinu dana. Kada je konačno vratio Endruu rukopis, uz njega je priložio samo pola stranice beležaka, uglavnom nevažnih ispravki.

"Nadao sam se mnogo opštijim kritikama, Džordže", blago je rekao Endru.

"Nemam nikakve opšte primedbe. Ovo je sjajno delo. Sjajno. Zaista detaljna sudija. Možeš da se ponosiš time."

"Ali tamo gde sam govorio kako ljudska iracionalnost često dovodi do problema sa Tri zakona..."

"To je vrlo dobro objašnjeno, Endru. Mi jesmo traljavi mislioci, zar ne? Ponekad smo fantastični i veoma kreativni, ali ipak ostajemo puni raznih sitnih nejasnoća i suprotnosti. Mora da ti izgledamo kao beznadežno brljiv svet, zar ne, Endru?"

"Ponekad mi se stvarno tako činilo, tačno. Ali nije mi bila namera da napišem knjigu koja kritikuje ljudska bića. Daleko od toga, Džordže. Želeo sam da pružim svetu nešto što će zblžiti ljude i robote. Ako si stekao utisak da se na bilo koji način podsmevam ljudskim umnim sposobnostima, to je upravo suprotno od onog što sam želeo da postignem. Zato sam se i nadao da ćeš moći da izdvojiš, čitajući rukopis, delove koji bi se mogli tako shvatiti, pa..."

"Možda je trebalo da zamoliš mog sina Pola da pročita rukopis, a ne mene", rekao je Džordž. "On je vrhunski stručnjak na svom polju, znaš. Sada je već mnogo upućeniji od mene u pitanja nijansi i finih preliva značenja."

Endru je tek tada shvatio da Džordž uopšte nije želeo da pročita njegov rukopis - da je Džordž postao star i umoran, da ulazi u poslednje godine svog života, da se točak naraštaja opet okrenuo i da je sada Pol glava porodice. Gospodin je otišao, za njim Mala Gospođica, a uskoro će doći red i na Džordža. Martinovi i Černijevi su dolazili i odlazili a Endru je ostajao, ne baš neizmenjen (jer i dalje je podvrgavao telo povremenim tehnološkim poboljšanjima, a činilo mu se i da njegovi mentalni procesi postaju sve dublji i bogatiji otkako je dozvolio sebi da potpuno prizna koliko izuzetne sposobnosti ima), ali svakako nepodložan uticaju godina koje protiču.

Odneo je gotovo završen rukopis Polu Černiju. Pol ga je odmah pročitao i nije ga samo hvalio nego je, kao što je Džordž nagovestio, imao i mnoge korisne predloge za prepravke. Bilo je mesta na kojima je Endru, ne mogući da shvati nagle, nelinearne, skokovite promene za kakve je sposoban ljudski um, zalazio u preterano pojednostavljenje i nesigurne zaključke. Pol je čak smatrao da je knjiga suviše prilagođena ljudskim gledištima. Uopšte ne bi smetalo malo više kritike iracionalnog ponašanja ljudi prema robotima, i prema nauci uopšte.

Endru to nije očekivao.

"Ali nisam želeo da bilo koga uvredim, Pole."

"Nikada nije napisana knjiga vredna čitanja a da se neko nije osetio uvređenim", odgovorio je Pol. "Napiši ono što veruješ da je istina, Endru. Bilo bi neverovatno da se čitav svet složi s tobom. Ali tvoja tačka gledišta je jedinstvena. Imaš nešto istinsko i vredno da pružiš svetu. U tom smislu ti ništa ne bi vredelo kad bi suzbio svoja osećanja i pisao samo ono što misliš da bi drugi želeli da čuju."

"Ali, Prvi zakon..."

"Do đavola s Prvim zakonom, Endru! Prvi zakon nije sve! Kako nekome možeš nauditi knjigom? Dobro, možeš ako ga njome lupiš po glavi, valjda. Ali ne drugačije. Ideje nikome ne mogu da naude - čak ni pogrešne ideje, čak ni glupe i zlobne ideje. Ličnosti nanose štetu. Drže se neke ideje, ponekad, i koriste je kao opravdanje što čine nezamislivo strašne stvari. Istorija čovečanstva puna je takvih primera. Ali same ideje su samo ideje. Njih ne treba gušiti. Treba ih iznositi, proučavati, proveravati,

odbacivati ako se mora, i sve to otvoreno... U svakom slučaju, Prvi zakon ne kaže ništa o robotima koji pišu knjige. Štapovi i kamenje, Endru - oni mogu da naude. Ali reči..."

"Kao što si i sam upravo rekao, Pole, ljudska istorija je puna strašnih događaja koji su počeli od običnih reči. Da te reči nikad nisu izgovorene, strašni događaji se nikada ne bi ni desili."

"Ti uopšte ne razumeš o čemu govorim, zar ne? Ili možda razumeš? Mislim da razumeš. Znaš kakvu moć imaju ideje, a nemaš mnogo poverenja u ljudsku sposobnost da razlikuju dobre ideje od loših. Pa, ponekad ni ja nemam poverenja. Ali dugoročno gledano, loša ideja ne može da opstane. Tako je bilo tokom hiljada godina ljudske civilizacije. Dobro ipak pobeđuje, pre ili kasnije, bez obzira kakvi se sve užasi dogode usput. Slušaj, Endru: ti si verovatno nešto najpribližnije ljudskom biću što je ikada izašlo iz fabrika 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država'. Imaš jedinstvenu sposobnost da kažeš svetu ono što treba da sazna o odnosu ljudi i robota, jer na neki način imaš osobine i jednih i drugih. I stoga možeš da pomogneš da se taj odnos zaceli, jer je i u naše vreme vrlo osetljiv. Napiši svoju knjigu. Napiši je iskreno."

"Dobro. Hoću, Pole."

"Imaš li na umu nekog izdavača, kad smo već kod toga?"

"Izdavača? Pa, ne. Nisam još razmišljao o tome."

"E, trebalo bi. Ili, prepusti to meni. Imam prijatelja u izdavaštvu, zapravo, klijenta. Bi li ti smetalo da popričam s njim?"

"To bi bilo vrlo ljubazno od tebe", rekao je Endru.

"Ma kakva ljubaznost! Hoću da ta knjiga izađe, pa da je čitav svet pročita, baš kao što i ti to želiš."

I zaista, za nekoliko nedelja Pol je obezbedio izdavački ugovor za Endruovu knjigu. Uverio je Endrua da su uslovi veoma povoljni, izuzetno poštenu. To je ovome bilo dovoljno. Potpisao je ugovor bez oklevanja.

Tokom naredne godine, dok je radio na poslednjim poglavljima rukopisa, Endru je često razmišljao o onome što mu je Pol tada rekao - kako je važno da iskreno iznese svoja uverenja, i kako će knjiga tada biti veoma vredna. A razmišljao je i o sopstvenoj jedinstvenosti. Nikako nije uspevao da se oslobodi Polovih reči o tome.

Slušaj, Endru: ti si verovatno nešto najpribližnije ljudskom biću što je ikada izašlo iz fabrika 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država'. Imaš jedinstvenu sposobnost da kažeš svetu ono što treba da sazna o odnosu ljudi i robota, jer na neki način imaš osobine i jednih i drugih.

Je li zaista tako? Je li Pol to stvarno mislio, pitao se Endru, ili je to izgovorio samo ponesen trenutnim nadahnućem?

Endru je gotovo neprestano razmišljao o tome, i postepeno je počeo da shvata odgovor.

A onda je zaključio kako je došlo vreme za novu posetu firmi Fajngold i Černi, i za novi razgovor s Polom.

Stigao je bez najave. Recepcioner ga je zvanično pozdravio i Endru je počeo da strpljivo čeka kada je ovaj otišao u unutrašnje kancelarije da obavesti Pola o Endruovom dolasku. Svakako bi bilo mnogo brže da je upotrebio holografski interfon, ali mora da je pomislio kako bi bilo neuljudno (ili bi trebalo reći 'nerobotno') s obzirom da je stranka drugi robot, a ne ljudsko biće.

Recepcioner se ubrzo vratio. "Gospodin Černi će brzo biti slobodan", objavio je i udubio se u svoje poslove bez daljeg razgovora.

Endru je ubijao vreme mozgaјуći o reči koju je maločas upotrebio. Da li se 'nerobotno' može koristiti umesto 'neuljudno'? Ili je 'neuljudno' postalo obična metafora, dovoljno odvojena od nekadašnjeg bukvalnog značenja, da se može primeniti i na robote - ili na žene?

Susretao se s mnogim sličnim semantičkim problemima dok je radio na knjizi. Ljudski jezik, pošto su ga izmislili ljudi da bi ga koristili samo ljudi, bio je pun takvih varljivih složenica. Napor potreban za snalaženje u njima nesumnjivo je proširio Endruov operativni rečnik - a takođe, podozrevao je, i prilagodljivost njegovog pozitronskog mozga.

Dok je Endru sedeo u čekaonici, povremeno bi neko ušao samo da ga osmotri. On je, na kraju krajeva, bio slobodni robot - još uvek jedini na svetu. Robot u odeći. Anomalija; čudak. Ali Endru nije ni pokušavao da izbegava radoznale poglede. Svakog bi mirno pogledao u oči, a oni su po pravilu brzo sklanjali pogled.

Konačno je stigao Pol Černi. On i Endru nisu se videli još od zime, od sahrane Polovog oca Džordža, koji je mirno preminuo u porodičnoj kući i sada je počivao na padini iznad Pacifika. Pol kao da se iznenadio što vidi Endrua, ili se Endruu tako učinilo - još uvek nije imao puno poverenje u svoje sposobnosti pravilnog tumačenja ljudskih izraza lica.

"E, Endru. Drago mi je što te vidim. Izvini što si čekao, ali nešto sam prosto morao da završim."

"Sve je u redu. Ja nikad ne žurim, Pole."

Pol je u poslednje vreme počeo da nosi tešku šminku koju je moda nalagala za oba pola, i iako su otuda njegove neupadljive crte lica postale oštrije i čvršće, Endruu se to nije sviđalo. Smatrao je da Polovoj snažnoj, prodornoj ličnosti nisu potrebna takva kozmetička pomagala. Pol je sasvim mirno mogao da dozvoli sebi da izgleda neupadljivo; u njegovoj ličnosti nije bilo ničeg neupadljivog i zato mu nisu bili nužni sva ta farba i puderi.

Endru je svoje neslaganje zadržao za sebe, naravno. Ali činjenica da mu se nije sviđao Polov izgled bila je nešto novo. Takve misli su počele da mu se javljaju tek u poslednje vreme. Otkako je završio prvu verziju knjige, Endru je otkrio da mu neslaganje s postupcima ljudskih bića, dok god otvoreno ne izrazi svoje mišljenje, ne pričinjava onoliku nelagodnost kao što bi mogao da očekuje. Bez problema je razmišljao o takvim neslaganjima, i čak je mogao i da ih zapiše. Bio je siguran da nije oduvek bilo tako lako.

"Uđi, Endru", rekao je Pol. "Čuo sam da hoćeš da razgovaraš sa mnom, ali nisam očekivao da ćeš zbog toga doći čak ovamo."

"Ako si trenutno suviše zauzet, Pole, spreman sam da čekam i dalje."

Pol je bacio pogled na igru senki na zidnom ekranu koji je služio kao sat u čekaonici. "Mogu da odvojim malo vremena. Jesi li došao sam?"

"Iznajmio sam automobil."

"Jesi li imao problema pri tome?" upitao je Pol, a u glasu mu se osetila ozbiljna strepnja.

"Nisam ih ni očekivao. Moja prava su zaštićena."

Pol je pokazao još veću zabrinutost. "Endru, nekoliko puta sam ti objasnio da je taj zakon praktično neprimenljiv, barem u većini slučajeva. A ako budeš uporan u nošenju odeće, na kraju ćeš upasti u nevolju, da znaš. Baš kao prvi put, kad je moj otac morao da te spasava."

"To je bilo samo jednom, Pole. Ali žao mi je što sam prouzrokovao tvoje nezadovoljstvo."

"Pa, gledaj ovako: ti si bukvalno živa legenda, jesi li svestan toga? Ljudi ponekad požele da steknu naopaku slavu time što će uznemiravati slavne ličnosti, a ti si svakako slavna ličnost. Osim toga, kao što sam ti već rekao, ti si po mnogo čemu suviše važan da bi imao prava da toliko rizikuješ. Kad smo već kod toga, kako napreduje knjiga?"

"Prva verzija je gotova. Sada je doradujem i sređujem. Nadam se da to neće dugo trajati. Izdavač je sasvim zadovoljan onim što je video."

"Fino!"

"Nisam siguran da li je zadovoljan knjigom kao takvom. Čini mi se da mu neki delovi čak i smetaju."

Ali izgleda mi da očekuje kako će prodati veliki tiraž samo zato što je to prva knjiga koju je napisao robot, i da mu upravo to najviše odgovara."

"Osobina ljudi je, na žalost, da ih interesuje zarađivanje novca, Endru."

"Ni meni to ne bi smetalo. Neka se knjiga prodaje, iz kakvih bilo razloga. Moći ću dobro da upotrebim novac koji mi donese."

"Ali ja sam mislio da si ti baš imućan, Endru! Oduvek si imao svoje prihode, a baka ti je zaveštala priličnu sumu."

"Mala Gospođica je bila veoma velikodušna. A siguran sam i da će mi porodica pomoći ukoliko budem imao troškove veće od prihoda. Čak i tada, najverovatnije ću uvek moći da zaradim dovoljno. Ne bih voleo da se koristim vašim novcem, osim ako nemam drugog izlaza."

"Troškovi? O kakvim to troškovima govoriš? Kupuješ jahtu? Putuješ na Mars?"

"Ništa slično", rekao je Endru. "Ali imam na umu nešto prilično skupo, Pole. Nadam se da će honorar od knjige biti dovoljan za ono što nameravam. Za moj sledeći korak, tako da kažem."

Polu kao da je bilo neprijatno. "A šta je to?"

"Novo poboljšanje."

"Sve do sada si mogao da platiš za sva potrebna poboljšanja."

"Ovo će verovatno biti skuplje od ostalih."

Pol je klimnuo glavom. "Znači da će ti honorar od knjige dobro doći. A ako ispadne mali, siguran sam da ćemo naći načina da ti nadoknadimo..."

"To nije samo pitanje novca", rekao je Endru. "Ima i drugih komplikacija... Pole, za ovo moram da idem kod samih glavešina. Moram da razgovaram sa predsednikom korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' i da dobijem njegovo odobrenje. Pokušavao sam da zakažem sastanak, ali do sada nisam uspeo da doprem do njega. Korporacija nije naročito oduševljena što pišem knjigu, znaš - zapravo, uopšte nisu želeli da sarađuju sa mnom."

Pol se nasmešio. "Da sarađuju, Endru? Saradnja je poslednje što možeš dao očekuješ od njih. Oni te se strašno plaše. Nisu sarađivali s nama ni u jednoj fazi borbe za prava robota, zar ne? Zapravo, postupali su upravo suprotno. A svakako razumeš i zašto. Daj robotima suviše prava, pa niko neće hteti da ih kupuje, zar ne?"

"To je možda istina, a možda i nije. U svakom slučaju, želim da razgovaram sa predsednikom kompanije u vezi s jednim naročitim zahtevom. Ne mogu sam da doprem do njega, ali ako bi im se ti javio u moje ime..."

"Znaš da mene ne vole ništa više nego tebe, Endru."

"Svejedno, ti si šef veoma moćne i uticajne advokatske firme i član velike i ugledne porodice. Ne mogu da te ignorišu. A ako i pokušaju, možeš im nagovestiti da će, ako me prime, Fajngold i Martin obustaviti novu kampanju za proširenje prava robota."

"Zar to ne bi bila laž, Endru?"

"Da, Pole, a ja ne umem dobro da lažem. Uopšte ne umem da lažem, zapravo, osim pod prinudom nekog od Tri zakona. Zato te i molim da im se ti javiš."

Pol se nasmejao. "Ah, Endru, Endru! Ti ne možeš da lažeš, ali možeš da me nagovoriš da lažem umesto tebe, je li tako? Svakog trenutka postaješ sve ljudskiji!"

Nije bilo lako zakazati sastanak, čak ni uz pomoć Polovog navodno moćnog imena.

Ali ponovljeni pritisak - zajedno sa vrlo delikatnim nagoveštajem da bi nekoliko minuta Endruovog razgovora sa Harlijem Smit-Robertsonom, ma koliko ovaj bio zauzet, moglo da poštedi 'Robote i mehaničke ljude Sjedinjenih Država' napora borbe s novim krugom agitacije za prava robota - konačno je utrlo put. Jednog blagog prolećnog dana Endru i Pol su se zajedno uputili na drugi kraj zemlje, ka ogromnom kompleksu zgrada u kojima se nalazila centrala ogromne robotske kompanije.

Harli Smit-Robertson, koji je bio potomak obeju porodica koje su osnovale 'Američke robote', pa je uzeo oba prezimena da bi to naglasio, delovao je veoma nesrećno kad se sreo s Endruom. Stizao je u godine za penziju, a ogroman deo vremena predsedničkog mandata u kompaniji proveo je u raspravama oko prava robota. Smit-Robertson je bio bisok i mršav čovek, gotovo nalik na kostur, s tankom sedom kosom prilepljenom na temenu. Nije nosio šminku. Tokom sastanka je povremeno odmeravao Endrua kratkim pogledima, ne prikrivajući neprijateljstvo.

"I kakve nove nevolje ste rešili da nam donesete, ako smem da pitam?" rekao je Smit-Robertson.

"Molim vas da shvatite, gospodine, da mi nikada nije bila namera da pravim nevolje ovoj kompaniji. Nikad."

"Ali pravili ste ih. Stalno."

"Samo sam pokušavao da dobijem ono što sam osećao da mi pripada."

Smit-Robertson se na reč pripada trgao kao da su ga ošamarili.

"Kako je neobično čuti robota da govori o osećanju pripadanja."

"Ovo je veoma neobičan robot, gospodine Smit-Robertson", rekao je Pol.

"Neobičan", gorko je rekao Smit-Robertson. "Da. Vrlo neobičan."

"Gospodine", počeo je Endru, "pre više od jednog veka rekao mi je gospodin Marvin Manski, koji je tada bio glavni robotičar ove kompanije, da je matematika koja upravlja planiranjem pozitronskih puteva suviše složena da bi dozvolila išta više od približnih rešenja, i da stoga granice mojih sposobnosti nisu potpuno predvidljive."

"Upravo tako, pre više od jednog veka", rekao je Smit-Robertson. Trenutak kasnije ledeno je dodao. "Gospodine. Danas je situacija sasvim drugačija. Naši roboti se proizvode veoma precizno i obučeni su isključivo za svoje zadatke. Eliminirali smo iz njihove prirode svaku mogućnost nepredvidljivosti."

"Da", rekao je Pol, "to sam primetio. Jedna od posledica je što mom recepcioneru trebaju precizna uputstva kad god se pojavi neko odstupanje od uobičajene rutine, ma koliko sitno bilo. Ne smatram da je to nekakav veliki napredak ka savršenstvu."

"Verovatno bi vam se mnogo manje sviđalo kad bi vaš recepcioner počeo da improvizuje."

"Da improvizuje? Neka misli, to je sve što želim. Neka razmišlja dovoljno da se snađe u jednostavnim situacijama sa kakvima se sreće jedan recepcioner. Roboti su konstruisani tako da budu inteligentni, zar ne? Meni se čini da ste se vratili unazad, do veoma ograničene definicije inteligencije."

Smit-Robertson se uzvrpoljio i počeo popreko da ga gleda, ali nije odgovorio.

"Znači li to, gospodine", rekao je Endru, "da više ne proizvodite robote koji su prilagodljivi i fleksibilni kao - da kažemo - ja?"

"Tako je. Odustali smo od uopštenih vodova toliko davno da vam ne mogu reći ni kada se to dogodilo. Verovatno u vreme doktora Manskog. A to je bilo dosta pre mog rođenja, a, kao što vidite,

ja nisam više mlad."

"Nisam ni ja", rekao je Endru. "Istraživanje koje sam sproveo zbog svoje knjige - mislim da znate da sam napisao knjigu o robotima i robotici - ukazuje da sam najstariji postojeći robot koji još aktivno funkcioniše."

"Tačno", rekao je Smit-Robertson. "I najstariji uopšte. Najstariji koji će ikada postojati, zapravo. Nijedan robot nije više koristan posle dvadeset pet godina. Njihovi vlasnici imaju pravo da ih tada dovedu ovamo i zamene ih novim modelima. U slučaju iznajmljenih robota, mi ih automatski pozivamo i obezbeđujemo zamenu."

"Nijedan robot, ni u jednoj od serija kakve trenutno proizvodite, nije više koristan posle dvadeset pet godina", ljubazno je rekao Pol. "Ali Endru je robot sasvim druge vrste."

"Zaista jeste", odgovorio je Smit-Robertson. "Znam to veoma dobro."

Endru se čvrsto držao puta koji je sebi zacrtao. "Pošto sam ja najstariji robot na svetu, i najprilagodljiviji koji postoji, zar ne biste rekli da sam toliko neobičan da zaslužujem poseban tretman od strane kompanije?" upitao je.

"Uopšte ne", odgovorio je Smit-Robertson. "Biću sasvim otvoren - gospodine. Ta neobičnost je izvor stalnih neprilika za kompaniju. Izazvali ste nam najrazličitije teškoće, kao što sam već rekao, zbog aktivnosti koje ste preduzimali tokom godina. Mi ovde ne delimo ono osećanje o - ah - pripadanju prava. Da ste bili iznajmljeni kao većina naših robota, umesto što ste nekom omaškom naše davne uprave bili naručeni i isporučeni kao vlasništvo, odavno bismo vas opozvali i zamenili mnogo pitomijim modelom."

"Barem ste iskreni", ubacio je Pol.

"Mi ne krijemo osećanja u vezi s ovim. Bavimo se prodajom robota a ne beskonačnim političkim koškanjima. Robot koji veruje da je nešto više od korisnog mehaničkog aparata, predstavlja otvorenu pretnju dobrostanju naše kompanije."

"I zato biste me uništili da ste mogli", rekao je Endru. "To mi je sasvim jasno. Ali ja sam slobodan robot, sam svoj vlasnik, i ne možete me opozvati, ni pokušati da me zamenite. A zakon me štiti od svake štete koju biste poželeli da mi nanesete. Zato sam i bio spreman da vam se prepustam radi povremenih poboljšanja. Zato sam došao i danas, da zahtevam najveće poboljšanje koje ste ikada izvršili na jednom robotu. Ono što želim jeste da me potpuno zamenite, gospodine Smit-Robertson."

Smit-Robertson je bio zaprepašćen i zapanjen. Nemo je zurio u Endrua, u tišini koja se skoro beskonačno odužila.

Endru je čekao. Pogledao je pored Smit-Robertsona ka zidu, odakle mu je pogled uzvratio holografski portret. Prikazivao je strogo, blede žensko lice: lice Suzan Kalvin, sveca-zaštitnika robotičara. Umrula je pre više od dva stoleća, ali pošto je proučavao njene beleške dok je pisao knjigu, Endru je osećao da je tako dobro poznaje da bi lako mogao ubediti sebe kako ju je poznavao za života.

"Potpuna zamena, kažete?" konačno je rekao Smit-Robertson. "Ali šta vam to znači?"

"Upravo ono što sam rekao. Kada opozovete zastarelog robota, obezbeđujete njegovom vlasniku zamenu. Pa, hoću da mi obezbedite zamenu za mene."

Smit-Robertson je još bio zbunjen. "Ali kako to da uradimo? Ako vas zamenimo, kako možemo vratiti novog robota vama kao vlasniku kad ćete samim činom zamene prestati da postojite?" Mračno se nasmešio.

"Možda Endru nije bio dovoljno jasan", upao je Pol. "Mogu li ja da pokušam? Centar Endruove ličnosti je njegov pozitronski mozak, a to je jedini deo koji se ne može zameniti a da se ne stvori novi robot. Stoga je pozitronski mozak zapravo Endru Martin, i on je vlasnik robota u kome se trenutno

nalazi pozitronski mozak Endrua Martina. Svi ostali delovi tela robota mogu se zameniti a da se ne utiče na ličnost Endrua Martina - a većina tih delova, kao što znate, već je zamenjena, ponekad i više no jednom, tokom više od stotinu godina Endruovog postojanja. Ti sporedni delovi su vlasništvo mozga. Mozak je, po svom nahodaњу, mogao da ih menja kad god poželi, ali postojanje mozga je bilo neprekidno. Ono što Endru zapravo želi, gospodine Smit-Robertson, jeste da prenesete njegov mozak u novo robotsko telo."

"Shvatam", rekao je Smit-Robertson. "Poptuno poboljšanje, drugim rečima." Ali na licu mu se i dalje videla zbunjenost. "A u kakvo to telo, ako smem da pitam? Već imate najsavršenije mehaničko telo koje proizvodimo."

"Ali proizvodite i androide, zar ne?" upitao je Endru. "Robote koji spolja liče na ljude, sve do strukture kože? To želim, gospodine Smit-Robertson. Androidsko telo."

Sada je na Pola bio red da se zapanji. "Blagi Bože!" jeknuo je. "Endru, nisam ni sanjao da to..." utišao je glas.

Smit-Robertson se ukočio. "To je potpuno nemoguć zahtev. Nemoguć."

"Zašto?" upitao je Endru. "Spreman sam da platim svaku razumnu cenu, kao što sam platio i za sva ostala poboljšanja koja ste mi dosad ugradili."

"Mi ne proizvodimo androide", rekao je Smit-Robertson ravnim glasom.

"Proizvodite. Znam to."

"Ranije jesmo. Ali proizvodnja je prekinuta."

"Zbog tehničkih problema?" upitao je Pol.

"Ni slučajno. Eksperimentalna proizvodnja androida bila je sasvim uspešna - u tehničkom smislu. Po izgledu su potpuno nalik na ljude, a ipak su svestrani i trajni kao roboti. Koristili smo sintetičku kožu od ugljeničnih vlakana i silikonske tetive. U njima nema nimalo metala - osim, naravno, u mozgu, koji je i dalje od platine i iridijuma - pa ipak su čvrsti koliko i metalni roboti. Zapravo su i čvršći, ako se porede po težini."

"A uprkos svemu tome niste ih nikada izneli na tržište?" upitao je Pol.

"Tačno. Razradili smo desetak probnih modela i sprovedli istraživanje tržišta, a onda smo zaključili da ne treba da ih prodajemo."

"Zašto?"

"Zbog jedne jedine stvari", rekao je Smit-Robertson. "Proizvodnja androida bila bi delako skuplja od proizvodnje običnih metalnih robota - toliko skupa da bismo morali da ih prodajemo isključivo kao luksuzne predmete, a tržište bi bilo toliko ograničeno da bi nam bilo potrebno mnogo godina za amortizaciju troškova izgradnje fabrike. Ali to je bio samo manji deo teškoća. Stvarni problem je bila negativna reakcija potrošača. Androidi izgledaju suviše ljudski, znate. Mogu da ponovo probude drevna strahovanja kako će pravi ljudi zastareti, a to nam je pravilo mnogo problema pre dve stotine godina. Ne bi bilo smisla da ponovo budimo sve te psihoze samo da bismo prodavali nešto što bi ionako imalo slabu prođu."

"Ali korporacija i dalje može da proizvodi androide, zar ne?" upitao je Endru.

Smit-Robertson je slegnuo ramenima. "Pretpostavljam da bismo mogli da ih pravimo, kad bi to imalo ikakvog smisla."

"A rešili ste da ih ne pravite", rekao je Pol. "Imate tehnologiju ali odbijate da je koristite. To nije baš isto kao ono što ste nam maločas rekli: da bi bilo nemoguće proizvesti androidsko telo za Endrua."

"Bilo bi moguće, to da - tehnički. Ali bilo bi i protivno javnom mnjenju."

"Zašto? Ne znam za postojanje zakona protiv proizvodnje androida."

"Svejedno," rekao je Smit-Robertson. "Mi ih ne proizvodimo i ne nameravamo da ih proizvodimo. Zato ne možemo da obezbedimo androidsko telo kakvo je zatražio Endru Martin. Čini mi se da je ovaj razgovor zapao u ćorsokak. Zato, ako ćete me izviniti..." i već je napola ustao iz fotelje.

"Samo još malo, molim vas", rekao je Pol vedrim tonom, u kome je odmah ispod površine odjekivalo nešto snažno. Nakašljao se. Smit-Robertson je ponovo seo, na izgled još nezadovoljniji nego maločas. Pol je nastavio. "Gospodine Smit-Robertson, Endru je slobodan robot koji uživa zaštitu zakona o robotskim pravima. Toga ste, naravno, svesni."

"Isuviše."

"Ovaj robot, kao slobodan robot, slobodno je rešio da nosi odeću. To je za posledicu imalo da ga često ponižavaju bezobzirna ljudska bića, uprkos zakonu koji bi trebalo da štiti robote od takvih poniženja. Veoma je teško, složit ćete se sa mnom, progoniti nekoga zbog običnih prestupa koji ne nailaze na opštu osudu od strane onih koji treba da odlučuju o krivici i nevinosti."

"To me nimalo ne čudi", nemirno je rekao Smit-Robertson. "'Američki roboti' su to shvatali od samog početka. Za razliku od firme vašeg oca, na žalost."

"Moj otac je sada pokojni", rekao je Pol. "Ali, koliko vidim, ovde je reč o jasnom prekršaju prema očitj žrtvi, i spremni smo da preduzmemo odgovarajuće korake."

"O čemu to govorite?"

"Moj klijent, Endru Martin - on je već mnogo godina naš klijent - jeste slobodan robot, po odluci Svetskog suda. To znači da je Endru sopstveni vlasnik, i stoga, naravno, poseduje ista prava kakva ima ljudski vlasnik nad robotima u svom vlasništvu. U ta prava spada i pravo na zamenu. Kao što ste vi sami ukazali u dosadašnjem razgovoru, vlasnik svakog robota ima pravo da od korporacije 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' zatraži zamenu kada njegov robot postane zastareo. Zapravo, korporacija insistira na tim zamenama, i u slučaju iznajmljenih robota vrši ih potpuno automatski. Tačno sam izložio vašu politiku, je li tako?"

"Pa... da."

"Dobro." Pol se smešio, potpuno opušten. "E sad", nastavio je, "pozitronski mozak mog klijenta je vlasnik tela mog klijenta - a to telo je, očito, staro više od dvadeset pet godina. Po vašim sopstvenim rečima, to telo je zastarelo i moj klijent ima prava na zamenu."

"Pa..." Smit-Robertson je pocrveneo. Njegovo mršavo, skoro upalo lice izgledalo je kao maska.

"Pozitronski mozak, koji je zapravo moj klijent, zahteva zamenu robotskog tela u kome se nalazi, i spreman je da plati svaku razumnu cenu za tu zamenu."

"Pa onda neka se prijavi na uobičajen način i mi ćemo ga poboljšati!"

"On želi više od poboljšanja. Želi u zamenu najbolje telo koje ste u stanju da proizvedete, što znači androidsko telo."

"To ne može da dobije."

"Odbijanjem tog zahteva", mirno je nastavio Pol, "izlažete ga stalnom poniženju od strane onih koji se, prepoznajući ga kao robota, ponašaju prema njemu sa prezirom zato što je odlučio da nosi odeću i na druge načine se ponaša na uobičajeno 'ljudski' način."

"To nije naš problem", rekao je Smit-Robertson.

"Postaćete vaš problem kad vas budemo tužili što odbijate da obezbedite mom klijentu telo koje bi mu omogućilo da izbegne najveći deo poniženja s kojima se sada susreće."

"E pa napred, tužite nas. Zar mislite da je ikoga briga za robota koji želi da izgleda kao čovek? Ljudi će pobesneti. Svi će videti kakav je on uobraženi skorojević."

"Nisam tako siguran", rekao je Pol. "Slažem se da javno mnjenje obično ne podržava takvu vrstu zahteva jednog robota. Ali dozvolite da vas podsetim, gospodine Smit-Robertson, kako ni 'Američki

roboti' nisu naročito popularni u javnosti. U vas sumnjaju čak i oni koji se najviše koriste robotima i imaju koristi od njih. To je možda zaostatak iz vremena antirobotske paranoje: pretpostavljam da je dobrim delom posledica toga. Ili je možda u pitanju zaziranje od ogromne moći i bogatstva vaše kompanije, koja tako uspešno zadržava svetski monopol za proizvodnju robota, uz pomoć niza mudrih poteza sa patentnim pravima. Šta god da je razlog, bojazan od vas postoji. Ako postoji nešto što bi u ovakvoj parnici bilo manje popularno od robota koji želi da izgleda kao čovek, onda je to korporacija koja je zapravo ispunila svet tim istim robotima."

Smit-Robertson ga je prostrelio pogledom. Na licu su mu se jasno videli zgrčeni mišići. Nije ništa rekao.

Pol je nastavio. "Osim toga, pomislite šta će ljudi reći kada ustanove da ste u stanju da proizvodite robote koji izgledaju kao ljudi. Parnica će u svakom slučaju baciti mnogo svetlosti na to pitanje. S druge strane, ako biste mirno i tiho obezbedili mom klijentu ono što traži..."

Smit-Robertson je izgledao kao da će eksplodirati. "To je ucena, gospodine Černi."

"Naprotiv. Samo pokušavamo da vam pokažemo gde leže vaši sopstveni interesi. Mi jedino želimo brzo i mirno rešenje. Naravno, ako odlučite da tražite zadovoljenje pred sudom, to je nešto drugo. A tada biste se, mislim, našli u veoma neprijatnoj situaciji, pogotovo što je moj klijent veoma imućan i živeće još mnogo stoleća, pa nema razloga da okleva pred upuštanjem u veoma dugotrajnu bitku."

"Nismo ni mi siromašni, gospodine Černi."

"Toga sam svestan. Ali možete li da podnesete beskrajnu pravnu opsadu koja će izneti na svetlo dana najveće tajne vaše kompanije?... Poslednji put vas pitam, gospodine Smit-Robertson. Ako rešite da odbijete sasvim razložni zahtev mog klijenta, slobodno učinite tako i mi ćemo bez reči otići odavde. Ali tužićemo vas, na šta svakako imamo pravo, i tužićemo vas vrlo revnosno i vrlo javno, što će 'Američkim robotima' doneti ogromne probleme, a na kraju ćete svakako izgubiti. Jeste li spremni da prihvatite taj rizik?"

"Pa..." Smit-Robertson je počeo, pa začutao.

"Dobro. Vidim da ćete pristati", rekao je Pol. "Možda sada još uvek oklevate, ali na kraju ćete pristati. Veoma mudra odluka, ako smem da kažem. Ali to nas vodi do još jednog detalja."

Smit-Robertsonov gnev kao da je prepuštao mesto mračnom durenju. Nije ni pokušao da progovori.

Pol je nastavio. "Dozvolite da vas upozorim: ukoliko, tokom postupka prenošenja mozga mog klijenta iz postojećeg tela u organsko koje ćete na kraju pristati da mu stvorite, nastupi bilo kakvo oštećenje, ma koliko malo, neću se smiriti dok ne uništim vašu korporaciju."

"Ne možete očekivati da garantujemo..."

"Mogu i hoću. Imate preko stotinu godina iskustva sa prenošenjem pozitronskih mozгова iz jednog robotskog tela u drugo. Svakako možete da upotrebite isti postupak kako biste preneli takav mozak i u androidsko telo. A upozoravam vas i na ovo: ako jedan jedini moždani put u platinsko-iridijumskoj srži mog klijenta bude oštećen tokom rada, možete biti sigurni da ću preduzeti sve moguće korake da usmerim javno mnjenje protiv vaše korporacije - i da ću je pred svetom optužiti za kriminalno delo iz osvetoljubivosti, što će se svakako pokazati tačnim."

Smit-Robertson se s nelagodnošću meškoltio u fotelji. "Nikako vam ne možemo garantovati apsolutni uspeh. U svakoj vrsti prenosa postoji rizik."

"Vrlo nizak rizik. Ne gubite mnogo pozitronskih mozgovа dok ih premeštate iz jednog tela u drugo. Spremni smo da prihvatimo tu vrstu rizika. Upozoravam vas za slučaj namernog i zlonamernog delovanja protiv mog klijenta."

"Ne bismo bili toliko ludi", rekao je Smit-Robertson. "Ukoliko pristanemo na sve ovo, a još nisam rekao da pristajemo, upotrebili bismo sve svoje sposobnosti. Tako smo oduvek radili i tako nameravamo i ubuduće. Saterali ste me u ćorsokak, Černi, ali i dalje morate da shvatite da ne možemo da vam garantujemo stopostotni uspeh. Devedeset devet postotni, to da. Ali ne sto posto."

"Dovoljno je. Zapamtite: bacićemo se na vas iz sve snage ako budemo imali razloga da posumnjamo da ste namerno naudili našem klijentu." Pol se obratio Endruu. "Šta ti kažeš, Endru? Je li ovo prihvatljivo?"

Endru je oklevao gotovo pun minut, uhvaćen u zamku potencijala Prvog zakona. Ono što je Pol želeo od njega svodilo se na odobravanje laži, ucene, kinjenja i ponižavanja jednog ljudskog bića.

Ali barem nije naneta nikakva fizička povreda, pomislio je. Nikakva fizička povreda.

I konačno je uspeo da jedva čujno izgovori: "Da."

Bilo mu je kao da su ga ponovo sastavljali iz početka. Danima, nedeljama i mesecima, Endru nikako nije mogao da se navikne na sebe, i najjednostavniji pokreti terali su ga na oklevanje.

U svom telu uvek se osećao sasvim kod kuće. Trebalo je samo da ustanovi potrebu za pokretom i smesta je bio u stanju da taj pokret i načini, lako i automatski. Sada mu je bio potreban svestan napor usmeravanja. Podigni ruku, morao je da kaže sebi. Pomeri je ovamo. Sad je spusti.

Da li se tako osećaju ljudski potomci dok se trude da savladaju tajne koordinacije tela? Endru se često činilo da je tako.

Možda. Imao je preko sto godina a ipak se osećao kao dete dok se kretao u tom fantastičnom novom telu.

Telo je bilo odlično. Načinili su ga visokim, ali ne toliko visokim da bi delovao nadneseno ili preteće. Imao je široka ramena, uske kukove, vitke i snažne udove. Sam je odabrao svetlosmeđu kosu, pošto je smatrao da bi riđa bila suviše drečava, plava suviše upadljiva a crna suviše mračna, a ljudska kosa se javljala samo u tim bojama, osim prosede ili sede kose kod staraca, a to nije želeo. Oči - fotoelektrične ćelije, naravno, ali veoma ubedljive na prvi pogled - takođe su bile smeđe, malčice prošarane zlatnim mrljama. Za boju kože Endru je odabrao nešto sasvim neutralno, neku vrstu mešavine najčešćih nijansi kože raznih tipova ljudi, tamniju od ružičaste kože Černijevih, ali svetliju od mnogih drugih. Tako niko neće moći na prvi pogled da kaže kojoj rasi on pripada, pošto ionako nije pripadao nijednoj. Tražio je da dizajneri 'Američkih robota' udese da izgleda kao da mu je negde između trideset pet i pedeset ljudskih godina: dovoljno star da deluje zrelo, ali ne toliko da pokaže ozbiljnije znake starenja.

Fino telo. Bio je siguran da će biti veoma srećan u njemu, samo kad uspe da se navikne.

Svakog dana je pomalo napredovao. Svakog dana je dobijao još malo kontrole nad novim, elegantnim androidnim kućištem. Ali proces je bio strašno spor, užasno spor...

Pol je bio izbezumljen. "Oštetili su te, Endru. Podneću tužbu."

"Ne smeš, Pole. Nećeš uspeti da dokažeš z-z-z-..."

"Zlonamernost?"

"Zlonamernost, da. Osim toga, postajem sve jači, sve mi je bolje. To je samo tr-tr-"

"Trema?"

"Trauma. Nikada ranije nije izvedena takva op-operr-acija."

Endru je govorio veoma polako. Bilo mu je neobično teško da govori, to mu je bila jedna od najtežih funkcija - stalna borba za izražavanje. Za Endrua je bila prava agonija da izgovori reč, a bilo je bolno i slušati ga. Čitav glasovni mehanizam bio je drugačiji nego ranije. Umesto efikasnog elektronskog mehanizma koji je mogao da proizvodi onako ubedljiv ljudski glas, imao je sistem vibrirajućih komora i struktura nalik na mišiće koji su ih kontrolisali, pa je glas trebalo da bude potpuno isti kao kod organskog ljudskog bića; ali sada je Endru morao da uobličava svaki slog umesto da se to obavlja automatski, a to je bio težak posao, veoma težak.

Pa ipak, nije očajavao. Očajanje nije spadalo u osećanja za koja je bio sposoban, a problemi su u mnogim slučajevima bili samo privremeni. Osećao je svoj mozak iznutra. To niko drugi nije mogao; niko drugi nije mogao bolje od njega da zna da mu je mozak nedirnut, da je neoštećen prošao kroz proces prenošenja. Misli su mu slobodno tekle kroz neuralne veze ovog tela, iako telo još nije umelo da brzo reaguje na njih. Svi parametri su se odlično slagali.

Imao je male probleme samo sa unutrašnjim vezama. Znao je da mu je u osnovi dobro i da je samo pitanje vremena kada će ostvariti potpunu kontrolu nad novim telom. Morao je da sebe smatra za vrlo

mladog. Kao da je dete, novorođeno dete.

Prolazili su meseci. Koordinacija mu se stalno poboljšavala. Brzo je napredovao ka punoj pozitronskoj kontroli.

Pa ipak, nije sve bilo onako kako je želeo. Endru je provodio sate red ogledalom, procenjujući sebe dok je isprobavao sve izraze lica i pokrete tela. Ono što je video bilo je nešto manje od onoga što je očekivao od svog novog tela.

Nije sasvim ljudsko! Lice je bilo kruto - suviše kruto - i podozrevao je da se to vremenom neće popraviti. Pritisnuo bi prst uz obraz i koža bi se ugnula, ali ne onako kao kod ljudi. Mogao je da se smeši, čkilji i mršti se, ali to su bili veštački izrazi lica, imitacije. Poslao bi signal za osmeh, ili mrštenje, ili nešto treće, i mišići na licu bi poslušno formirali izraz osmeha ili mrštenja, pokrećući mu crte lica u skladu s pažljivo formulisanim programom. Uvek je bio svestan mašinerije, ma koliko organska bila, kako pažljivo bruji ispod kože da bi dala željeni efekat. Kod ljudskih bića to ne ide tako, podozrevao je.

A pokreti su bili suviše odmereni. Nedostajala im je bezbrižna nemarnost ljudskih bića. Mogao je da se nada kako će se to vremenom popraviti - već je prošao prve strašne dane posle operacije, kada se nesigurno teturao po sobi kao nekakav grubi prepozitronski automat - ali nešto mu je govorilo da čak ni sa sjajnim novim telom nikada neće moći da se kreće onako prirodno kao bukvalno sva ljudska bića na svetu.

Pa ipak, stvari nisu bile tako loše. Stručnjaci 'Američkih robota' časno su se pridržavali pogodbe i izveli su prenos sa svom neverovatnom tehničkom veštinom koju su imali na raspolaganju. Endru je dobio ono što je želeo. Zaista pažljivi posmatrač ne bi se prevario da ga proglasi za ljudsko biće, ali izgledao je mnogo ljudskije od bilo kog drugog robota, i barem je mogao da nosi odeću bez glupe suprotnosti bezizraznog metalnog lica iznad nje.

"Sada ću se vratiti na posao", konačno je objavio jednog dana.

Pol Černi se nasmejao. "Znači da ti je sigurno dobro. Šta ćeš raditi? Pisaćeš novu knjigu?"

"Ne", ozbiljno je odvratio Endru. "Suviše sam dugovečan da bih se neprekidno bavio istim poslom. Neko vreme sam bio umetnik, a i sad se još ponekad bavim time. A potom sam bio istoričar, i još uvek mogu da napišem koju knjigu, možda, ako osetim potrebu. Ali moram da napredujem. Ono što sad želim, Pole, jeste robobiologija."

"Misliš, robopsihologija?"

"Ne. To bi podrazumevalo proučavanje pozitronskih mozgova, a u ovom trenutku to me ne zanima. Robobiologija se, koliko mi se čini, bavi funkcionisanjem tela koje je povezano s tim mozgom."

"Zar to nije robotika?"

"U starim danima je bila. Ali robotičari rade sa metalnim telima. Ja ću proučavati organsko humanoidno telo - a jedino koje postoji, koliko znam, pripada meni. Proučavaću način na koji radi, na koji simulira ljudsko telo. Hoću da o veštačkim ljudskim telima saznam više nego što znaju oni koji prave androide."

"Jako sužavaš polje istraživanja", zamišljeno je primetio Pol. "Kao umetnik, imao si na raspolaganju čitav niz mogućnosti izražavanja. Tvoja dela su se mogla porediti s onim najboljim što je ikada načinjeno na svetu. Kao istoričar, bavio si se uglavnom robotima. Kao robobiolog, proučavaćeš samo samog sebe."

Endru je klimnuo glavom. "Tako izgleda."

"Zaista želiš da se tako zatvoriš u sebe?"

"Razumevanje samog sebe je početak razumevanja čitavog univerzuma", rekao je Endru. "Ili se meni tako čini. Novorođenče misli da je ono čitav svet, ali greši, i to uskoro otkriva. Zato mora da

prouči ono što je van njega - mora da nauči gde se nalaze granice između njega i ostatka sveta - kako bi uspelo da iole razume ko je i kako treba da živi. A ja sam sada u mnogo čemu nalik na novorođenče, Pole. Pre ovoga bio sam nešto drugo, nešto mehaničko i relativno jednostavno za razumevanje, ali sada sam pozitronski mozak u telu koje je skoro ljudsko, i tek sam počeo da shvatam samog sebe. Ja sam jedini na svetu, kao što znaš. Nema nikoga nalik na mene. Nikada nije ni bilo. Pošto se krećem u ljudskom društvu, niko neće razumeti šta sam ja, a i sam to jedva razumem. Zato moram da učim. Ako to zoveš zatvaranjem u sebe, Pole, neka bude tako. Ali upravo to moram da uradim."

Endru je morao da krene od samog početka, jer nije znao ništa ni o običnoj biologiji, kao ni o jednoj drugoj nauci osim robotike. Priroda organskog života, njegova hemijska i električna osnova, predstavljala je tajnu za njega. Nikada ranije nije imao razloga da to proučava. Ali sada, kad je i sam bio organski - ili je barem njegovo telo bilo organsko - osetio je duboku potrebu da proširi svoje znanje o životu. Da bi razumeo kako su oni koji su projektovali njegovo androidsko telo mogli da simuliraju funkcije ljudskog oblika, prvo je morao da sazna kako zapravo funkcioniše original.

Počeo je da se pojavljuje u bibliotekama univerziteta i medicinskih centara, gde je mogao satima da sedi kraj elektronskih aparata za pretraživanje. Izgledao je savršeno normalno u odeći, i nigde nije svojom pojavom izazivao zbunjenost. Ono malo ljudi koji su znali da je on robot, nisu ni pokušavali da mu smetaju.

Dogradio je prostranu odaju uz svoju kuću, da mu služi kao laboratorija, i opremio ju je brojnim naučnim aparatima. I biblioteka mu je rasla. Preduzimao je istraživačke projekte koji su trajali nedeljama, iako je radio po dvadeset četiri časa dnevno - jer Endruu san i dalje nije bio potreban. Iako spolja isti kao čovek, zadržao je načine obnavljanja i održavanja snage mnogo efikasnijim nego kod vrste po čijem obličju je sazdan.

Tajne disanja, varenja, metabolizma, deobe ćelija, cirkulacije i termoregulacije, čitav složeni i čudesni sistem telesne homeostaze koja održava ljudska bića funkcionalnim po osamdeset, devedeset ili čak i sto godina, više mu nisu bile tajna. Uneo se duboko u mehanizme ljudskog tela jer je shvatio da je i ono mehanizam isto kao i proizvodi 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država'. Ono je organski mehanizam, to da, ali ipak mehanizam, divno konstruisan, sa čvrstim zakonima metaboličkog ritma, ravnoteže i raspadanja, kvarova i popravki.

Proticale su godine, sasvim mirno, ne samo u Endruovom zaklonjenom skloništu na starom imanju Martinovih, nego i u čitavom spoljašnjem svetu. Populacija na Zemlji bila je stabilna, održavana ne samo niskim natalitetom nego i stalnim iseljavanjem na rastuće kolonije u svemiru. Ogromni kompjuteri su kontrolisali najveći deo ekonomskih promena, držeći ponudu i potražnju između pojedinih regiona u ravnoteži, tako da su drevni ciklusi narastanja i opadanja pretvoreni u blago ustalasane krivulje. To nije bilo dinamično razdoblje puno izazova; ali nije bilo ni burno i opasno.

Endru jedva da je obraćao pažnju na događaje preko svog kućnog praga. Želeo je i morao da istražuje mnogo osnovnije pojave, i istraživao ih je. U to vreme samo to mu je bilo važno. Njegovi prihodi, koji su poticali od dobro investirane dobiti od zanata kojim se nekada bavio, kao i od novca što mu je ostavila Mala Gospođica, bili su više nego dovoljni za potrebe održavanja tela i troškove istraživanja.

Bio je to izdvojen, zatvoren život: upravo ono što je želeo. Odavno je stekao punu kontrolu nad svojim androidskim telom, posle prvih teških dana, i često je odlazio na duge šetnje kroz šumu na vrhu litice, ili duž puste, hučne plaže gde je nekada odlazio sa Malom Gospođicom i njenom sestrom. Ponekad je plivao - ledena voda nije mu predstavljala problem - a ponekad bi se uputio i do izdvojene, usamljene kormoranske stene na koju je Gospođica poželela da ga pošalje dok je još bila

dete. Čak i njemu je bilo teško da pliva čak donde, a kormorani izgleda nisu uživali u njegovom društvu, ali uživao je oprobavajući snagu na takvom poduhvatu, svestan da nijedan čovek, čak ni najbolji plivač, ne bi lako izveo takav put kroz ledeno, divlje more.

Ipak, najveći deo vremena Endru je trošio na istraživanja. Često bi se dogodilo da nedeljama ne izađe iz kuće.

A onda je jednog dana došao Pol Černi. "Mnogo vremena je prošlo, Endru", rekao je.

"Zaista." U poslednje vreme su se retko viđali, iako se nisu nimalo otuđili. Porodica Černi je i dalje obitavala u kući nešto dalje uz obalu, ali Pol je odlučio da veći deo vremena provodi negde bliže San Francisku.

"Još uvek si zauzet programom bioloških istraživanja?" upitao je Pol.

"Veoma", odgovorio je Endru.

Iznenadio se koliko je Pol ostario. U poslednje vreme je s posebnim zanimanjem proučavao pojavu starenja kod ljudi, i uspeo je da donekle razume njene uzroke i oblike. Pa ipak - uprkos iskustvu sa starenjem u generacijama ove jedne porodice - od Gospodina preko Male Gospođice do Pola - uvek se iznenađivao što ljudi tako brzo osede, izboraju se, pognu i ostare. Kao i Pol. Nekada dugonog, kao da se smanjio, ramena su mu se opustila a struktura kostiju lica pretrpela je izvesne izmene, pa mu je brada postala izraženija a jagodice kao da su nestajale. Mora da je imao problema i s vidom, jer je umesto očiju sada imao svetlucave fotoelektrične ćelije, veoma nalik na one kroz koje je i Endru sada posmatrao svet. Tako su on i Pol u barem jednom pogledu postali srodniji.

"Šteta što te istorija robota više ne zanima onako kao nekada", rekao je Pol. "Tvojoj knjizi sada bi trebalo novo poglavlje."

"Kako to misliš, Pole?"

"Poglavlje o radikalnoj novoj politici koju su povelili 'Američki roboti'."

"Ne znam ništa o tome. O kakvoj novoj politici govoriš?"

Pol je podigao obrve. "Nisi čuo? Zaista? Pa, Endru, počeli su da proizvode centralne kontrolne stanice za svoje robote - ogromne pozitronske kompjutere, zapravo, koji su u stanju da kontrolišu deset do hiljadu robota, pomoću mikrotalasnog prenosa. Roboti koje sada proizvode uopšte nemaju mozak."

"Nemaju mozak? Ali, kako onda...?"

"Ogromni centralni mozgovi obavljaju svu potrebnu obradu podataka. Sami roboti sada su samo pokretni udovi glavnog mislećeg centra."

"Je li tako efikasnije?"

"'Američki roboti' tvrde da jeste. Ne znam je li zaista tako. Ali imam utisak da je sve to zajedno nekakav način da ti se osvete. Smit-Robertson je tik pred smrt najavio zaokret u novom pravcu. Bio je star i bolestan, ali uspeo je da progura program, i on i sada traje. Čini mi se da je želeo da bude siguran da se kompanija više nikada neće suočiti s robotom koji će im praviti toliko problema kao ti. Zato su počeli da odvajaju mozak od tela. Nesvesna mehanička sprava za rad ne može polagati pravo na građanska prava niti na pravnu zaštitu; a veliki mozak koji čuči u svojoj kutiji je samo kompjuter. Mozak ne može da se pojavi u kancelariji direktora kompanije i zatraži da ga premeste u nekakvo novo telo. A robotska tela, pošto uopšte nemaju mozak, nisu u položaju da postavljaju bilo kakve zahteve."

"Meni to izgleda kao ogroman korak unazad", rekao je Endru. "Zanemarili su dve stotine godina napretka u robotici samo da bi poštedeli sebe izvesnih sitnih političkih nevolja."

"Jeste. Jeste." Pol se nasmešio i polako odmahnuo glavom. "Neverovatno je, Endru, koliko si ti umao uticaja na istoriju robotike. Tvoja umetnost je navela 'Američke robote' da prave preciznije,

specijalizovane robote, jer si ti ispao suviše pametan, pa su se plašili kako će ljudi reagovati na to. Kad si ti stekao slobodu, nastao je princip robotskih prava; a tvoj zahtev za androidskim telom naveo je 'Američke robote' da pređu na razdvajanje mozga i tela."

"Pretpostavljam da će na kraju kompanija stvoriti svet u kome jedan ogromni mozak kontroliše nekoliko milijardi robotskih tela. Tako će se sva jaja naći u jednoj kotarici. Opasno. Nimalo razumno."

"Mislim da si u pravu", rekao je Pol. "Ali pretpostavljam da će proći još čitav vek dok se to dogodi. Što znači da više neću biti tu da vidim kako će izgledati."

Prešao je preko sobe i zastao kraj otvorenih vrata, zagledan u šumu u daljini. S okeana je duvao vlažan povetarac, i Pol ga je udisao duboko, kao da pokušava da utoli žeđ. Trenutak kasnije ponovo je pogledao Endrua, i izgledalo je kao da je za tih nekoliko minuta ostario deset godina.

"Zapravo", rekao je glasom spuštenim do promuklog šapata, "možda neću doživeti ni iduću godinu."

"Pole!"

"Nemoj da izigravaš iznenađenje. Mi smo smrtni, Endru." Pol je slegnuo ramenima. "Nismo kao ti, a do sada si već sigurno shvatio šta to znači."

"Jesam, ali..."

"Da. Da, znam. Izvini, Endru. Znam koliko si odan našoj porodici, i kako mora da ti je tužno i strašno da nas gledaš kako odrastamo, starimo i na kraju umiremo. Pa, ni nama se to ne dopada, priznajem, ali nema smisla buniti se. Već živimo dvaput duže nego pre samo stotinu godina. To je za većinu nas dovoljno dugo, valjda. Jednostavno to treba prihvatiti."

"Ali ne razumem. Kako možeš da budeš tako miran kad si suočen sa... sa potpunim prestankom? Sa krajem svih svojih napora, svih svojih želja da postigneš, naučiš, rasteš..."

"Verovatno ne bih bio miran, pretpostavljam, da imam dvadeset godina, ili četrdeset. Ali nije tako. A deo sistema - i to dobar deo, po meni - čini da u izvesnim godinama prestaje da ti bude važno što ćeš na kraju svakako umreti. Ionako više ne postižeš, ne učiš, ne rasteš. Takav kakav je, svoj život si proživio i uradio si sve što si mogao za svet i za sebe, a sada ti vreme ističe, a tvoje telo to zna i prihvata. Postajem veoma umoran, Endru. Ti zapravo ne znaš šta ta reč znači, zar ne? Ne, vidim da ne znaš. Ni ne možeš da znaš. Ti ne možeš da se umoriš i imaš samo teorijsko znanje kako to izgleda. Ali s nama je drugačije. Upinjemo se i trudimo, pa za sedamdeset, osamdeset ili možda sto godina to postane previše, pa zato prvo sednemo, a onda legnemo i konačno zatvorimo oči da ih više nikad ne otvorimo, i na samom kraju znamo da to jeste kraj i uopšte nam nije važno. Ili ne marimo: nisam siguran je li to isto, ali možda i jeste... Nemoj tako da me gledaš, Endru."

"Umiranje je ljudima prirodna stvar", rekao je Endru. "Ja to ne razumem, Pole."

"Znam. Zaista ne razmeš. Nisi u stanju da razumeš. Sigurno misliš kako je smrt neka vrsta žalosne greške u konstrukciji, i ne shvataš kako to da ne može da se popravi, jer bismo vrlo lako mogli da stalno popravljamo delove tela kako se budu kvarili ili trošili, kao što si ti oduvek menjao svoje. Ti si čak zamenio i čitavo telo."

"Ali svakako postoji teorijska mogućnost da budeš prenet u..."

"Ne. Ne postoji. Čak ni u teoriji. Mi nemamo pozitronske mozgove i naši nisu prenosivi, pa ne možemo da zatražimo da nam neko izvadi mozak iz tela koje smo istrošili i prebaci ga u neko ganc novo. Ne možeš da razumeš činjenicu da ljudi neizbežno stižu do trenutka kada više niko ne može da ih popravi. Ali to je u redu. Zašto bi iko očekivao da postigne nedostižno? Uskoro ću umreti, i to je sve. A hoću da ti kažem jednu stvar, Endru: kada mene više ne bude, bićeš finansijski obezbeđen."

"Ali i ovako sam vrlo dobro..."

"Da, znam. Čak i u takvom slučaju, stvari se ponekad brzo menjaju. Smatramo da živimo u bezbednom svetu, ali i druge civilizacije su tako mislile pa su pre ili kasnije ustanovile da greše. Eto tako, Endru: ja sam poslednji Černi. Nemam naslednika, osim tebe. Postoje neki daleki srodnici preko baba-tetke, ali oni se ne računaju. Ne poznajem ih i nisu mi bitni. Ti si mi bitan. Sav novac koji pripada meni lično, ostaviću u fond na tvoje ime, pa ćeš biti ekonomski bezbedan ubuduće, koliko god se može predvideti."

"To nije potrebno, Pole", s mukom je izgovorio Endru. Morao je da prizna sebi da je Pol u pravu kad je rekao da on ne razume smrt, da nije u stanju da razume smrt. Za sve ovo vreme nije uspeo da se navikne na smrt Černijevih.

"Hajde da se ne svađamo", rekao je Pol. "Ne mogu da ponesem novac sa sobom, a najradije bih ga ostavio tebi, pa neka tako i bude. A neću da trošim ostatak života u raspravama s tobom. Hajde da pričamo o nečem drugom... Čime se baviš ovih dana?"

"Biologijom, još uvek."

"Kojim njenim delom?"

"Metabolizmom."

"Misliš, robotskim metabolizmom? Zar tako nešto postoji? Ili misliš na androidski metabolizam? Ili na ljudski?"

"Na sva tri", odgovorio je Endru. "Neka vrsta sinteze." Zastao je, a onda je odlučio da sve kaže. Zašto bi išta krio od Pola? "Projektujem sistem koji će dozvoliti androidima - mislim, meni; ja sam jedini postojeći android, zar ne? - da dobijaju energiju iz sagorevanja ugljenih hidrata a ne iz atomskih ćelija."

Pol ga je dugo i pažljivo posmatrao.

"Hoćeš da kažeš", konačno je rekao, "da hoćeš da omogućiš androidima da dišu i jedu isto kao ljudi?"

"Jeste."

"Nikad ranije mi nisi pomenuo ništa slično, Endru. Je li ovo nešto novo?"

"Zapravo nije. Iskreno, Pole, zbog ovoga sam i započeo sva ta biološka proučavanja."

Pol je rasejano klimao glavom. Kao da je slušao izdaleka. Izgleda da je teško mogao da shvati šta mu Endru govori.

"I jesi li dosad postigao išta značajnije?" upitao je posle nekog vremena.

"Upravo se približavam nečem značajnom", rekao je Endru. "Potrebno je još posla, ali mislim da sam uspeo da projektujem odgovarajući komoru za sagorevanje koja će moći da vrši kontrolisano katalitičko razlaganje."

"Ali zašto, Endru? Gde je svrha? Znaš da to ne može biti efikasno kao atomska ćelija koju tvoje telo sada koristi."

"Sasvim verovatno da neće", rekao je Endru. "Ali trebalo bi da bude dovoljno efikasno. Barem koliko sistem koji koristi ljudsko telo, rekao bih, a ne bi se ni razlikovao od njega u osnovi. Glavni problem s atomskom ćelijom, Pole, jeste što je neljudska. Moja energija - sam moj život, moglo bi se reći - potiče iz izvora koji je potpuno različit od ljudskog. I time nisam zadovoljan."

Trebalo mu je vremena, ali Endru je imao vremena koliko god poželi. A nije ni žurio da dovrši istraživanja. Želeo je da sve bude valjano razrađeno pre nego što ga primeni. A postojao je i još jedan razlog da radi polako. Endru je rešio da se ne podvrgava nikakvim daljim poboljšanjima dok god je Pol Černi još živ.

Pol nije otvoreno kritikovao Endruovo novo zanimanje, osim što je još na početku rekao da će Endruova nova komora za sagorevanje biti manje efikasna od atomske ćelije koja mu je sada snabdevala telo energijom. Ali Endru je video da čitava zamisao muči Pola. Bila mu je suviše smela, suviše čudna, suviše veliki skok. Izgleda da je čak i Pol imao granice kad je bio u pitanju napredak konstrukcije robota. Čak i Pol!

Možda je to jedna od posledica starenja, mislio je Endru. Izazovne nove ideje postaju suviše izazovne, bez obzira koliko si bio otvoren za dinamičke promene u mlađim danima. Osećaš da svet juri kraj tebe kao zatrašujući stampedo; želiš da se stvari uspore, želiš da se strašni tempo progressa uspori.

Je li to razlog? Endru nije bio siguran.

Da li ljudi neizbežno s godinama postaju konzervativniji?

Tako je izgledalo. Maloj Gospođici je bilo nelagodno što on nosi odeću. Džordž je smatrao da je čudno što on želi da napiše knjigu. A Pol - Pol...

Prisećajući se, Endru je shvatio koliko je Pol bio zapanjen, čak i šokiran, kada je po prvi put, u Smit-Robertsonovoj kancelariji, shvatio da Endru želi da ga premeste u androidno telo. Pol se tome ipak brzo prilagodio i potom se besno i sjajno borio da se to ostvari. Ali to nije značilo da smatra kako je to dobra ideja.

Pustili su me da radim ono što sam smatrao da treba, pomislio je Endru, čak i ako se lično nisu slagali s time. Omogućili su mi da ispunim svoje želje - i to iz ljubavi prema meni.

Da, iz ljubavi. Prema robotu.

Endru se neko vreme bavio tom mišlju, i prožela su ga osećanja topline i zadovoljstva. Ali pomalo mu je i smetalo kad bi shvatio da su ga Černijevi podržavali ne samo zbog svojih ličnih uverenja nego i zato što su duboko i iskreno želeli da on ide svojim putem, bilo da je to po njihovom mišljenju ispravno ili ne.

Tako je učinio i Pol kad mu je pomogao da stekne androidno telo. Ali ta promena je dostigla granicu Polovog prihvatanja Endruove razvojne putanje. Naredni korak - metabolički pretvarač - bio je iznad toga.

Pa, dobro. Pol neće poživeti još dugo. Endru može i da sačeka.

I tako je i učinio: i uskoro je stigla vest o Polovoj smrti, ne baš toliko brzo kao što je Pol očekivao, ali ipak veoma brzo. Endru je pozvan na Polovu sahranu - javnu ceremoniju, to je znao, koja označava kraj ljudskog života - ali tamo jedva da je ikoga poznao i osećao se nelagodno i neprijatno, iako su svi bili upadljivo ljubazni prema njemu. Ti mladi stranci - Polovi prijatelji, članovi firme, daleki rođaci Černijevih - za Endrua su bili nestvarni kao senke, i stajao je među njima obuzet dvostrukim bolom - što je izgubio dobrog prijatelja u Polu i što je ostao lišen poslednje stvarne veze s porodicom koja mu je dala mesto u životu.

Zapravo, na svetu više nije bilo ljudi s kojima bi bio u bliskoj emocionalnoj vezi. Endru je dotle već shvatio da je voleo Martinove i Černijeve daleko više nego što robotika predviđa - da odanost prema njima nije bila samo posledica Prvog i Drugog zakona, nego nešto što bi se zaista moglo nazvati ljubavlju. Njegovom ljubavlju prema njima. U ranija vremena Endru nikada ne bi priznao

tako nešto, čak ni samom sebi; ali sada je sve bilo drugačije.

Te misli su neizbežno dovele Endrua, u vreme kada je Pol Černi umro, do razmatranja čitavog sistema porodičnih veza - ljubavi roditelja prema detetu, deteta prema roditeljima - i povezanosti tog osećanja s neizbežnom smenom generacija. Ako si čovek, govorio je sebi, onda si deo velikog lanca, lanca razapetog preko ogromnih vremenskih razdoblja, koji te povezuje sa svima onima koji su postojali pre tebe i onima koji će tek doći. A jasno ti je da pojedine karike mogu da nestanu - zapravo, moraju da nestanu - ali da se sam lanac uvek obnavlja, i opstaje. Ljudi umiru, čak i čitave porodice mogu da iščeznu - ali ljudska rasa, vrsta, produžava se i traje stolicima, milenijumima i eonima, a svi su krvnim nasleđem povezani s onima koji su ranije nestali.

Endruu je bilo teško da to razme - to osećanje povezanosti, beskrajnih veza sa bliskim precima. On nije imao pretke, ne prave, i neće imati ni naslednike. Bio je jedinstven - jedini - nešto što je jednog trenutka iskrslo iz ništavila.

Endru se pitao kako bi izgledalo da je imao roditelje - ali mogao je samo da nejasno zamisli tehničke robote kako sklapaju njegovo telo u fabrici. Ili kako bi izgledalo da ima dete - ali opet je mogao da zamisli samo policu ili sto, nešto što je načinio sopstvenim rukama.

Ali ljudski roditelji nisu mehanizmi za sastavljanje, a ljudska deca nimalo ne liče na police i stolove. Pogrešno je zamislio.

To mu je ostalo tajna. Najverovatnije zauvek. On nije čovek; kako onda da očekuje da razume ljudske porodične veze?

Potom je pomislio na Malu Gospođicu, na Džordža, na Pola, čak i na žestokog starog Gospodina, i na ono što su oni njemu značili. I shvatio je da je ipak i on sam deo porodičnog lanca, iako nije imao roditelje niti bi mogao da ima decu. Martinovi su ga primili i učinili ga jednim od svojih. I zaista je bio od Martinovih. Usvojeni Martin, to da; ali to je bilo najbolje što bi i mogao da dobije. A bilo je mnogo ljudi koji nisu imali tu utehu da pripadaju porodici tako punoj ljubavi. Kad se sve uzme u obzir, on je sjajno prošao. Iako je bio samo robot, spoznao je trajanje i stalnost porodičnog života; upoznao je toplinu; upoznao je ljubav.

Svi oni koje je Endru imao - i voleo - sada su, ipak, nestali. To ga je i rastuživalo i oslobađalo u isto vreme. Za njega, lanac se prekinuo. Nikada neće moći da se nastavi. Ali barem je mogao da radi sve što želi, sada, ne plašeći se da će uznemiriti one koji su mu bili tako bliski. Po smrti jedinog Gospodinovog praunuka, Endru se osetio slobodnim da nastavi s planovima za poboljšanje svog androidnog tela. To mu je predstavljalo neku vrstu delimične utehe zbog gubitka.

Ipak, ostao je sam na svetu, ili mu se bar tako činilo - ne samo zato što je bio pozitronski mozak u jedinstvenom androidnom telu, nego i zato što nije imao nikakvih srodnika ni prijatelja. A živeo je u svetu koji je imao mnogo razloga da se neprijateljski postavi prema njegovim željama. Utoliko pre, pomišljao je Endru, treba da nastavi putem koji je odavno odabrao - putem koji će ga, kako se nadao, na kraju učiniti neosetljivim na svet u koji je bio gurnut tako bezlično, bez svoje volje, pre pre mnogo, mnogo godina.

Zapravo, Endru nije bio toliko sam koliko je mislio. Ljudi i žene su umirali, ali korporacije su bile dugovečne koliko i roboti, a advokatska firma 'Fajngold i Černi' i dalje je radila, mada u njoj više nije bilo Fajngoldovih ni Černijevih. Firma je imala svoje smernice i držala ih se - odlučno i besprekorno. Zahvaljujući fondu u kome su se nalazile sve njegove investicije, i prihodu koji mu je pripadao kao nasledniku Pola Černija, Endru je i dalje bio imućan. To mu je omogućavalo da plaća poveliku godišnju svotu 'Fajngoldu i Černiju' kako bi se ovi, zauzvrat, bavili pravnom stranom njegovih istraživanja - naročito u vezi s novom komorom za sagorevanje.

Polako je došlo vreme da Endru ponovo poseti centralu 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih

Država'.

Endruu je u čitavom dugačkom životu to bio treći put da se suoči sa direktorima moćne korporacije za proizvodnju robota. Prvi put, još u vreme Marvina Manskog, Manski je sa direktorom Eliotom Smitom došao u Kaliforniju da bi video njega. Ali tada je još Gospodin bio živ, moćni stari Gospodin koji je mogao da naređuje čak i Robertsonovima i Smitovima. Sledeći put, mnogo godina kasnije, Endru i Pol su otišli na noge kompaniji - da razgovaraju sa Harlijem Smit-Robertsonom i urede Endruov prenos u androidno telo.

Sada se Endru po drugi put spremao na put na istok, ali ići će sam. A sada je imao lice i telesni oblik, ako već ne unutrašnjost, kao ljudsko biće.

'Američki roboti' su se veoma promenili od Endruove poslednje posete. Glavna postrojenja za proizvodnju premeštena su u prostranu svemirsku stanicu, što je bilo čest slučaj kod industrijskih objekata. Na Zemlji je ostao samo istraživački centar, okružen velikim i lepim parkom sa prostranim zelenim travnjacima i postojećim lisnatim drvećem širokih krošnji.

Čitava Zemlja, sa populacijom koja se ustalila na jednoj milijardi - uz otprilike isto toliko robota - sada je već ličila na park. Ogromna oštećenja životne sredine počinjena u ranim stolicima industrijske revolucije, sada su uglavnom bila samo ružne uspomene. Gresi prošlosti nisu sasvim zaboravljeni, ali su stanovnicima preporođene Zemlje izgledali nestvarni, i svakoj narednoj generaciji bilo je sve teže da poveruje kako su ljudi nekada bili spremni da počine tako strašne i samouništavajuće zločine nad sopstvenim svetom. Sada, pošto je industrija uglavnom premeštena u svemir, a spretni i korisni roboti se starali o potrebama onih ljudi koji su ostali, ponovo su došle do izražaja prirodne moći isceljenja same planete, i mora su ponovo bila čista, nebesa jasna, a šume su ponovo osvojile prostranstva koja su nekada zauzimali prenaseljeni, mračni gradovi.

Kad je Endru sleteo na mali aerodrom 'Američkih robota', dočekao ga je robot. Lice mu je bilo prazno i tupo, a crvene fotoelektrične oči potpuno bezizražajne. Endru je znao da jedva trideset procenata svih robota na Zemlji ima nezavisan mozak; ovaj je predstavljao prazno stvorenje, ništa više do tupu metalnu lutku nekog nepokretnog pozitronskog mozga pohranjenog duboko u zgradama 'Američkih robota'.

"Ja sam Endru Martin", rekao je Endru. "Imam zakazan sastanak sa istraživačkim direktorom, Magdeskuom."

"Da. Pođite za mnom."

Beživotan. Bez mozga. Obična mašina. Stvar.

Robot je žustro poveo Endrua stazom koja je iznutra svetlucala od nekakvih ugrađenih kristala, pa uz blistavu spiralnu rampu u mnogospnatnu kupolu pokrivenu svetlucavom i poluprozirnom opnom. Endruu, koji je imao vrlo malo iskustva sa savremenom arhitekturom, izgledala je kao iz bajke - laka, prostrana, sjajna, pomalo nestvarna.

Ostavili su ga da čeka u prostranoj ovalnoj sobi pokrivenoj nekim svetlim sintetičkim materijalom koji je pomalo svetlucao i oglašavao se tihom, prijatnom muzikom kad god bi Endru zakoračio po njemu. Ustanovio je da, ako hoda u pravoj liniji, svetlo ima ružičast preliv a u muzici se oseća naglašeniji ritam, a ako pođe duž krivine koju čine zidovi, svetlo se pomera ka plavom kraju spektra a muzika postaje više nalik na mrmor vetra. Upitao se ima li to ikakvog značaja i brzo zaključio da nema: bio je to samo ukras, dekoracija. Na ovako mirnom i postojanom mestu morali bi se očekivati upravo takvi ljupki, ali beznačajni detalji u dekoraciji.

"Ah - konačno Endru Martin", rekao je duboki glas.

U sobi se pojavio nizak, nabijen čovek, kao da je nekim čudom iznikao iz tepiha. Imao je tamnu kosu i kožu, sa šiljatom bradicom koja se sijala kao da je lakirana, i nije nosio iznad pojasa ništa

osim prsne trake, kako je moda nalagala. Sam Endru bio je mnogo detaljnije obučan. Usvojio je 'draperija' stil Džordža Černija još pre mnogo vremena, uveren da će lepršava odeća bolje prikriti ono što je još uvek smatrao za izvesnu nespretnost u pokretima. Iako je ta moda već nekoliko decenija bila zastarela, a Endru se kretao sa jednakom lakoćom i ljupkošću kao i svaki čovek, nastavio je da se oblači u istom stilu.

"Doktor Magdesku?" upitao je.

"Jeste. Zaista." Alvin Magdesku se zaustavio na nekoliko metara od Endrua i odmerio ga ne krijući divljenje, kao da je Endru izložen u muzeju. "Sjajno! Vi ste zaista sjajni!"

"Hvala", rekao je Endru prilično hladno. Magdeskuov kompliment mu se nije učinio posebno ljubaznim. Više je ličio na bezlično odobravanje kakvo bi se uputilo nekoj dobro proizvedenoj mašini; Endru već odavno nije smatrao da treba da bude zadovoljan takvim odnosom prema sebi.

"Kako je lepo od vas što ste došli!" uzviknuo je Magdesku. "Koliko sam želeo da vas vidim! Ali ja sam veoma neučtiv." Pošao je napred širokim, isprekidanim pokretima sve dok se nije našao bukvalno licem u lice s Endruom. Pružio mu je ruku, dlanom naviše, raširenih prstiju.

Da. Novi način pozdravljanja, koji je očito zamenio rukovanje koje je toliko stotina godina obeležavalo susrete između ljudi. Endru nije bio navikao ni na rukovanje, a kamoli na ovaj novi pokret. Rukovanje prosto ne spada u ono što roboti rade. Ali Magdesku je očito očekivao to, i ovim gestom je pomogao da se izgadi nelagodnost koju su ostavile njegove prve reči. I tako je Endru odgovorio onako kako mu se činilo da treba, pružajući svoju ruku. Postavio ju je iznad Magdeskuove i povio vrhove prstiju naniže, tako da je dotakao vrhove prstiju ponuđene šake.

Bilo je to čudno osećanje, dodirivati šaku čoveka kao da su jednaki. Čudno i prilično uznemirujuće, ali takođe i prilično ohrabrujuće.

"Dobrodošli, dobrodošli, dobrodošli!" rekao je Magdesku. Prosto je ključao od energije; možda i suviše energije, po Endruovom mišljenju. Ali delovao je iskreno. "Čuveni Endru Martin! Veoma čuveni Endru Martin!"

"Veoma čuveni?"

"Svakako. Najčuveniji proizvod u našoj istoriji. Iako izgleda gotovo nepristojno nazvati proizvodom nešto tako životno poput vas, moram da priznam. Nadam se da vas to ne vređa?"

"Kako bi moglo? Ja jesam proizvod", rekao je Endru, ali bez mnogo topline. Ustanovio je da Magdesku ne ume da zadrži određeni stav prema njemu. Želeo je da se dodirnu šakama kao dvojica ljudi na poslovnom sastanku, to da; ali sledećeg časa mu je rekao da je nešto. I još da je 'životan'. Endru nije imao iluzija o sebi; znao je da je upravo to. Čovekolik, a ne čovek. Životan, a ne živ. Proizvod, a ne osoba. Ali nije uživao da sluša o tome.

"Na vama su obavili sjajan posao! Izuzetno! Izuzetno! Skoro kao čovek!"

"Ne sasvim", rekao je Endru.

"Ali veoma životno, kad se sve uzme u obzir. Neverovatno! Grdna šteta što je stari Smit-Robertson imao pik na vas. Vi ste neverovatno čovekoliki po izgledu, nesumnjivo, fantastično tehničko dostignuće - ali on nije dopustio da kompanija dalje poboljšava ideju o androidima. Da je dopustio našima da razrađuju tu ideju, svašta smo mogli da postignemo sa vama."

"Još uvek možete", rekao je Endru.

"Mislím da ne možemo", odgovorio je Magdesku, i oduševljenje je iščilelo iz njega kao iz probušenog balona. Neverovatno brzo je promenio raspoloženje. Okrenuo se od Endrua i počeo da hoda po prostoriji u cik-cak, što je prouzrokovalo zelenkasto svetlo i čudnu muziku punu zvonjave. "Prošlo je vreme", mračno je rekao. "Razdoblje značajnog napretka u robotici - pa, slobodno ga zaboravite, sad je to samo istorija. Barem ovde. Slobodno korišćenje robota na Zemlji datira od pre

nekih sto pedeset godina, ali sada se to opet menja. Sve se ponovo vraća u svemir, a oni koji ostaju, neće imati mozak."

"Ali ostajem ja, a ja ne idem sa Zemlje."

"Pa, to je tačno. Ali vi ste vi, potpun izuzetak, robot za sebe, jedini androidni robot. Vi niste prototip novog oblika. Vi ste samo jedinstveni primerak koji se pojavio u sasvim drugačijem razdoblju, a pošto su vas proizveli, potrudili su se da svakako ostanete jedini. Bez želje za daljim razvojem. Bez vrhunskih poboljšanja. Uostalom, u vama i nije ostalo mnogo robotskog. Veoma ste drugačiji... zašto ste, uostalom, došli ovamo?"

"Zbog poboljšanja", rekao je Endru.

Magdesku se oštro nasmejao. "Zar niste nimalo obratili pažnju na ono što sam upravo govorio? Nema više pravog napretka! Ovo je istraživački centar, tačno, ali sva naša istraživanja su usmerena u potpuno pogrešnom pravcu! Pokušavamo da napravimo robote koji su jednostavniji, mnogo više mehanički, a vi - najsavršeniji robot koji je ikada postojao i koji će ikada postojati - dolazite i tražite da vas još poboljšamo. Kako? Šta možemo da uradimo a da nije već učinjeno?"

"Ovo", rekao je Endru.

Pružio je Magdesku memorijski disk. Direktor istraživanja ga je pogledao sa gađenjem, kao da mu je Endru ponudio na dlanu jegulju ili žabu.

"Šta je to?" konačno je upitao.

"Nacrt mojeg sledećeg poboljšanja."

"Nacrt", zbunjeno je rekao Magdesku. "Poboljšanja?"

"Da. Želim da budem još manje robot nego sada. Pošto sam do izvesnog stepena organski, želim da imam i organski izvor energije. Možete mi ga napraviti. Potrebna istraživanja su već obavljena."

"Ko ih je obavio?"

"Ja."

"Projektovali ste sopstveno poboljšanje?" Magdesku je počeo da se kezi. Keženje se pretvorilo u smeh, a smeh u histerični kikot. "Divno! Robot dolazi ovamo i predaje direktoru istraživanja nacrt poboljšanja! A ko ga je izradio? Isti taj robot! Divno! Divno! Znate, kad sam bio mali, baka mi je čitala knjigu, drevnu knjigu koja je dosad sigurno sasvim zaboravljena, zvala se 'Alisa u zemlju čuda'. Bila je o devojčici od pre tri ili četiri stotine godina, koja pođe za zecom u njegovu rupu i nađe se u svetu gde je sve potpuno apsurdno, samo što niko ne shvata da je tako pa se strašno ozbiljno ponašaju. Ovo mi jako liči na tu knjigu. Ili na njen nastavak. Moglo bi da se zove 'Alvin u zemlji čuda'. Iako mi se čini da je i ranije postojao nastavak." Magdesku je govorio sve brže, skoro divlje. "Treba li ozbiljno da shvatim tu šemu? Sigurno nije šala?"

"Nije. Uopšte."

"Nije... šala?"

"Nije. Uveravam vas da ozbiljno govorim. Zašto ne pogledate moj disk, doktore Magdesku?"

"Da. Zašto ne bih?" Dotakao je izbočinu na zidu i odnekud se pojavio sto sa malim priručnim skenerom. Brzo je gurnuo disk u otvor skenera, i ekran se smesta osvetlio živim bojama. Pojavilo se Endruovo ime, ispisano purpustom, a ispod njega dug spisak brojeva patenata. Magdesku je klimnuo glavom i dao skeneru naređenje da nastavi. Na ekranu su počeli da se pojavljuju složeni dijagrami.

Magdesku je ukočeno stajao i gledao u ekran s rastućim zanimanjem. Povremeno bi promrmljao nešto, ili bi pogladio bradicu. Posle nekog vremena pogledao je Endrua sa čudnim izrazom lica.

"Ovo je veoma genijalno. Veoma. Recite mi: stvarno ste sve ovo sami uradili?"

"Da."

"Ne mogu da poverujem!"

"Zaista? Molim vas, pokušajte."

Magdesku je oštro, ispitivački pogledao Endrua, koji je to izdržao mirno i hladno. Potom je direktor istraživanja slegnuo ramenima i naredio skeneru da nastavi. Nizao se nacrt za nacrtom. Pred njim se odvijao čitav metabolizam, od unosa do apsorpcije. Povremeno je Magdesku zaustavljao mašinu kako bi pogledao prethodni dijagram. Posle nekog vremena je ponovo zastao. "Ovo što ste ovde napravili je nešto mnogo više od poboljšanja", rekao je. "To je ogromna kvalitativna izmena vašeg biološkog programa."

"Da. Znam to."

"Veoma eksperimentalno. Jedinostveno. Nečuveno. Nikada ništa slično nije pokušano, pa čak ni zamišljeno. Zašto želite da na sebi izvedete nešto ovako?"

"Imam razloge", odgovorio je Endru.

"Koji god da su, niste pažljivo razmislili o njima."

Endru je, kao i uvek, zadržao kontrolu nad sobom. "Upravo suprotno, doktore Magdesku. Ovo što ste videli predstavlja rezultat višegodišnjih proučavanja."

"Pretpostavljam. I tehnički je veoma impresivno. To su sjajni nacrti i čitava zamisao može se opisati samo kao izuzetna. Ali čak i tako, mogu izneti milion razloga da se ne podvrgnete svim tim izmenama, a ni jedan jedini u prilog njima. Sve to je veoma rizično. Verujte mi: to što želite da vam se uradi, doseže samu granicu mogućeg. Primitite moj savet i ostanite takvi kakvi ste."

Endru se i plašio da će Magdesku reći nešto tako. Ali nije došao ovamo da bi se predao.

"Siguran sam da to činite u dobroj nameri, doktore Magdesku. Barem se nadam da je tako. Ali zahtevam da se to izvede."

"Zahtevate, Endru?"

Izgledao je zapanjeno - kao da je, uprkos tome što je ranije govorio kako Endru liči na čoveka, tek sad počeo da shvata da čitav razgovor zapravo vodi s jednim robotom.

"Zahtevam, da." Endru se upitao da li se nestrpljenje koje ga je obuzelo primećuje na njegovom licu, ali bio je siguran da ga je Magdesku već primetio po glasu. "Doktore Magdesku, prevideli ste nešto veoma važno. Nemate drugog izbora do da se povinujete mom zahtevu."

"Oh?"

"Ako se to što sam projektovao može ugraditi u moje telo, moći će da se ugradi i u ljude. Težnja za produženjem ljudskog veka protetičkim sredstvima odavno postoji - veštačko srce, veštačka pluća, bubrezi, surogat jetre... za poslednja dva ili tri stoleća pojavio se niz veštačkih organa za zamenu nepovratno oštećenih. Ali ne funkcionišu svi podjednako dobro. Neki su veoma nepouzđani, i svakako svi mogu još mnogo da se poboljšavaju. Čitav moj rad se zasniva na nizu takvih poboljšanja. Govorim o spoju organskog i neorganskog; o vezi koja će omogućiti da se veštački delovi tela povezuju s organskim tkivom. To je novi pristup. Nijedno protetičko sredstvo koje postoji ne može se meriti s onim što sam ja sada projektovao i što projektujem i dalje."

"To je vrlo smela izjava", rekao je Magdesku.

"Možda jeste. Ali podržana je činjenicama, što mislim da ste i sami uvideli iz podataka koje sam doneo. Dokaz je i to što sam spreman da budem prvi podvrgnut ugrađivanju metaboličkog pretvarača, uprkos rizicima koje vi u tome vidite."

"Što samo dokazuje da ste spremni na suvišan rizik. A to verovatno znači da vaša merila Trećeg zakona ne funkcionišu kako treba."

Endru je ostao miran. "Možda se vama tako čini. Ali možda vas zavarava moj spoljašnji izgled. Moja merila Trećeg zakona su potpuno očuvana, i stoga, kad bih smatrao da u mom zahtevu ima ičega samoubilačkog, svakako ne samo da ne bih bio voljan za ovu izmenu, nego ne bih mogao ni da

zahtevam da je izvedete. Ne, doktore Magdesku: komora za sagorevanje će raditi. Ako je vi ne sastavite i ne ugradite u mene, uradiću to negde drugde."

"Drugde? Ko još može da poboljša robota? Ova korporacija kontroliše sve tehničko znanje kada je reč o robotima!"

"Ne baš", tiho je rekao Endru. "Mislite li da bih mogao da projektujem ovo bez potpunog znanja o sopstvenoj unutrašnjoj konstrukciji?"

Magdesku je bio zblanut.

"Hoćete da kažete kako ste spremni da osnujete konkurentsku kompaniju za proizvodnju robota ako ne pristanemo da vam ugradimo ovu izmenu?"

"Naravno da ne. Jedna robotska kompanija je sasvim dovoljna. Ali ako me primorate, doktore Magdesku, osnovaću kompaniju za proizvodnju protetičkih aparata kao što je moj pretvarač. Ne za androidno tržište, doktore Magdesku, zato što se to tržište sastoji od samo jednog pojedinca, nego za opšte, ljudsko tržište. A onda će, čini mi se, 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' požaliti što mi nisu obezbedili saradnju kakvu sam zatražio."

Nastupilo je dugo ćutanje. Magdesku je konačno progovorio bezvoljnim glasom. "Mislim da shvatam na šta ciljate."

"Nadam se. Ali biću izričit", rekao je Endru. "U ovom trenutku ja imam patentna prava na ovaj aparat i na čitav niz drugih koji se iz njega mogu izvesti. Advokatska firma 'Fajngold i Černi' me je do sada vrlo dobro zastupala u svim pravnim pitanjima, i nastaviće tako i ubuduće. Neće mi biti teško da pronađem finansijere i lično se upustim se u posao - u posao razvoja niza protetičkih aparata koji će, na kraju, pružiti čovečanstvu mnoge prednosti trajnosti i lakih opravki u kojima uživaju roboti, i to bez ikakvih posledica. Šta mislite da bi se tada desilo sa 'Robotima i mehaničkim ljudima Sjedinjenih Država'?"

Magdeski je mračno klimao glavom.

Endru je nastavio. "Ako, pak, sastavite i ugradite u mene aparat koji sam vam upravo pokazao, i ako pristanete da me po potrebi opremate drugim protetičkim aparatima koje kasnije projektujem, spreman sam da sačinim s vašom kompanijom ugovor o lizingu. Otvoreno govoreći, stvari stoje ovako: meni je potrebna vaša stručnost u tehnologiji robota i androida, iako sam siguran da bih mogao da je i sam steknem, ukoliko me primorate, a vama su potrebni aparati koje ja projektujem. Ako sklopimo odgovarajući ugovor o lizingu, 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' dobiće dozvolu da koriste moje patente, koji kontrolišu novu tehnologiju ne samo za proizvodnju znatno poboljšanih čovekolikih robota nego takođe i za punu protetizaciju ljudskih bića... Naravno, ugovor se neće sklapati sve dok se prva operacija na meni ne izvede potpuno uspešno, i to tek pošto prođe dovoljno vremena da se jasno pokaže da je zaista bila potpuno uspešna."

"Na sve ste mislili, zar ne?" klonulo je upitao Magdesku.

"Nadam se."

"Jedva mogu da poverujem da ste robot. Tako ste prokleta... agresivni!"

"Ne verujem, doktore Magdesku."

"Zahtevi, uslovi, pretnje osnivanjem konkurentске kompanije... pobogu, zar vas Prvi zakon ničim ne ograničava?"

Endru se nasmešio najširim osmehom za koji je bio sposoban. "Još kako", odgovorio je. "Ali u ovom trenutku slučajno ne osećam nikakav pritisak Prvog zakona. Prvi zakon mi zabranjuje da nađim ljudskim bićima, i uveravam vas da sam jednako nesposoban da to učinim kao što biste i vi bili nesposobni da uklonite svoju levu nogu i ponovo je vratite na mesto ovde, preda mnom. Ali kakvo je mesto Prvog zakona u našem razgovoru? Vi ste ljudsko biće a ja sam robot, tako je, i ja sam pred vas

izneo izvesne oštre uslove koje vi možda shvatate kao zahteve i pretnje, dok se to meni čini sasvim drugačije. Po mom mišljenju, ja ne pretim ni vama ni kompaniji za koju radite. Zapravo vam nudim najveću priliku koju ste imali poslednjih godina. Šta kažete, doktore Magdesku?"

Magdesku je ovlažio usne, čupnuo se za bradu, nervozno popravio pojas koji je nosio preko grudi. "Pa", rekao je, "morate shvatiti, gospodine Martin, da nije u mojoj moći da donosim ovako velike odluke. Time će morati da se pozabavi Upravni odbor, a ne običan službenik kao ja. A to će potrajati."

"Koliko dugo?"

"Ne znam. Preneću im sve što ste mi danas rekli, a oni će to razmotriti na redovnom mesečnom sastanku. Potom će, pretpostavljam, formirati komitet za proučavanje, i tako dalje. Potrajaće."

"Mogu da čekam razumno dugo", rekao je Endru. "Ali samo razumno dugo, a sam ću prosuditi koliko. Bilo bi dobro da im kažete i to." Zahvalio se Magdeskuu i izjavio da je spreman da se vrati na sletišta. Sa zadovoljstvom je pomislio da ni sam Pol ne bi ovo bolje obavio.

Magdesku mora da je vrlo jasno saopštio Upravnom odboru kako stvari stoje, i oni su svakako shvatili koliko je situacija hitna. Zaista je proteklo samo vrlo razumno vreme pre nego što je do Endrua stigla poruka da je korporacija spremna da posluje s njim. 'Roboti i mehanički ljudi Sjedinjenih Država' sklopiće komoru za sagorevanje i ugraditi je u njegovo androidno telo o svom trošku; a bili su spremni i na pregovore oko lizinga za proizvodnju i prodaju svih protetičkih organa na kojima Endru trenutno radi.

Endru je nadgledao proizvodnju i detaljno testiranje prototipa metaboličkog pretvarača, u severnoj Kaliforniji. Prvo su ga ugrađivali u robotska tela, a potom u androidna, proizvedena samo radi tih proba, koja nisu imala mozak i funcionisala su samo zahvaljujući spoljašnjim sistemima za održanje života.

Svi su se složili da su rezultati sjajni. Konačno je Endru objavio da je spreman da se aparat ugradi i u njega.

"Jesi li sasvim siguran?" upitao je Magdesku.

Napadni direktor istraživanja izgledao je zabrinuto. Tokom rada na projektu, Magdesku i Endru su sklopili neobično ali čvrsto prijateljstvo, i Endruu je bilo posebno milo zbog toga, sada kada više nije bilo Černijevih. Posle Polove smrti Endru je jasno shvatio koliko mu je potrebno osećanje bliskosti s ljudskim bićima. Znao je da ne želi da bude potpuno osamljeno stvorenje, da čak ne bi ni mogao da opstane u potpunoj izdvojenosti, iako nije bio siguran zašto. U konstrukciji robotskog mozga nije bilo ničega što bi zahtevalo društvo. No, Endruu se često činilo da on u mnogo čemu više liči na ljude nego na robote, iako mu je bilo jasno da zapravo lebdi u neobičnom, neodredivom međuprostoru, između čoveka i mašine, s odlikama i jednih i drugih.

"Da", rekao je. "Čvrsto sam uveren da će posao biti obavljen dobro i vešto."

"Ne govorim o našem delu posla", rekao je Magdesku. "Govorim o tvom."

"Ne misliš valjda da komora neće raditi!"

"Rezultati testova jasno kažu da će raditi."

"Pa onda...?"

"Od početka sam bio protiv ovoga, Endru, i to znaš. Ali čini mi se da nisi sasvim razumeo zašto."

"Zato što misliš da će značajno poboljšanje koje donosi moja protetika biti više nego što 'Američki roboti' mogu da izdrže."

"Ne! Uopšte ne! Čak ni blizu! Ja sam uvek za eksperimente, makar i samo probe radi! Zar ne znaš da sam jedva dočekaao nekakav pravi napredak na ovom polju, posle toliko decenija glupog i uzaludnog nazadovanja ka još glupljim i još bezumnijim robotima? Ne, Endru, brinem se zbog tebe."

"Ali, ako komora za sagorevanje..."

Magdesku je podigao ruke. "Bezbedna je, bezbedna je! Tu se svi slažu. Ali... Slušaj, Endru, otvorićemo ti telo, izvadićemo atomsku ćeliju i ugrađićemo umesto nje hrpu potpuno nove opreme, a onda ćemo sve to povezati sa tvojim pozitronskim vodovima. Šta ako nešto pođe naopako sa tvojim telom tokom operacije? Uvek postoji takva mogućnost - možda mala, ali postoji. Ti već odavno nisi samo pozitronski mozak ugrađen u metalno telo. Tvoj mozak je povezan sa androidnim telom, i to na daleko složeniji način. Znam kako se morala odvijati ta operacija. Tvoji pozitronski vodovi su povezani u simulirane nervne puteve. Šta ako tvoje androidno telo počne da pokazuje znake kvara na operacionom stolu? Šta ako pokaže znake opšteg kvara?"

"Hoćeš da kažeš, šta ako umre?"

"Ako umre, da! Šta ako počne da umire?"

"Rezervno androidno telo će čekati spremno na susjednom operacionom stolu."

"A ako ne stignemo da na vreme obavimo prenos? Ako tvoj pozitronski mozak pretrpi nepopravljivu štetu dok budemo pokušavali da ga iščupamo iz milion i jedne veze napravljene u Smit-Robertsonovo vreme i prenesemo ga do rezervnog tela? Tvoj pozitronski mozak, to si ti, Endru. Nema načina da dobiješ rezervni mozak, ni pozitronski niti ikakav drugačiji. Ako se ošteti, to će biti zauvek. Ako se ošteti preko određene mere, bićeš mrtav."

"I zato se toliko dvoumiš oko operacije?"

"Ti si jedini od svoje vrste, Endru. Ne bih voleo da te izgubim."

"Ni ja to ne bih voleo, Alvine. Ali mislim da se to ionako neće desiti."

Magdesku se sav smračio. "Znači, ti baš hoćeš na tu operaciju?"

"Da. Imam duboko poverenje u veštinu osoblja 'Američkih robota'."

I tako je to sređeno. Magdesku nije uspeo da ga odgovori: Endru je opet oputovao na istok, u istraživački centar 'Američkih robota', gde je čitava jedna zgrada preuređena da posluži kao operaciona dvorana.

Pre odlaska pošao je, jednog popodneva, u usamljenu šetnju duž plaže, pod strmim neravnim liticama, kraj barica zaostalih od plime, gde su Gospođica i Mala Gospođica volele da se igraju kao deca, i dugo je stajao zagledan u tamno uzburkano more, u ogromnu kupolu neba, u bele pahulje oblaka na zapadu.

Sunce je upravo zalazilo. Bacalo je zlatasti odsjaj preko vode. Kako je to bilo lepo! Svet je zaista izuzetno, divno mesto, pomislio je Endru. More, nebo, zalazak sunca, uglačani list koji sija pod jutarnjom rosom... sve to. Sve!

A on je, pomislio je, možda jedini robot koji je ikada bio u stanju da primeti lepotu sveta. Roboti su nezanimljiva gomila šljakatora, uglavnom. Obavljaju svoj posao, i to je sve. Tako bi i trebalo da bude. Tako bi svi želeli da bude.

Ti si jedini od svoje vrste, rekao je Magdesku.

Da. To je tačno. Imao je sposobnost prepoznavanja estetskog, koja je dosegala daleko iznad odgovarajućih sposobnosti svih ostalih robota.

Lepota mu je nešto značila. Divio joj se kad bi je video; a i sam je stvarao lepotu.

A ako nikada više ne bude mogao da je vidi, biće to veoma tužno.

A onda se nasmešio sopstvenoj gluposti. Tužno? Za koga? Ako operacija ne uspe, on to ionako neće saznati. Izgubiće svet i sve njegove lepote, ali zašto bi to bilo važno? Prestaćće da funkcioniše. Biće u trajnom kvaru. Biće mrtav, a tada mu ionako neće biti važno što više ne može da opaža lepote sveta. Jer smrt je takva: potpuni prestanak funkcije, kraj svake obrade podataka.

Postoji rizik, tačno je. Ali mora da rizikuje, jer inače...

Inače...

Prosto mora. Nema nikakvog inače. Ne može da nastavi takav kakav je, spolja nalik na čoveka, manje-više, a nesposoban za najosnovnije ljudske funkcije - disanje, jelo, varenje, ekskreciju...

Sat kasnije, Endru je već bio na putu ka istoku. Alvin Magdesku ga je lično sačekao na aerodromu 'Američkih robota'.

"Jesi li spreman?" upitao je Magdesku.

"Potpuno."

"E, onda, Endru, onda sam i ja."

Očito nisu hteli ništa da rizikuju. Samo za ovu priliku izgradili su čudesnu operacionu dvoranu, mnogo savremeniju od one prostorije u kojoj su nekada zamenili njegovo robotsko telo androidnim.

Bila je to veličanstvena tetraedarna prostorija osvetljena izukrštanim nizom hromiranih svetiljki

pod plafonom, tako da je osvetljenje bilo jasno ali ne prejako. Na sredini između poda i plafona nalazila se platforma, pričvršćena za jedan zid, koja je delila prostoriju gotovo napola, i na njoj se nalazio svetlucavi, prozirni, aseptični mehur u kome će se izvoditi operacija. Ispod platforme s mehurom smeštena je sva aparatura potrebna za održanje uslova za operaciju: ogromna kocka od zelenog metala, u njoj splet pumpi, filtera, grejača, rezervoara sa sterilizujućim hemikalijama, ovlaživača i druge opreme. Na drugom kraju prostorije nalazila se hrpa dodatne mašinerije, koja je zauzimala čitav zid: autoklav, laser, mnoštvo mernih instrumenata, kamera i ekrani preko kojih će hirurzi spolja, pozvani radi konsultacija, moći da prate događaje ne ulazeći u salu.

"Šta misliš?" ponosno je upitao Magdesku.

"Veoma upečatljivo. To mi mnogo znači. A i vrlo je laskavo."

"Znaš da ne želimo da te izgubimo, Endru. Ti si veoma važan... pojedinac."

Endru je, naravno, primetio kratko oklevanje u Magdeskuovom glasu pre nego što je izgovorio poslednju reč. Kao da je Magdesku zaustio da kaže čovek, a onda se u poslednjem trenutku predomislio. Endru se krišom nasmešio, ali nije ništa rekao.

Operacija je izvedena narednog jutra, i predstavljala je nesumnjiv uspeh. Ispostavilo se da nije bilo potrebe za svim onim bezbednosnim merama koje su preduzeli 'Američki roboti'. Operacioni tim je, prateći proceduru u čijem razvijanju je i Endru pomogao, vrlo brzo uklonio atomsku ćeliju, ugradio komoru za sagorevanje i sklopio nove nervne veze; sav pažljivo koreografisani posao obavljen je bez i najmanje greške.

Pola sata po završetku operacije Endru je već sedeo i proveravao svoje pozitronske parametre, ispitujući izmenjen protok podataka koji mu je tekao kroz mozak, jer su iz novog metaboličkog sistema pristizali talasi poruka.

Magdesku je stajao kraj prozora i posmatrao ga.

"Kako se osećaš?"

"Odlično. Rekao sam ti da neće biti problema."

"Da. Jesi."

"Kao što rekoh, imam duboko poverenje u veštinu vaših ljudi. A sad, kad je sve gotovo, sad sam sposoban da jedem."

"I jesi. U svakom slučaju, možeš da pijuckaš maslinovo ulje."

"To je jelo. Kažu da maslinovo ulje ima izvanredan ukus."

"Pa, pijuckaj ga koliko god želiš. To će zahtevati povremeno čišćenje komore za sagorevanje, što ti naravno odlično znaš. To je pomalo gnjavaža, po mom mišljenju, ali ne može se izbeći."

"Samo privremeno", rekao je Endru. "Ali nije nemoguće napraviti komoru koja se sama čisti. Već imam neke ideje u vezi s tim. I s drugim stvarima."

"Drugim stvarima?" upitao je Magdesku. "Kakvim drugim stvarima?"

"Dodatak za varenje čvrste hrane."

"Čvrsta hrana po pravilu sadrži nesvarljive sastojke, Endru - nesagorive delove, tako reći, koje uvek treba odbaciti."

"Svestan sam toga."

"Moraćeš da dodaš sebi i analni otvor."

"Njegov ekvivalent."

"Da, ekvivalent... Šta još nameravaš da napraviš za sebe, Endru?"

"Sve ostalo."

"Sve?"

"Sve, Alvine."

Magdesku se čupnuo za bradicu i podigao jednu obrvu. "I genitalije?"

"Ne vidim zašto ne. Imaš li nešto protiv?"

"Nećeš biti u stanju da sebi stvoriš sposobnost za razmnožavanje. Prosto nećeš, Endru."

Endru je uspeo da se nasmeši. "Koliko sam shvatio, ljudska bića koriste svoje genitalije i onda kada nemaju ni najmanju želju za razmnožavanjem. Zapravo, čini mi se da ih koriste za razmnožavanje samo jednom ili dvaput u životu, u najboljem slučaju, a sve ostalo vreme..."

"Da", brzo je rekao Magdesku. "Znam, Endru."

"Nemoj da me pogrešno razumeš. Ne kažem da planiram seksualne odnose s ljudima", rekao je Endru. "Zapravo, sumnjam da ću ih ikada i imati. Ali želim da posedujem sve anatomske odlike. Moje telo je platno na kome želim da naslikam..."

Ostavio je rečenicu nedovršenu.

Magdesku je zurio u njega, čekajući narednu reč. Kad mu se učinilo da je siguran da je neće čuti, sam je dovršio rečenicu, i ovoga puta je izgovorio reč koju nije uspeo da izrekne dan pre operacije.

"Čoveka, Endru?"

"Da, čoveka. Možda."

"Sad si me razočarao", rekao je Magdesku. "To je nekako niska želja. Ti si bolji od čoveka, Endru. Savršeniji si od čoveka u svakom pogledu koji mi pada na pamet. Tvoje telo je otporno na bolesti, samo se održava, samo se opravlja, bukvalno je neranjivo i predstavlja izuzetno elegantan primer biološkog inženjeringa. Nisu mu potrebna nikakva poboljšanja. Ali ti, iz bog zna kakvih razloga, želiš da unosiš u sebe popuno beskorisnu hranu, a potom da je nekako izlučuješ, želiš da stvoriš sebi genitalije iako nisi sposoban za razmnožavanje a ne interesuje te ni seks. Uskoro ćeš poželeti da stekneš telesne mirise, pa kvarne zube..." Ljutito je odmahnuo glavom. "Ne znam, Endru. Meni se čini da nazaduješ još otkako si se zainteresovao za protetologiju."

"Moj mozak je neoštećen."

"Naravno. To ti garantujem. Ali ne mogu ti garantovati da novi niz poboljšanja koje hoćeš da pripremiš neće doneti ogroman rizik, kad jednom počne ugrađivanje. Zašto da rizikuješ? Možeš jako malo da dobiješ a jako mnogo da izgubiš."

"Jednostavno nisi u stanju da prihvatiš moju tačku gledišta, Alvine."

"Nisam, izgleda. Ja sam obično ljudsko biće od krvi i mesa, koje misli da nema ničeg divnog u znojenju, ekskreciji, bubuljicama i glavobolji. Vidiš li moju bradu? Pustio sam je zato što mi uporno sama raste na licu - beskorisna gnjavaža, ružne dlake, nekakav evolucionim zaostatak iz bog zna koje faze ljudskog razvoja, i morao sam da biram: ili ću se gnjaviti uklanjajući je svakog dana kako bih se pokorio ukorenjenim shvatanjima urednosti, ili ću je pustiti da raste na barem nekim delovima lica kako se ne bih gnjavio depilacijom. Da li to želiš? Dlake po licu? Čekinje? Nameravaš li da svoju tehničku genijalnost posvetiš velikom izazovu - da stvoriš sebi popodneвно neobrijano lice?"

"Zaista ne možeš da razumeš", rekao je Endru.

"To stalno ponavljaš. Jedno sam ipak razumeo: razvio si niz patenata iz protetike, koji su omogućili ogroman tehnološki napredak. Pri tom, oni će veoma produžiti ljudski život, i izmeniće način života mnogih miliona osoba koje bi inače bile, stareći, suočene s invalidnošću i nemoći. Znam da si već bogat, ali kada tvoje sprave izađu na tržište, bićeš još daleko bogatiji. Možda ti posedovanje veće količine novca ništa ne znači, ali uz to će doći i slava: odavanje počasti, zahvalnost čitavog sveta. To je dovoljno da ti svi pozavide, Endru. Zašto se ne zadovoljiš onim što već imaš? Zašto da čudački rizikuješ i možda da izgubiš sve? Zašto želiš da se dalje igraš sopstvenim telom?"

Endru nije odgovorio.

Niti je dopustio da ga prigovori Alvina Magdeskua spreče na putu koji je odabrao. Pošto je ustanovio osnovne principe protetologije, mogao je da razvije niz novih naprava, za bukvalno svaki telesni organ. I sve drugo odvijalo se onako kako je Magdesku predvideo - novac, počasti, slava.

No, opasnosti po njega, o kojima je Magdesku govorio, nisu se ispoljile. Česta poboljšanja kojima se Endru podvrgavao tokom naredne decenije nisu imala nikakve štetne efekte, a dovodila su njegovo androidno telo sve bliže i bliže ljudskim merilima.

Firma 'Fajngold i Černi' pomogla mu je u pregovorima i sastavljanju ugovora za lizing, po kojem će se sva protetička sredstva projektovana u laboratorijama Endrua Martina proizvoditi i prodavati preko 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država', a plaćanje će biti na procenat. Endruovi patenti su bili dobro zaštićeni a ugovor veoma povoljan. Ako su 'Američki roboti' ikada osećali nervozu ili bes zbog samog Endruovog postojanja, sada je to zaboravljeno, ili barem odloženo u stranu. Hoćeš-nećeš, morali su da se prema njemu ponašaju s poštovanjem. On i kompanija su sada bili partneri.

'Američki roboti' su osnovali posebno odeljenje za proizvodnju Endruovih aparata, sa fabrikama na nekoliko kontinenata i u niskoj orbiti. Dovedeni su stručnjaci za prodaju iz glavne kompanije, da razviju planove prodaje novih proizvoda, svuda na Zemlji i u kolonijama u svemiru. Hirurzi, i roboti i ljudi, išli su na kurseve kod 'Američkih robota', kako bi mogli da izvode složene operacione postupke.

Potražnja za Endruovim protetičkim aparatima bila je ogromna. Priliv honorara bio je veliki od samog početka, a nekoliko godina kasnije postao je fantastičan.

Endru je sada posedovao čitavo imanje Martin-Černi, i veliki deo okolnog zemljišta - čudesne litice koje su se protezale iznad Tihog okeana nekih osam ili deset kilometara. Živeo je u Gospodinovoj velikoj kući, ali svoju prvu zgradu u blizini održavao je u znak sećanja na prve dane nezavisnog života pošto je stekao status slobodnog robota.

Dosta dalje od kuće izgradio je istraživački centar - 'Laboratorije Endrua Martina'. Bilo je malo problema sa urbanističkim planovima, jer to je bilo područje predviđeno samo za stanovanje, a on je nameravao da podigne kompleks zgrada veličine osrednjeg univerziteta. Možda je tu bilo i nekih zaostataka antirobotskih osećanja kod onih koji su se tome protivili.

Ali kada je njegova molba došla na red, Endruov advokat je rekao samo ovo: "Endru Martin je podario svetu protetički bubreg, protetička pluća, protetičko srce, protetički pankreas. Sve što traži zauzvrat jeste pravo da nastavi svoja istraživanja u miru, na imanju na kome živi i radi već više od stotinu godina. Ko od nas bi smeo da odbije tako mali zahtev kada dolazi od tako velikog dobročinitelja čovečanstva?" Posle kraće rasprave odobrena je izmena urbanističkog plana, i zgrade istraživačkog centra 'Laboratorija Endrua Martina' počele su da se uzdižu među ozbiljnim kiparisima i borovima, tamo gde je, nekad davno, bilo šumsko imanje Džeralda Martina.

Svakih godinu-dve Endru se vraćao u blistavu operacionu dvoranu 'Američkih robota', radi novih protetičkih poboljšanja na sebi. Neke promene su bile sasvim sitne: novi nokti na rukama i nogama, na primer, istovetni s ljudskim. Neke promene su bile velike: novi vizuelni sistem, koji je, mada sintetičkog porekla, u bukvalno svakom pogledu bio identičan ljudskoj očnoj jabučici.

"Nemoj nas da kriviš ako posle ovoga zauvek ostaneš slep", mračno mu je rekao Magdesku kad se Endru pojavio radi transplantacije oka.

"Nisi racionalan, prijatelju", uzvratilo je Endru. "Najgore što može da mi se desi jeste da se vratim na stare fotoelektrične ćelije. Nema nikakve opasnosti da pretrpim potpuni gubitak vida."

"Pa..." Magdesku je slegnuo ramenima.

Endru je bio u pravu, naravno. Više niko nije morao da ostane zauvek slep. Ali bilo je raznih veštačkih očiju, a fotooptičke ćelije, koje su bile deo Endruovog prvobitnog robotskog tela,

zamenjene su novim sintetičko-organskim očima koje je usavršila laboratorija Endrua Martina. Činjenica da je stotine hiljada ostarelih ljudskih bića više od generacije bilo sasvim zadovoljno fotooptičkim ćelijama, Endruu nije bila važna. Njemu su se one činile veštačkim: izgledale su neljudski. Oduvek je želeo prave oči. A sad ih je i imao.

Magdesku je, posle nekog vremena, prestao da se buni. Uvideo je da je Endru rešen da istera po svome i da nema smisla protiviti se njegovim planovima za nova protetička poboljšanja. Osim toga, i Magdesku je počeo da stari, i izgubio je mnogo žara i žestine koji su ga odlikovali kad je Endru prvi put došao kod njega. Već je i sam imao nekoliko protetičkih operacija - prvo zamena oba bubrega, a potom i jetre. Uskoro će Magdesku stići u godine za penziju.

A onda će, nesumnjivo, umreti, za nekih deset ili dvadeset godina, pomislio je Endru. Još jedan prijatelj će nestati, odnesen večitom rekom vremena.

Sam Endru, naravno, nije pokazivao nikakve znakove starenja. Neko vreme ga je to toliko uznemiravalo da je ozbiljno razmišljao o dodavanju kozmetičkih bora - možda malo oko očiju, na primer, i o sedoj kosi. Pošto je malo promozgao, ipak je zaključio da bi to bila samo afektacija. Endru svoja poboljšanja nije smatrao takvima: ona su predstavljala stalni napor da ostavi za sobom robotsko poreklo i približi se fizičkim odlikama ljudskog bića. Nije krio pred sobom da mu je to glavni cilj, ali nije bilo smisla postati ljudskiji od samih ljudi. Činilo mu se naopakim i besmislenim da podvrgava svoje sve ljudskije, ali i dalje bezvremensko androidno telo, veštačkim znacima starenja.

Endruova odluka nije imala nikakve veze s taštinom - samo sa logikom. Bio je svestan da su ljudi oduvek činili sve što mogu da prikriju telesne znake starenja. Endru je shvatio da bi bilo veoma glupo kad bi on, koji je već zbog androidnog tela izuzet od starenja, namerno nametnuo sebi takve znakove.

I tako je ostao večito mladolik. Naravno, fizičku snagu uopšte nije gubio: pažljivi programi održavanja starali su se za to. Ali godine su proticale, i to brzo. Endru se približavao sto pedesetoj godišnjici sklapanja.

Dotad je Endru bio ne samo veoma bogat, nego i obasut počastima koje mu je predskazao Alvin Magdesku. Naučna društva su ga žurno birala za člana i dodeljivala mu nagrade, naročito društvo posvećeno novoj nauci, koju je on osnovao, nauci koju je on nazvao robobiologijom ali je kasnije usvojen naziv protetologija. Imenovan je za doživotnog počasnog predsednika. Univerziteti su se utrkivali dodeljujući mu počasne doktorate. Čitavu sobu u svojoj kući - onu na spratu, gde je nekad bila njegova stolarska radionica, pre pet generacija - odvojio je za čuvanje ogromnog broja diploma, medalja, počasnih povelja, monografija i drugih dokaza o svetskoj slavi najvećeg dobročinitelja čovečanstva.

Želja za odavanjem priznanja njegovom delu postala je toliko široko rasprostranjena da mu je postala potrebna i sekretarica s punim radnim vremenom samo da odgovara na pozive za svečane bankete i dodele nagrada i priznanja. Već dugo je retko išao na takve svečanosti, iako je uvek veoma učtivo odbijao pozive, objašnjavajući da mu zgusnuti program istraživanja ostavlja veoma malo vremena za putovanja. Ali zapravo su ga sve te formalnosti uglavnom nervirale i gnjavile.

Prvi počasni doktorat jednog velikog uzniverziteta doneo mu je uzbuđenje potvrde. Nikada nijednom robotu nije dodeljena tolika počast.

Ali petnaesti počasni doktorat? Stoti? To mu više ništa nije značilo. Govorili su više o onom koji dodeljuje nego o onom koji prima. Endru je odavno dokazao sve što je želeo da dokaže o svojoj inteligenciji i kreativnosti, i sada je želeo jedino da na miru nastavi sa poslom, bez obaveze na duga putovanja i slušanje govora u svoju čast. Bio je prezasićen počastima.

Dosada i nervoza, to je znao, isključivo su ljudske osobine, i činilo mu se da je počeo da ih oseća

tek u poslednjih dvadeset ili trideset godina. Ranije - koliko se sećao - bio je lišen takvih osećanja, iako je od samog početka imao izvesnu nerobotsku crtu nestrpljenja, koju je dugo oklevao da pokaže. Ova nervoza je ipak bila drugačija: podozrevao je da predstavlja sporedni efekat svih poboljšanja kojima se podvrgnuo. Ali to nije predstavljalo problem, barem zasad.

Kada se približila njegova stopedesetogodišnjica, iz 'Američkih robota' su mu javili da bi želeli da održe veliku svečanu večeru tim povodom. Endru je naložio svojoj sekretarici, prilično iznerviranim glasom, da odbije poziv. "Recite im da sam duboko dirnut, i tako dalje, i tako dalje, kao i obično. Ali da sam trenutno veoma zauzet veoma složenim projektom, i tako dalje i tako dalje, i da ionako ne bih voleo neku veliku pompu oko te godišnjice, ali toplo se zahvaljujem, shvatam koliko je to veliki gest, i tako dalje, i tako dalje, i tako dalje."

Obično bi takvo pismo bilo dovoljno da ga izbavi. Ali ovoga puta nije bilo tako.

Pozvao ga je Alvin Magdesku. "Slušaj, Endru", rekao je, "Ne možeš to da uradiš."

"Šta ne mogu da uradim?"

"Da tek tako odbiješ poziv 'Američkih robota'."

"Ali meni to ne treba, Alvine."

"Znam ja to. Svejedno, moraš da prihvatiš. S vremena na vreme moraš da izađeš iz te tvoje laboratorije i da sedneš sa gomilom ljudi, puštajući ih da te ugnjave pričom koliko si izuzetan."

"Poslednjih dvadesetak godina imao sam i previše toga, hvala na pitanju."

"E, imaćeš još malo. Ne želiš da me uvrediš, zar ne, Endru?"

"Tebe? Kakve veze ti imaš s tim? Što se to tebe tiče?" Magdesku je imao devedeset četiri godine, poslednjih šest bio je u penziji.

"Zato", gorko je rekao Magdesku, "što je to moja ideja. Da ti pokažem šta osećam prema tebi, ti prokleta hodajuća konzervo, a takođe i da izrazim zahvalnost fantastičnom Endruu Martinu koji je mene pretvorio u istu takvu konzervu i omogućio mi da ovoliko poživim. Trebalo je da ja budem glavni ceremonijal majstor, glavni govornik. Ali ne, ti ne dozvoljavaš da te gnjave, pa sam ja ispao budala. Ti si najveće dostignuće 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država', a ne možeš da žrtvuješ jedno veče kako bi priznao tu činjenicu, i pružio svom starom prijatelju malo zadovoljstva - samo malo zadovoljstva, Endru."

Magdesku je začutao. Njegovo lice, izmoždeno, sa sedom bradom, molećivo je gledalo Endrua sa ekrana.

"Pa, u tom slučaju..." rekao je Endru, posramljen.

I tako je prihvatio poziv na svečanu večeru. Specijalni luksuzni avion 'Američkih robota' došao je po njega i prevezao ga u centralu kompanije. Večeri, u ogromnom drvetom obloženom holu velikog robotičkog centra, prisustvovalo je oko tri stotine gostiju, obučenih u svečanu i neudobnu odeću koja je još uvek važila za jedinu pristojnu u tako svečanim prilikama.

A prilika je zaista bila svečana. Bilo je prisutno desetak članova regionalnog zakonodavnog tela, jedan sudija Svetskog suda, pet-šest dobitnika Nobelove nagrade, i naravno, masa Robertsonovih, Smitovih i Smit-Robertsonovih, zajedno sa mnoštvom drugih dostojanstvenika i slavni ličnosti iz čitavog sveta.

"Znači, ipak si stigao", rekao je Magdesku. "Sumnjao sam do poslednjeg časa."

Endru se iznenadio koliko je Magdesku sitan i usukan, koliko je krhak, koliko izmožden. Ali u očima je i dalje imao onaj nestašni sjaj.

"Znaš da ne bih mogao da pobegnem", rekao mu je. "Zaista ne bih."

"Drago mi je, Endru. Dobro izgledaš."

"I ti, Alvine,"

Magdesku se tužno osmehnuo. "Postaješ sve ljudskiji i ljudskiji, zar ne? Lažeš baš kao jedan od nas. I kako si lako izgovorio to laskanje, Endru! Čak nisi nimalo ni zastao."

"Nema zakona koji zabranjuje robotu da govori neistinu ljudskom biću", odgovorio je Endru. "Osim, naravno, ako bi mu time našao. A zaista mislim da dobro izgledaš, Alvine."

"Za čoveka u mojim godinama, hoćeš da kažeš."

"Da, za čoveka u tvojim godinama, verovatno je trebalo tako da kažem. Ako zahtevaš da budem toliko precizan."

Govori posle večere bili su, kao i obično, kitnjasti i dugi: izrazi divljenja i čuđenja mnogim Endruovim dostignućima. Nizao se govornik za govornikom, i Endruu su se svi činili dosadnim i groznim, čak i oni koji su pokazali duhovitost i mudrost. Imali su razne stilove govorništva, ali sadržaj je uvek bio isti. Endru je sve to već ranije čuo, i to i suviše često.

A u svemu se osećao neizgovoreni prizvuk koji ga je uvek uznemiravao: pokroviteljsko ukazivanje da je postigao sjajne stvari za jednog robota, da je čudesno što obična mehanička sprava kao što je on ima sposobnost da tako kreativno misli i da prenosi misli u tako izuzetna ostvarenja. Možda je to bilo i tačno; ali Endruu je bilo bolno da to sluša, a nije bilo načina da izbegne.

Magdesku je bio poslednji govornik.

Veče se veoma oteglo, i Magdesku je izgledao bled i umoran kad je ustao. Ali Endru, koji je sedeo kraj njega, primetio je koliko se ovaj trudi da se pribere: visoko je podigao glavu, ispravio ramena, ispunio pluća - protetička pluća laboratorije Endrua Martina - dubokim udisajem vazduha.

"Prijatelji, neću da traćim vaše vreme ponavljanjem svega što su prethodni govornici večeras rekli. Svi mi znamo šta je Endru Martin učinio za čovečanstvo. Mnogi od nas su iz prve ruke osetili šta znače njegova dostignuća - jer znam da oko mene večeras sede desetine vas u koje su ugrađeni Endruovi protetički aparati. I ja sam jedan od tih. Zato želim da kažem, sasvim jednostavno, da sam imao ogromno preimućstvo da saradujem s Endruom Martinom u ranim danima protetologije, da i sam imam malu ulogu u razvoju aparata koji su nam danas toliko neophodni za život. A posebno želim da kažem kako ne bih ni bio ovde večeras da nije bilo Endrua Martina. Da nije bilo njega i njegovog veličanstvenog dela, ja bih umro još pre petnaest ili dvadeset godina - kao i mnogi od vas.

Stoga, prijatelji, dozvolite mi da nazdravim. Podignite čaše sa mnom i ispijte ovo divno vino u čast izuzetne osobe koja je unela tolike promene u medicinsku nauku, i koja danas puni veličanstvenih i značajnih sto pedeset godina... prijatelji, živeo nam Endru Martin, robot stopedesetogodišnjak!"

Endru nikada nije uspeo da zavoli vino, čak ni da shvati svrhu njegovog postojanja, ali usled mnogih poboljšanja komore za sagorevanje barem je bio u stanju da ga pije. Ponekad je to i činio, kad bi mu se činilo da društvene obaveze nalažu. I tako, kad se Alvin Magdesku okrenuo ka njemu, očiju sjajnih od uzbuđenja, rumenog lica, podignute čaše, Endru je i sam podigao čašu i otpio dug gutljaj vina iz nje.

Ali zapravo se nije radovao. Iako su mišići na njegovom licu odavno bili preprogramirani kako bi mogli da pokazuju brojna osećanja, čitavo veče je sedeo skoro nepomično, a i u ovom najsvečanijem trenutku uspeo je samo da se odsutno nasmeši. Čak i za to mu je bio potreban napor. Magdesku je mislio sve najbolje, ali njegove reči su Endruu nanele bol. Nije želeo da bude robot stopedesetogodišnjak.

Protetologija je konačno odvela Endrua sa Zemlje. Ranije nije osećao nikakvu potrebu za putovanjem u svemir - čak ni za putovanjima po Zemlji - ali Zemlja već odavno nije bila glavni centar ljudske civilizacije i većina novog i zanimljivog dešavala se u svemirskim kolonijama, uglavnom na Mesecu, koji je sada već postao svet po svemu zemaljskiji od same Zemlje, osim po gravitaciji. Podzemni gradovi, osnovani kao obični pećinski zakloni u dvadeset prvom stoleću, sada su bili prostrani, blistavo osvetljeni gradovi, gusto naseljeni i brzo rastući.

Stanovnicima Meseca, kao i svim ljudima, bili su potrebni protetički aparati. Više niko nije bio zadovoljan životnim prosekom od sedamdeset godina, i kad bi organi otkazali poslušnost, postalo je uobičajeno zameniti ih.

No, niska Mesečeva teža, iako je u izvesnoj meri predstavljala prednost za ljude koji žive pod manjim opterećenjem gravitacije, stvarala je niz problema protetičkim hirurzima. Aparati predviđeni da obezbede stalan i ravnomeran protok krvi, hormona, digestivnih sokova ili neke druge životvorne materije pod Zemljinom gravitacijom, nisu tako pouzdano radili na gravitaciji koja je predstavljala samo šestinu Zemljine. Bilo je problema i s naprezanjem materijala, trajnošću, kao i s neočekivanim i nepoželjnim komplikacijama u mehanizmu povratne sprege.

Protetolozi sa Meseca godinama su preklinjali Endrua da dođe kod njih i iz prve ruke se upozna sa problemima prilagođavanja s kojima su morali da se suočavaju. Prodajno odeljenje 'Američkih robota' na Mesecu takođe ga je stalno pozivalo da dođe.

U nekoliko navrata je čak pomenuto da bi, po uslovima ugovora o lizingu, Endru morao da ode; ali Endru je taj predlog - jer bio je uobličan kao predlog, a ne kao naređenje - dočekivao tako ledenim odbijanjem da se kompanija nije usuđivala da ga dalje ponavlja.

Ali lekari sa Meseca su i dalje zvali u pomoć. Endru ih je neprekidno odbijao, sve dok, iznenada, nije uhvatio sebe kako se pita: Zašto ne? Zašto mi je toliko važno da stalno budem na Zemlji?

Očito im je tamo gore bio potreban. Niko mu nije naređivao da ode - niko se nije usuđivao, bar ne u poslednje vreme - ali ipak nije mogao da prenebregne činjenicu da je stvoren kako bi služio čovečanstvu, a to nikako nije značilo da je njegova služba ograničena samo na Zemlju. Neka bude tako, pomislio je. I već sat kasnije poruka da prihvata poslednji poziv već je bila poslata na Mesec.

Jednog hladnog, vlažnog jesenjeg dana Endru je odleteo za San Francisko, a odatle je podzemnom železnicom otišao u veliku Zapadnu svemirsku luku u Nevadi. Nikada ranije nije putovao podzemnom železnicom. Tokom poslednjih pedeset godina nuklearni bageri su prorili mrežu prostranih tunela kroz duboke stenovite slojeve kontinenta, i sada su se kroz njih kretali brzi vozovi, tihim prugama bez inercije, omogućujući brz i jednostavan način putovanja na dugim razdaljinama, pa je veliki deo površine Zemlje mogao da se vrati u prirodno stanje. Endru se učinilo da je stigao u svemirsku luku u Nevadi gotovo pre nego što je voz i krenuo sa stanice u San Francisku.

I tako je konačno krenuo u svemir. Na put na Mesec...

U svakoj fazi ukrcavanja ponašali su se prema njemu kao prema predmetu od finog, retkog i vrlo krhkog porcelana. Visoki službenici 'Američkih robota' rojili su se oko njega, spremni da mu pomognu pri prijavljivanju i ukrcavanju na let.

Čudili su se koliko malo prtljaga nosi - samo malu tašnu sa nešto odela i nekoliko holokocki za čitanje tokom puta - a bilo je predviđeno da na Mesecu ostane između tri meseca i godine dana. Ali Endru je samo slegnuo ramenima i rekao da nikada nije osećao potrebu da vuče za sobom gomilu stvari dok putuje. To je bilo tačno; doduše, Endru nikada nije ni putovao na više od nekoliko dana.

Pre ukrcavanja na brod morao je da prođe kroz proces detaljne dekontaminacije, tačnije - detaljne

sterilizacije i defumigacije. "Znate, oni na Mesecu imaju vrlo stroga pravila", izvinjavao se službenik svemirske luke dok je Endru čitao dug spisak postupaka kojima se moraju podvrgnuti svi putnici pred odlazak. "Žive potpuno izolovani od svih naših Zemaljskih mikroba, znate, i smatraju da bi bili izloženi velikoj opasnosti od epidemije ako bi im sa Zemlje stiglo nešto sa čime njihovi sistemi ne mogu da se izbore."

Endru nije smatrao za potrebno da objašnjava kako njegovo androidno telo nije podložno nikakvim infekcijama mikroorganizmima. Službenik svemirske luke svakako je bio svestan da je Endru robot - to je pisalo na njegovoj karti, zajedno sa serijskim brojem i svim ostalim. Nije trebalo biti osobito inteligentan da bi se shvatilo kako roboti, čak i androidni roboti, teško mogu biti prenosnici zaraze.

No, čovek je bio pre svega birokrata, a posao mu je bio da pazi da se svi koji se ukrcavaju na brod za Mesec podvrgnu propisanim postupcima dekontaminacije, bez obzira je li dotična osoba uopšte sposobna da se kontaminira.

Endru je imao mnogo iskustva s tim tipom ljudi, pa je znao da bi bilo traćenje vremena i reči kad bi pokušao da se buni. I tako je - mirno i trpeljivo - pustio da ga provedu kroz niz postupaka. Nisu mu mogli nauditi, a prihvatanjem je izbegao beskrajne i grozne birokratske rasprave koje bi verovatno izazvao. Osim toga, pomalo nastrano je uživao što se prema njemu ponašaju kao prema svima drugima.

I tako se konačno našao na brodu.

Došao je stjuard da proveri je li Endru bezbedno učvršćen u svoju gravitacionu mrežu, i da mu da brošuru - to je bila već četvrta za poslednja dva dana - o onome što će najverovatnije osetiti tokom putovanja.

Brošura je trebalo da deluje umirujuće. Prvo će nastupiti blagi stres tokom prvih trenutaka ubrzanja, pisalo je u njoj, ali to uopšte neće predstavljati neki problem. Kad brod bude išao punom brzinom, biće uključeni mehanizmi za kontrolu gravitacije, koji će poništiti nultu silu teže u kojoj će se nalaziti brod, pa putnici neće uopšte biti izloženi osećanju slobodnog pada. (Osim ukoliko to žele, u kom slučaju su dobrodošli u salonu nulte gravitacije, dalje prema krmi.) Tokom putovanja, veštačka gravitacija na brodu će se stalno ali neosetno smanjivati, i kada brod stigne na odredište, putnici će biti priviknuti na mnogo manju težu, kakvu će osećati tokom boravka u Mesečevim naseljima. I tako dalje i tako dalje, detalji o rasporedu obroka, o programima vežbi i sličnim stvarima - niz jasnih, utešnih podataka.

Endru je to primio na svoj način. Njegovo androidno telo bilo je predviđeno da izdrži gravitaciju i jaču od Zemljine, ne zato što je on to tražio nego zato što je konstruktorima bilo relativno lako, pošto su ionako radili iz početka, da ugrade u njega sve moguće male prednosti nad prirodnim ljudskim telom. Bilo mu je potpuno nevažno kako i kada će jesti na brodu, i šta će biti na jelovniku. Isto je važno i za fizičke vežbe. Endru je često uživao u oštrim šetnjama duž plaže ili po šumi koja okružuje njegovo imanje, ali njegovom telu zapravo nisu bile potrebne vežbe radi održanja kondicije.

Stoga se putovanje za njega pretvorilo uglavnom u čekanje. Nije očekivao mnogo problema u prilagođavanju na putovanje kroz svemir, i zaista, nije osetio nijedan. Brod se lako podigao sa ležišta; brzo je ostavio za sobom Zemljinu atmosferu; glatko se probijao kroz tamnu prazninu svemira, na rutinskom kursu ka Mesecu. Svemirska putovanja su odavno prestala da budu uzbudljiva; čak i za novopečenog svemirskog putnika bila su prava tričarija, a većina ljudi je upravo to i želela.

Jedino što je Endrua zainteresovalo tokom putovanja bio je pogled kroz prozore. Svaki put bi osetio drhtaje u keramičkoj kičmi; krv bi mu brže potekla kroz dakronske arterije; osetio bi i uzbudeno podrhtavanje u sintetičkim epidermalnim ćelijama na vrhovima prstiju.

Zemlja gledana iz svemira bila mu je neobično ljupka: savršeni plavi disk ispresecan belim prugama oblaka. Obrisi kontinenata bili su začuđujuće nejasni. Endru je očekivao da će ih videti jasno kao na globusu; ali zapravo su se tek nazirali, i pravu lepotu Zemlji je davalo čudesno kovitanje atmosferskih oblaka nad ogromnim morima. Takođe je bilo neobično i čudesno videti, na ovaj način, čitavo lice sveta odjednom, jer brod se kretao veoma brzo ka dubini svemira, a planeta iza njih postala je dovoljno mala da se obuhvati jednim pogledom: plava kugla koja se postojano okreće na crnoj, zvezdama prošaranoj pozadini svemira.

Endru je osetio duboku potrebu da izdigne ploču koja bi predstavljala ono što je video kad je pogledao malu Zemlju na toj ogromnoj pozadini. Koristio bi slojeve tamnog i svetlog drveta, razmišljao je, za kontrast između mora i oblaka. Morao je da se nasmeši: po prvi put posle mnogo godina pozeleo je da opet uzme drvo u ruke.

A onda je došao Mesec, blistavo beo, s izbrazdanim licem koje je sve više raslo. Njegova lepota - sasvim drugačija - takođe je uzбудila Endrua: čistoća, jednostavnost, bezvazдушna nepromenljivost.

Nisu se svi Endruovi saputnici slagali s njim. "Kako je ružno", uzviknula je jedna žena koja je prvi put putovala na Mesec. "Pogledaš ga sa Zemlje kad je pun i misliš kako je lep i čudesno romantičan. A onda stigneš ovamo, pogledaš izbliza i prosto moraš da zadrhtiš od svih tih boginjavih rupa, pukotina i ožiljaka. I kako je samo mrtav!"

Možda ti moraš da drhtiš, pomislio je Endru dok ju je slušao. Ali ja ne.

Za njega su tragovi na Mesečevoj površini bili fantastična intarzija: tragovi dugog vremena, razuđena pesma za čije su stvaranje bile potrebne milijarde godina, i kojoj se moralo diviti zbog veličine. On na Mesečevom licu nije video mrtvilo, nego čistoću, divnu strogost, fantastičnu, smirenu veličanstvenost koja je izgledala gotovo kao nešto sveto.

Ali šta ja znam o lepoti? - kiselo se upitao. I o svetosti? Ja sam samo robot. Sva moja estetska i duhovna opažanja samo su slučajnosti u pozitronskim vodovima, nenamerna, nepouzdana, možda čak proizvođačka greška, a ne nekakva pohvalna odlika u mojoj konstrukciji.

Odvratio je pogled od prozora i ostatak putovanja proveo mirno sedeći u svojoj gravitacionoj mreži, čekajući da stigne na Mesec.

U svemirskoj luci Luna Sitija, troje službenika Mesečeve ispostave 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država' čekalo je da pozdravi Endrua: dva muškarca i žena. Priredili su mu - kad je obavio izluđujuće birokratske formalnosti oko iskrcavanja pa mogao da izađe iz broda i pride odboru za doček - jedno od najvećih iznenađenja koja je doživeo u svom dugom životu.

Kad ih je prvi put primetio, mahali su mu. Endru je znao da čekaju njega, jer je žena nosila upadljiv transparent na kome je pisalo: 'DOBRODOŠLICA ENDRUU MARTINU U LUNA SITI'. Ali uopšte nije očekivao šta će se desiti kada mu je mlađi muškarac prišao, pružio ruku i počeo uz topao osmeh: "Veoma smo uzbuđeni što ste se odlučili na put, doktore Martin."

Doktor Martin? Doktor Martin?

Endru je imao samo počasne doktorate, i sigurno nikada ne bi ni pomislio da se proglasi za 'doktora Martina'. Da ga je službenik 'Američkih robota' oslovio i samo sa 'gospodine Martin', to bi već bilo dovoljno zapanjujuće.

Niko na Zemlji nikad mu se nije obratio sa 'doktore Martin', 'gospodine Martin', niti ikako drugačije osim sa 'Endru', ni jedan jedini put, nikad za više od sto pedeset godina.

I bilo je nezamislivo da to iko uradi. U zvaničnim prilikama - kad bi se pojavio na sudu, ili kad bu mu dodeljivali neku nagradu ili počasni doktorat - obično su mu se obraćali sa 'Endru Martin', ali to je bilo najzvaničnije što je ikada doživeo. Najčešće, čak i kad bi bio počasni gost na nekom naučnom kongresu, obraćali su mu se samo sa 'Endru', čak i potpuno nepoznate osobe i niko, čak ni on, nije

razmišljao o tome. Iako je većina ljudi običavala da zove robote po nadimku a ne po serijskom broju, bilo je veoma retko da robot ima i prezime. Gospodin je posebno uživao da ga oslovljava sa 'Endru Martin' - jer bio je član porodice - a ne samo sa 'Endru', i ta navika je postala stalna.

Ali da ga zovu 'doktor Martin', pa čak i 'gospodine Martin'...

"Nešto ne valja, gospodine?" upitao je službenik 'Američkih robota', jer Endru je stajao pred njim i zbunjeno žmirkao.

"Ne, nikako. Samo... samo što... uh..."

"Gospodine?"

Ni kad su mu se obraćali samo sa 'gospodine' to mu nije pomagalo. Kao da je stalno doživljavao električni udar.

"Gospodine, šta se desilo?"

Sada su se svi zabrinuli, namrštili se i načetili oko njega.

"Da li ste svesni da sam ja robot?" upitao je Endru.

"Pa..." Zbunjeno su se zgedali. Najednom su postali strašno usplahireni. "Da, gospodine. Da, jesmo."

"A ipak mi se obraćate sa 'doktor Martin' i 'gospodine'?"

"Pa... jeste. Naravno. Zbog vašeg rada, gospodine. Zbog vaših izuzetnih dostignuća... to je samo znak pažnje... pa, vi ste ipak Endru Martin!"

"Da, Endru Martin, robot. Na Zemlji nije uobičajeno obraćati se robotima sa 'doktor' ili 'gospodine'. Nisam navikao na to. Zapravo, nikad mi se i nije dogodilo tako nešto. To se jednostavno ne radi."

"Da li smo vas uvredili... gospodine?" upitala je žena, i kad joj je poslednja reč pobegla, izgledala je kao da bi rado pregrizla sopstveni jezik.

"Zapravo me samo iznenađuje. Veoma me iznenađuje. Na Zemlji..."

"O, ali ovo nije Zemlja", rekao je stariji muškarac. "Ovde imamo sasvim drugačije društvo. To morate da shvatite, doktor Martin. Ovde smo mnogo slobodniji, mnogo nezvaničniji od ljudi na Zemlji."

"Nezvaničniji? Pa zato robota oslovljavate sa 'doktor'? Mislio sam da nezvanično ponašanje podrazumeva da se i stranci oslovljavaju po imenu, a vi me umesto toga obasipate počastima i oslovljavate me titulom koju zapravo nisam stekao i ne bih ni smeo da je koristim, a..."

Sada su već bili smireniji. "Mislim da razumem", rekla je žena. "Pa, gospodine - nadam se da vam ne smeta da vas tako zovem, gospodine - mi se uglavnom svi oslovljavamo po imenu. Ja sam Sandra, ovo je Dejvid, ovo je Karlos, a i robote uglavnom oslovljavamo po imenu, baš kao i na Zemlji. Ali vi ste nešto naročito. Vi ste čuveni Endru Martin, gospodine. Vi ste osnivač protetologije, vi ste ogromni stvaralački genije koji je toliko učinio za čovečanstvo. Ma koliko bili nezvanični između sebe, pitanje je osnovnog poštovanja, gospodine, da vas..."

"Znate, zaista nam je teško i da zamislimo da vam tek tako pridemo i kažemo 'Endru'", rekao je onaj po imenu Karlos. "Čak i ako ste... ako ste..."

Naglo je začutao.

"Robot?" završio je Endru umesto njega.

"Da, robot", nesigurno je odgovorio Karlos, izbegavajući Endruov pogled.

"Osim toga", rekao je Dejvid, "vi baš ne izgledate mnogo kao robot. Zapravo, uopšte ne izgledate kao robot. Znamo da jeste, naravno, ali ipak... Mislim... to je..." I on je pocrveneo i odvratio pogled.

Sve se strašno iskomplikovalo. Izgleda da su sve troje prosto morali da se spletu, bez obzira šta su pokušavali da kažu. Endru ih je pomalo žalio, ali bio je i uvređen.

"Molim vas", rekao je. "Ja možda ne ličim mnogo na robota, ali jesam robot već više od sto pedeset godina i uopšte mi ne predstavlja problem da o sebi mislim kao o robotu. Tamo odakle dolazim, robotima se svi obraćaju samo po imenu. Koliko vidim, to je i ovde običaj - a ja sam nekakav izuzetak. Ako toliko poštujete moja velika dostignuća da ne možete da me oslovljavate kako oslovljavate robote, moraću da se pozovem na ono nezvanično ponašanje o kome ste mi govorili. Ovo je granični svet: hajde da svi budemo jednaki. Ako ste vi Sandra, Karlos i Dejvid, onda sam ja Endru. Može li tako?"

Svi su sinuli.

"Pa, ako tako kažete, Endru", rekao je Karlos i po drugi put mu pružio ruku.

Potom je sve išlo lakše. Neki službenici 'Američkih robota' zvali su ga 'Endru', neki 'doktore Martin', a neki su mešali oba načina oslovljavanja.

Endru se privikao na to. Uvideo je da je stvarno stigao u drugačiju, grublju kulturu, sa mnogo manje tabua i usađenih društvenih navika nego na Zemlji. Granica između ljudi i robota i dalje je bila čvrsta; ali sam Endru, zbog svog androidnog tela i svojih brojnih naučnih uspeha, zauzima mesto negde na samoj toj granici, i u opuštenom društvenom sistemu na Mesecu ljudima sa kojima je radio očito je bilo lako da zaborave da je on uopšte robot.

Što se tiče robota na Mesecu, oni kao da nisu uopšte uviđali njegovo robotsko poreklo. Uvek su se prema njemu ponašali sa pokornošću koja bi pristajala odnosu prema ljudskom biću. Za njih je uvek bio 'doktor Martin', uz mnogo klanjanja, izvinjavanja i potčinjenosti.

U Endruu su se mešala osećanja. Iako im je rekao kako je navikao da o sebi misli kao o robotu i da treba da mu se tako obraćaju, nije bio siguran da je bio sasvim iskren.

S jedne strane, oslovljavanje sa 'doktore', ili 'gospodine' umesto sa 'Endru' značilo je priznanje njegovim izuzetnim androidnim poboljšanjima i visokom kvalitetu njegovog pozitronskog mozga. Tokom mnogo godina planirao je da se toliko promeni da pređe iz potpuno robotskog postojanja u nejasno područje blizu ljudskosti, i očito je upravo to i postigao.

Pa ipak... ipak...

Kako je bilo čudno da mu se ljudi obraćaju sa toliko izraza poštovanja! Zapravo mu je bivalo neprijatno. Postepeno se privikao, ali nikad dokraja.

Ljudi kao da nisu mogli da duže vreme drže u svesti da je on robot! Ali on je ipak bio robot - ma koliko se ponekad rado pretvarao da nije - i činilo mu se nekako lažnim da se ponašaju prema njemu kao prema ravnopravnom ljudskom biću.

Zapravo, bio je svestan da je sam to tražio. 'Hajde da svi budemo jednaki', kazao je Sandri, Karlosu i Dejvidu u svemirskoj luci. I oni su pristali.

Skoro svakog narednog dana čudio se sopstvenoj smelosti. Jednaki? Jednaki? Kako se samo usudio da to i predloži? I čak da izgovori kao izričito uputstvo - ništa manje - maltene kao naređenje! Rekao je to mirno i neobavezno, kao jedno ljudsko biće drugome.

Dvoličnost, pomislio je Endru.

Uobraženost.

Iluzija veličine.

Da. Da. Da. Mogao je da kupi sebi telo nalik na ljudsko, mogao je da ga ispuni protetičkim aparatima koji su izvodili mnoge funkcije ljudskog tela bez obzira jesu li mu te funkcije potrebne ili ne; mogao je da gleda ljudska bića pravo u oči i da mirno razgovara s njima kao da im je jednak - ali ništa od toga nije ga činilo jednakim njima. Pred tom činjenicom nije mogao da zatvara oči.

Pred zakonom on je bio robot i uvek će to i ostati, bez obzira kolika poboljšanja pretrpeo, i koliko ona bila genijalna. Nije imao državljanstvo. Nije mogao da glasa. Nije mogao da prihvati javnu

službu, čak ni najbeznačajniju. Jedina građanska prava koja je Endru imao, uprkos svemu što su Černijevi godinama činili za njega, bila su pravo da poseduje samog sebe, pravo da se slobodno kreće bez ponižavanja od strane zlonamernih prolaznika i pravo da posluje u okviru korporacije. A takođe i pravo - ako se tako može reći - da plaća porez.

'Hajde da svi budemo jednaki', rekao je, kao da će tim rečima to i postići. Kakva glupost! Kakva drskost!

No, to raspoloženje ga je brzo napuštalo i retko se vraćalo. Osim u mračnim trenucima samopotcenjivanja, Endru je uživao u boravku na Mesecu, i za to vreme je mnogo šta postigao.

Mesec je predstavljao uzbuđujuće, intelektualno podsticajno mesto. Civilizacija na Zemlji bila je zrela i usporena, ali Mesec je predstavljao granicu, sa svom divljom energijom koju granični poduhvati neizbežno zahtevaju.

U podzemnim Mesečevim gradovima život je tekao mnogo brže - sve se bez prestanka širilo, jednako se osećalo večito brujanje podzemnih kopača koji su pravili nove pećine, da bi tu šest meseci kasnije počela izgradnja nove grupe predgrađa. Tempo je bio brz a ljudi daleko spremniji na takmičenje i mnogo življi od onih koje je Endru poznao na Zemlji. Ovde su se svaki čas pojavljivali sjajni tehnički pronalasci. Suštinski nove zamisli bile bi predložene jedne nedelje, a sprovedene u delo već krajem naredne.

Jedan protetolog mu je to objasnio: "To je sve genetski, Endru. Svi na Zemlji koji su imali imalo preduzimljivosti, odavno su odlučili da odu s nje. Ovde se svi nalazimo na ivici civilizacije, moramo da se snalazimo da bismo opstali, a oni koji su tamo ostali rodonačelnici su nove rase, koja će ostati u pozadini i kretati se linijom manjeg otpora, uvek na stari način. Od sada pa nadalje, čini mi se, budućnost pripada nama koji živimo u svemiru. Zemlja će postati običan učmali svet."

"Zaista tako mislite?" upitao je Endru.

"Da."

Pitao se šta će se desiti s njim, pošto će poživeti još mnogo decenija i stoleća, ako njegov svet zaista zahvati takvo opadanje i propast. Smesta je znao i odgovor: potpuno mu je svejedno hoće li Zemlja postati učmalo mesto na kome je napredak nepristojna reč. Njemu napredak više i nije bio potreban, jer ugradio je u sebe sve izmene koje je želeo. Telo mu je po obliku bilo sasvim kao ljudsko; imao je svoje imanje; imao je posao, u kome je postigao ogroman uspeh; živeće kao i uvek, bez obzira šta se dešavalo oko njega.

No, hvatao je sebe kako čežljivo razmišlja o mogućnosti da ostane na Mesecu, ili čak da ode i nekuda dublje u svemir. Na Zemlji je bio Endru robot, primoran da ide na sud i bori se svaki put kad bi poželeo neko pravo, ili preimućstvo, koje mu, smatrao je, pripada zbog inteligencije i zasluga za čovečanstvo. Ovde napolju, naprotiv, gde je sve bilo sveže i novo, lako je mogao da zamisli kako ostavlja za sobom svoje robotsko poreklo i stapa se sa ljudskim bićima kao doktor Endru Martin.

Ta mogućnost izgleda nikoga nije brinula. Od prvog trenutka na Mesecu prosto su ga pozivali da prekorači nevidljivu granicu između čoveka i robota, samo ako to želi.

Bilo je izazovno.

Bilo je veoma izazovno.

Meseci su se pretvorili u godine - ukupno tri - a Endru je ostao na Mesecu, radeći sa tamošnjim protetolozima, pomažući im da izvedu potrebna prilagođavanja kako bi veštački organi iz laboratorija Endrua Martina mogli da rade savršeno kada ih ugrade u ljudska bića koja žive u uslovima niske gravitacije.

Bio je to naporan posao, jer, iako njemu samom nije smetala niska gravitacija Meseca, ljudi kojima su bili ugrađeni standardni zemaljski modeli imali su prilično problema. Endru je, ipak,

uspavao da za svaku teškoću nađe valjano rešenje, i problemi su rešavani jedan po jedan.

Endruu bi povremeno nedostajalo imanje na obali Kalifornije - ne toliko sama velika kuća koliko sveže letnje izmaglice, visoko drveće, pusta plaža, udari talasa. No, počelo je da mu se čini da se za stalno nastanio na Mesecu. Produžio je boravak na četiri godine, pa na pet.

A onda je jednog dana otišao u kupolu na površini Meseca i ugledao Zemlju u svoj njenoj čudesnoj lepoti kako lebdi na nebu - mala, gledana s toliko razdaljine, ali živahna i blistava, plavi dragulj koji je blistavo sijao u noći.

To je moj dom, iznenada je pomislio. Matični svet - kolevka čovečanstva.

Endru je osetio kako ga privlači, kako ga zove kući. Isprva to nije mogao da razume. Činilo mu se potpuno nerazumno.

A onda je shvatio. Njegov rad na Mesecu je završen, u osnovi. Ali dole, na Zemlji, još je imao nerazrešenih poslova.

Naredne nedelje Endru je rezervisao mesto za povratak kući na brodu koji je odlazio krajem meseca. A onda je ponovo telefonirao i uzeo još raniji let.

Vratio se na Zemlju, koja je delovala udobno, obično i tiho u poređenju sa dinamičnim životom u Mesečevim naseljima. Kao da se ništa značajno nije desilo za pet godina koliko je odsustvovao. Dok se brod spuštao ka njoj, Zemlja se Endruu učinila kao miran park, prošaran tu i tamo malim naseljima i gradićima civilizacije decentralizovanog Trećeg milenijuma.

Jedna od prvih stvari koju je Endru učinio, bila je da poseti kancelarije 'Fajngolda i Černija' i objavi da se vratio.

Trenutni stariji partner, Sajmon de Long, žurno je izašao da ga pozdravi. U vreme Pola Černija, De Long je bio samo činovnik-početnik, neiskusni i stidljiv, ali to je bilo veoma davno; sada je on sazeo u moćnu, sposobnu osobu koja je prosto neizbežno morala da se, bez pravih konkurenata, pojavi na samom vrhu firme. Imao je široka ramena, oštre crte lica i tamnu gustu kosu koju je brijao posred temena, u obliku tonzure, kako je u poslednje vreme postalo moderno.

De Long je delovao iznenađeno. "Čuli smo da se vraćate, Endru", rekao je, i u glasu mu se osetila mala nesigurnost pri poslednjoj reči, kao da je i on za trenutak hteo da ga oslovi sa 'gospodine Martin', "ali očekivali smo vas tek krajem iduće nedelje."

"Postao sam nestrpljiv", kratko je odvratio Endru. Želeo je da što pre pređe na stvar. "Sajmone, na Mesecu sam predvodio istraživački tim od dvadeset do trideset ljudi naučnika. Izdavao sam naređenja i niko nije dovodio u pitanje moj autoritet. Mnogi su mi se obraćali sa 'gospodine Martin', i ponašali su se prema meni kao prema osobi dostojnoj najvećeg poštovanja. Roboti na Mesecu su se ponašali prema meni kao prema ljudskom biću. U svakom pogledu sam bio ljudsko biće, tokom čitavog boravka na Mesecu."

U De Longovim očima pojavio se oprezan izraz. Očito nije imao pojma šta Endru smera, i to je bila prirodna reakcija advokata koji još ne razume sasvim u kakvom novom pravcu se kreću želje važnog klijenta.

"To mora da vam je bilo neobično, Endru", rekao je ravnim, odsutnim glasom.

"Neobično, da, ali ne i neprijatno. Nimalo neprijatno, Sajmone."

"Da, siguran sam da je tako. To je veoma zanimljivo, Endru."

"E, sad sam se vratio na Zemlju", oštro je rekao Endru, "i sad sam ponovo robot. Čak nisam ni građanin drugog reda - nisam uopšte građanin, Sajmone. Nisam ništa. To mi se ne sviđa. Ako na Mesecu mogu da budem ljudsko biće, zašto ne mogu i ovde?"

De Long je odgovorio istim opreznim glasom. "Ali i ovde se prema vama ponašaju kao prema ljudskom biću, dragi moj Endru! Imate lep dom koji se vodi na vaše ime. Imate veliku istraživačku

laboratoriju. Vaši prihodi su toliki da se čoveku zavrti u glavi, i niko ne dovodi u pitanje vaše pravo na njih. Kada dođete ovamo, u kancelarije 'Fajngolda i Černija', sam stariji partner smesta dolazi da razgovara s vama, kao što vidite. Vi ste odavno u svakom pogledu stekli de facto priznanje da ste ljudsko biće, na Zemlji i na Mesecu, od strane robota i ljudskih bića. Šta biste još želeli?"

"Nije mi dovoljno da budem de facto ljudsko biće. Hoću ne samo da se prema meni ponašaju kao prema takvom, nego da imam pravni status i sva pripadajuća prava. Hoću da budem ljudsko biće i de iure."

"Ah", rekao je De Long. Kao da mu je bilo veoma neprijatno. "Ah. Razumem."

"Zaista, Sajmone?"

"Naravno. Zar mislite da ne znam čitavu priču o Endruu Martinu? Pre mnogo godina, Pol Černi je provodio sate sa mnom nad vašim dosijeom, objašnjavajući mi sve, korak po korak, od početka, kada ste bili metalni robot - iz serije NDR, je li tako? - pa do časa kad ste dobili androidno telo. I, prirodno, upoznat sam sa svim poboljšanjima vašeg trenutnog tela. A tu su i pravni detalji, a ne samo fizički - kako ste stekli slobodu i ostala građanska prava koja su iz toga proizišla. Bio bih budala, Endru, da nisam shvatio da vam je od samog početka cilj bio da se preobrazite u ljudsko biće."

"Možda ne od samog početka, Sajmone. Mislim da sam dugo bio zadovoljan i time što sam savršen robot, i kada sam čak i od samog sebe krio kolike su stvarne mogućnosti mog mozga. Ali to više ne krijem. Jedak sam svakom ljudskom biću u svakom mogućem pogledu, a od većine sam i savršeniji. Želim sva legalna prava koja mi pripadaju."

"Pripadaju?"

"Da, pripadaju."

De Long je nabrao usne, nervozno dodirnuo ušnu školjku, prevukao dlanom preko temena odakle je bila uklonjena gusta crna kosa.

"Pripadaju", ponovio je još jednom. "To je nešto sasvim drugo, Endru. Moramo pogledati u oči činjenici da, ma koliko vi ličili na ljudsko biće po inteligenciji, sposobnostima, pa čak i po izgledu, vi ipak prosto niste ljudsko biće."

"U kom to smislu?" pobunio se Endru. "Imam oblik ljudskog bića i iste telesne organe koje koriste ljudska bića s ugrađenim protezama. Imam mentalne sposobnosti ljudskog bića - i to veoma inteligentnog ljudskog bića. Doprineo sam ljudskoj kulturi u umetničkom, književnom i naučnom pogledu više od bilo kog drugog ljudskog bića. Šta još može da bude potrebno?"

De Long je porumeneo. "Oprostite mi, Endru, ali moram da vas podsetim da u genetskom pogledu vi niste deo čovečanstva. Vi ličite na ljudsko biće, ali zapravo ste nešto drugo, nešto... veštačko."

"Tako je, Sajmone. A šta je s ljudima koji idu unaokolo sa telima punim protetičkih aparata? Aparata koje sam, sasvim slučajno, ja izumeo? Zar nisu ti ljudi makar delom veštački?"

"Delom jesu."

"Pa, ja delom jesam čovek."

De Longu su oči blesnule. "Kojim to delom, Endru?"

"Ovim", rekao je Endru i pokazao svoje čelo. "I ovim." Kucnuo se po grudima. "Umom. I srcem. Možda jesam veštački, možda jesam tuđinac, neljudski, po vašim strogim genetskim merilima, ali sam čovek u svakom važnom pogledu. I želim da se to i pravno potvrdi. U davna vremena, kada su na Zemlji postojale stotine nezavisnih država, i kada je svaka od njih imala svoje komplikovane propise o državljanstvu, čak i tada je bilo moguće da Francuz postane Englez ili da Japanac postane Brazilac, samo ako obavi sve potrebne pravne postupke. Japanac genetski nema dodira sa Brazilcima, ali postaje Brazilac kada ga oni priznaju za takvog. To isto mogu da učinim i ja. Mogu da postanem naturalizovani čovek, onako kako su ljudi postajali naturalizovani državljani neke zemlje koja nije

njihova."

"Mnogo ste razmišljali o tome, zar ne, Endru?"

"Da, jesam."

"Veoma mudro. Veoma, veoma mudro. Naturalizovano ljudsko biće! A šta ćemo sa Tri zakona?"

"Kako to mislite?"

"Oni su ugrađeni u vaš pozitronski mozak. Ne moram da vas podsećam da vas oni stavljaju u podređen položaj prema ljudima, i to nikakva presuda ne može da izmeni. Tri Zakona se ne mogu izbrisati iz vas, zar ne, Endru?"

"To je tačno."

"Znači, moraju da ostanu, zar ne? I nastaviće da vas primoravaju da se pokoravate svim ljudima, da žrtvujete život za njih ako ustreba, da se uzdržavate da im ničim ne naudite. Možda možete postići da vas proglašavaju za čoveka, ali i dalje će vašim ponašanjem rukovoditi ugrađena pravila kakvima nije podložno nijedno ljudsko biće."

Endru je klimnuo glavom. "A Japanac koji postane Brazilac imao je japansku boju kože i japanske kose oči i sve ostale odlike istočne rase kakve stanovnici Brazila, koji su evropskog porekla, nisu imali. No, po brazilskim zakonima on je ipak postajao Brazilac. A po ljudskim zakonima i ja ću biti čovek, makar imao ugrađena Tri zakona."

"Ali samo postojanje tih zakona u vašem mozgu možda će predstavljati prepreku za..."

"Neće", prekinuo ga je Endru. "Zašto bi? Prvi zakon samo kaže da ne smem da povredim ljudsko biće, niti da dozvolim da ljudsko biće bude povređeno zbog mog uzdržavanja od delanja. Zar vas ne vezuju slična ograničenja? Zar to ne važi za svaku civilizovanu osobu? Jedina je razlika u tome što ja nemam izbora do da se pokoravam tom zakonu, dok ostala ljudska bića mogu odabrati da se necivilizovano ponašaju, ukoliko su spremna da se sukobe s policijom. Pa onda Drugi zakon: zahteva od mene da se pokoravam ljudima, tako je. Ali ljudska bića nisu obavezna da mi izdaju naređenja, a ako budem imao status ljudskog bića, smatraće se neučtivim ukoliko me iko bude stavljao u položaj da silom učinim nešto protiv svoje volje. Tako ću umesto nedostatka imati prednost. Činjenica da nedostatak postoji nije ni važna. Postoje mnoga ljudska bića s raznim nedostacima, pa niko i ne pomišlja da oni zato nisu ljudi. A što se tiče Trećeg zakona, koji me sprečava da oštetim samog sebe, ne bih rekao da to predstavlja neko veliko opterećenje za razumnu osobu. I tako, Sajmone, kao što vidite..."

"Da. Da, Endru, zaista vidim." De Long je počeo da se smeje. "U redu. Porazili ste me i predajem se. Vi ste čovek koliko i svako drugi; zaslužujete da se to i pravno potvrdi."

"E pa, ako bi 'Fajngold i Černi' pokrenuli odgovarajući postupak..."

"Ne tako brzo, Endru, molim vas. Zadali ste mi veoma složen posao. Ljudske predrasude ne nestaju preko noći, znate. Javiće se ogroman otpor svakom naporu koji bismo učinili da vas proglasimo za čoveka."

"To sam i očekivao. Ali pobedio sam ogroman otpor i ranije, u vreme kada su Džordž Černi i njegov sin Pol istupili da mi omoguće slobodu."

"Da. Problem je samo što ovog puta moramo pred svetsko zakonodavno telo, a ne pred regionalno, i moramo progurati zakon koji će vas definisati kao ljudsko biće. Iskreno, nisam baš neki veliki optimista."

"Plaćam vas da budete optimista."

"Da. Da, naravno, Endru."

"Dobro. Znači, složili smo se da to može da se uradi. Pitanje je samo kako. Odakle mislite da treba da počnemo?"

De Long je samo na tren oklevao. "Dobar početak bio bi razgovor s nekim uglednim članom zakonodavnog tela."

"Mislite li na nekog konkretnog?"

"Možda na predsednika komiteta za nauku i tehnologiju."

"Izvrсна ideja. Možete li odmah da mi ugovorite sastanak?"

"Ako želite. Ali ne verujem da vam je potreban posrednik, Endru. Neko toliko poznat i poštovan kao vi lako će..."

"Ne. Vi mi ugovorite sastanak." (Endru nije ni primetio da izdaje izričito naređenje jednom ljudskom biću. Na Mesecu se navikao na to.) "Hoću da znaju da će me firma 'Fajngold i Černi' podržati u ovome do kraja."

"Pa, sad..."

"Do kraja, Sajmone. Tokom sto sedamdeset tri godine ja sam na razne načine znatno doprinosa ovoj firmi. Moglo bi se čak reći da firma u ovom obliku ne bi ni postojala da joj ja nisam donosio posao. Činio sam to jer su mi nekada davno izvesni članovi ove firme činili mnoge usluge, i osećao sam se obaveznim da im uzvratim. Sada više nemam obaveza prema firmi 'Fajngold i Černi'. Pre će biti da je obrnuto, i ja nameravam da naplatim taj dug."

"Učiniću sve što mogu", odgovorio je De Long.

Predsednik Komiteta za nauku i tehnologiju Svetskog zakonodavnog tela bila je žena, i poticala je iz Istočnoazijskog područja; bila je niska, sitna, skoro nalik na vilu, ali verovatno nije bila ni izbliza tako krhka kao što je izgledala. Zvala se Či Li-Hsing, a zbog prozirne odeće (koja je zaklanjala svojim sjajem samo ono što je ona želela da bude zaklonjeno) izgledala je kao elegantan mali ukras umotan u plastiku. U veličanstvenoj kancelariji na osamdeset četvrtom spratu tornja od zelenog stakla, u kome su se nalazile prostorije njujorškog odeljenja Svetskog zakonodavnog tela, delovala je sićušno, gotovo beznačajno. Pa ipak, ostavljala je utisak velike sposobnosti, efikasnosti i siline.

"Saosećam s vašom željom da imate puna ljudska prava", rekla je. "Kao što možda znate, tokom istorije se događalo da veliki delovi stanovništva budu lišeni svojih ljudskih prava, i tada su se ljuto borili - kad se sve svede, uvek uspešno - da ih povrate. Ali ti ljudi su uglavnom duboko patili pod nekom vrstom tiranije pre nego što bi pošli u boj za slobodu. Vi, pak, uživajte u blagostanju, uz beskrajna dostignuća i nagrade. Pretpostavljam da vam mnogi zavide. Zato mi, molim vas, recite koja prava još želite, pored onih koja već imate?"

"Sasvim obično pravo na život", odgovorio je Endru. "Robot začas može biti rastavljen."

"Ljudsko biće može začas biti smaknuto."

"A kada je, dozvolite da upitam, poslednji put izvršeno takvo smaknuće?"

"Pa..." Li-Hsing je slegnula ramenima. "Naravno, smrtna kazna se u našoj civilizaciji više ne primenjuje, i tako je već odavno. Ali tokom istorije je veoma mnogo korišćena. Nema nikakve prepreke da je ponovo ne uvedemo koliko dogodine, ako građani i Zakonodavno telo ocene da je to potrebno."

"U redu. Možete se vratiti u razdoblje odrubljivanja glave, ili puštanja smrtonosnih količina struje, ili na kakav god metod poželite, i to smesta, ako vam se sviđa. Ali ostaje činjenica da nijednom ljudskom biću nije određena smrtna kazna toliko dugo da se niko ni ne seća poslednjeg puta, a ja još nikad nisam čuo da neko propagira ponovo uvođenje takve prakse. S druge strane, čak i sada - upravo sada, ovde, danas - meni može doći kraj samo ako jedno jedino ljudsko biće koje ima vlast izgovori jednu jedinu reč. Bez suđenja. Bez prava na žalbu. I sami vi mogli biste da zazvonite, pozovete obezbeđenje i kažete: 'Ovaj robot mi ne odgovara. Odnosite ga i rastavite.' A oni bi me odneli i rastavili, i to bi bio kraj."

"Nemoguće!"

"Uveravam vas da bi to bilo potpuno legalno."

"Ali vi ste direktor velike kompanije, bogata, uticajna i ugledna osoba..."

"Možda bi kasnije moja kompanija mogla da tuži zakonodavno telo zbog gubitka. Ali ja bih i dalje bio uništen, zar ne? Robote štite jedino zakoni o svojini. Ako neopravdano uništite tuđeg robota, ta osoba može da vas utuži za štetu, pa će dobiti novčani iznos vrednosti robota, a možda i neki dodatak pride. Lepo. Baš lepo, ako ste ljudsko biće. Ali ako ste robot koji je, eto, uništen, sudski proces vas neće vratiti u život, zar ne? Jesam li u pravu, gospođo predsednice?"

"To je običan reductio ad absurdum. Niko ne bi ni pomislio da vas... rastavi. Niti da vas uništi."

"Možda. Ali gde je moja pravna zaštita od takvog slučaja?"

"Ponavljam: reductio ad absurdum, svođenje na nelogičnost. Koliko sam shvatila, vi živite već gotovo dve stotine godina. Recite mi koliko puta ste, tokom tog podugačkog razdoblja, bili u opasnosti od... uništenja?"

"Jednom. Spasli su me. Ali naređenje za moje rastavljanje već je bilo izdato."

"Ne mogu da poverujem", rekla je Či Li-Hsing.

"Bilo je to pre mnogo godina. Tada sam još imao metalno telo, i tek što sam stekao slobodu."

"Tako. To potvrđuje moje reči. Danas se niko ne bi usudio ni da vas takne!"

"Ali ipak nemam ništa veću pravnu zaštitu nego onda. U očima zakona i dalje ostajem robot. Ako bi neko odlučio da me rastavi, ne bih imao načina..." Endru je prekinuo rečenicu. Ova rasprava neće nikuda odvesti. Bila je suviše nategnuta. "U redu. Pretpostavimo da niko ne bi pozeleo da mi naudi. Ali čak i tako... čak i tako..." Endru je očajnički pokušavao da ničim ne pokaže molećivost, ali svi oni pažljivo razrađeni mehanizmi ljudske izražajnosti lica i glasa sada su ga izdali. Na kraju se potpuno predao. "Sve se zapravo svodi na ovo: želim da budem čovek. Želeo sam to sve više sa svakom narednom generacijom ljudskih bića, kako sam postepeno postajao svestan svih sposobnosti i dubine svog uma, i sada je ta želja postala ogromna. Ne mogu više da podnesem da mislim o sebi kao o robotu - niti da drugi tako misle o meni."

Či Li-Hsing je pogledala Endrua tamnim, saosećajnim očima.

"Znači, tako", rekla je. "Tako jednostavno."

"Jednostavno?"

"Želja za pripadnošću ljudskoj rasi. Duboka želja, ma koliko nerazumna bila. Takva osećanja su vrlo ljudska, Endru."

"Hvala." Nije bio siguran da li je to ona snishodljiva. Nadao se da nije.

Li-Hsing je nastavila. "Mogla bih da iznesem vaš slučaj pred zakonodavno telo. Pretpostavljam da bi oni mogli da donesu zakon kojim vas proglašavaju za ljudsko biće. Zakonodavno telo, samo ako poželi, može da donese zakon kojim kamenu statuu proglašava za ljudsko biće. Ali statua bi i dalje bila statua, bez obzira na to. A vi..."

"Ne. Nije to isto. Statua je neživi kameni predmet, dok ja... ja..."

"Naravno. I jeste drugačije. To mi je jasno. Ali u zakonodavnom telu možda neće tako misliti. Neće pristati da donesu zakon kojim se statue proglašavaju za ljudska bića, a veoma sumnjam da bi pristali i na zakon koji robota proglašava za ljudsko biće, ma koliko pažljivo ja izložila vaš slučaj. Zakonodavci su ljudi, kao i ostatak stanovništva, a ne moram da vam naglašavam kako još uvek postoje sumnjičavost i predrasude prema robotima, koji su se pojavili onda kada je proizveden prvi od njih."

"I postoje još i sada?"

"Čak i sada. I to sigurno znate. I zato zakonodavno telo neće želeći da učini ono što vi želite. Svi ćemo spremno priznati činjenicu da ste već bezbroj puta zaslužili priznanje čovečanstva, pa ipak ćemo se plašiti političkih posledica ukoliko učinimo tako nepoželjan korak."

"Nepoželjan?" uzviknuo je Endru, ne mogući da prikrije prizvuk očajanja u glasu. "Zašto nepoželjan ako sam ja tako divan dobročinitelj čovečanstva?"

"Jeste. Ali ste i robot. Već čujem galamu: 'Dajte jednom robotu ljudski status i odmah će ga tražiti i svi ostali, a šta će se onda desiti sa...?'"

"Ne", rekao je Endru. "Nije tako. Išao sam na sud mnogo godina pre nego što ste se vi rodili i izborio sam se za priznanje da sam slobodan robot, i tada se isto digla takva galama. Uspeli smo da se izborimo. I ja sam još uvek jedini slobodan robot na svetu. Nijedan drugi robot nije zatražio slobodu, a kamoli da ju je dobio. I nikad nijedan ni neće. Ja sam jedinstven, gospođo predsednice. Ja sam jedini postojeći robot ovog tipa, i možete biti sasvim sigurni da se novi neće pojaviti. Ako mi ne verujete, upitajte direktora 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država', i on će vam potvrditi da oni više nikada neće dozvoliti pojavu robota tako inteligentnog, tako problematičnog i tako sklonog izazivanju nevolja kao što sam ja."

"Nikad je dugo vreme, Endru. Ili biste više voleli da vas zovem 'gospodine Martin'? Rado ću to

učiniti. Rado ću vas ja lično priznati za čoveka. Ali videćete da većina zakonodavaca neće biti voljna na taj korak, čak i ako im pružite neoboriva uveravanja da ste vi jedinstveni i da više niko neće tražiti nešto slično. Gospodine Martin, duboko saosećam s vama, ali ne mogu vam ponuditi nikakvu istinsku nadu."

"Ne možete? Baš ništa?"

Či Li-Hsing se zavalila u fotelji i duboko se namrštila. "Mogu vam ponuditi samo nešto, gospodine Martin, a to je prijateljsko upozorenje. Postavljanjem ovakvih zahteva dovodite sebe u veliku opasnost, to morate shvatiti. Ako se situacija pregreje, mogu se pojaviti nova osećanja, i u zakonodavnom telu i u javnosti, i to upravo u prilog rastavljanju koje ste maločas pominjali. Robot vašeg nivoa lako se može shvatiti kao opasnost, gospodine Martin. Ako se obračunaju s vama, ukloniće tu pretnju i time na najlakši način razrešiti političku dilemu koju vi pokušavate da nametnete mojim kolegama. Razislite o tome, molim vas, pre nego što odlučite da idete dalje."

"I niko se neće setiti da je tehnika protetologije, koja omogućava članovima zakonodavnog tela da zadrže svoj položaj deceniju za decenijom mada bi zapravo trebalo odavno da počivaju u grobu, skoro u potpunosti moje delo?"

"Možda će zvučati okrutno, ali zaista neće. A ako se i sete, pre će to nekako iskoristiti protiv vas nego vama u korist. Jeste li ikada čuli staru izreku: 'Nijedno dobro delo ne prolazi nekažnjeno'?"

Endru je slegnuo ramenima i odmahnuo glavom. "Takva izjava za mene nema nikakvog smisla."

"Verovatno. I dalje niste načisto s našim sitnim ljudskim nerazumnostima, zar ne? Ali izreka znači, u osnovi, da se onima koji najviše učine po pravilu uzvraća... Ne, neću ni da počnem razgovor o tome. Mi smo prosto takvi."

"Vrlo dobro. A kakve to veze ima sa mnom?"

"Reći će, verovatno, da ste protetologiju stvorili uglavnom sebe radi. Zatim mogu da tvrde kako je čitava ta nauka samo deo pokušaja da se ljudska bića robotizuju, ili da se roboti očoveče, i da je u oba slučaja to nešto zlo i naopako."

"Ne", rekao je Endru. "Takve argumente nisam u stanju da razumem."

"Niste, zar ne? Zato što ste vi pre svega logično biće, kontrolisano pozitronskim vodovima. A nema takvog poboljšanja, čini mi se, koje bi vaš proces razmišljanja učinilo tako sklonim pogreškama kao što je ponekad naš. Dubine iracionalnosti su vam van domašaja - što nemojte shvatiti kao kritiku na svoj račun, nego samo kao utvrđivanje činjeničnog stanja. Vi ste u svemu bitnom veoma ljudski, gospodine Martin, ali niste u stanju, na žalost, da razumete koliko čovečanstvo može da se udalji od racionalnosti kada veruje da su mu interesi ugroženi."

"Ali, ako su im interesi ugroženi", rekao je Endru, "trebalo bi da budu što racionalniji, kako bi mogli da..."

"Ne. Molim vas. Nema načina da vam to dokraja objasnim. Mogu samo da vas zamolim da prihvatite činjenice koje vam saopštavam. Da mi verujete, ako vam to išta znači... Nikada niste bili predmet kampanje političke mržnje, gospodine Martin?"

"Mislím da nisam."

"Da jeste, znali biste. Pa, sada ćete biti. Ako istrajete u pokušaju da vas proglašete za čoveka, bićete predmet nezamislivih kleveta, a milioni ljudi će poverovati u njih. Gospodine Martin, dozvolite da vas posavetujem. Prihvatite uslove u kojima sada živite. Ono što želite da pokušate bilo bi veoma nepromišljeno."

"Vi u to verujete, zar ne?"

"Da. Tako verujem." Či Li-Hsing je ustala od stola, prišla prozoru i zagledala se kroz njega, leđima okrenuta Endruu. Kroz prozor je prodiralo blistavo svetlo, jasno ocrtavajući njeno telo.

Endru se s mesta na kom je sedeo njena figura u plastičnom omotaču činila skoro kao detinja - ili kao lutka.

Neko vreme je ćutke gledao Li-Hsing, a onda je upitao: "Ako odlućim da uprkos svemu što ste rekli zahtevam da postanem ćovek, hoćete li me podržati?"

Nastavila je da zuri kroz prozor. Endru se zagledao u njenu dugu, sjajnu crnu kosu, uska ramena, nežne ruke. Zaista izgleda kao lutka, pomislio je. Pa ipak, bio je svestan da nema nićega lutkastog u predsedniku Komiteta za nauku i tehnologiju Svetskog zakonodavnog tela, osim u izgledu. Ispod krhke površine krila se istinska snaga.

Posle nekog vremena je odgovorila. "Da, hoću."

"Hvala vam."

"... dokle god to bude bilo moguće", mirno je nastavila Li-Hsing. "Ali morate znati da ću, ukoliko ikada ta podrška ozbiljno ugrozi moju politićku karijeru, morati da vas ostavim, pošto se vaš slućaj zapravo ne uklapa u moja osnovna uverenja. Pokušavam da kažem, gospodine Martin, da saosećam s vama, da mi je žao zbog vaše sudbine, ali ne nameravam da vas radi uništım sopstvenu politićku budućnost. Pokušavam da budem sasvim iskrena."

"Zahvalan sam vam na tome, i ne tražım ništa više."

"I zaista nameravate da se borite?" upitala je.

"Da. Da, nameravam. Boriću se do samog kraja, bez obzira na posledice. I računam na vašu pomoć - naravno samo dotle dok budete mogli da mi je pružite."

Borba nije bila direktna. Endru je predložio Sajmonu de Longu kakvu strategiju da koristi, i odobrio je njegovu taktiku; ali De Long je smatrao da će kampanja biti okolišna i spora. Savetovao je strpljenje.

"Toga, mislim, imam u neograničenoj količini", mračno je promrmljao Endru.

'Fajngold i Černi' upustili su se u kampanju na uskom i ograničenom bojnopolju.

Izvesni Rodžer Henesi iz San Franciska, kome je pre sedam godina ugrađeno Martinovo protetičko srce, još od vremena Pola Černija pružao je firmi 'Fajngold i Černi' usluge robota čistača. Iznenada su "Fajngold i Černi" prestali da mu plaćaju račune. Imali su čvrst ugovor već mnogo godina, pa se Henesi neko vreme nije bunio. No, pošto su mu se nagomilali neplaćeni računi za pet meseci, Henesi je svratio do 'Fajngolda i Černija' da popriča sa Sajmonom de Longom.

"Siguran sam da ti je promaklo, Sajmone, ali izgleda da u poslednje vreme nešto nije u redu sa našim plaćanjima. Hoću da kažem, fakture mi stoje otvorene još od decembra, a sada je već početak juna, i..."

"Da, znam."

"... zaista ne liči na 'Fajngolda i Martina' da dozvole..." Henesi je začutao i zažmirkao. "Šta si to rekao? Da znaš, Sajmone?"

"Da. Zapravo, računi nisu plaćeni na osnovu mog izričitog naloga."

Henesi je i dalje zapanjeno žmirkao. "Mora da gubim sluh. Ili ti gubiš razum, Sajmone. Jesi li zaista rekao da si namerno obustavio plaćanje?"

"Tako je."

"Pa zašto, pobogu?"

"Zato što ne želimo da ti plaćamo."

"Kako to misliš, ne želite? Znaš li ti koliko godina već moji roboti čiste ove prostorije, Sajmone? Jesi li ikada imao i najmanjeg razloga da se žališ na kvalitet obavljenog posla?"

"Nikada. I nameravamo da i dalje koristimo tvoje usluge. Ali nećemo ih više plaćati, Rodžere."

Henesi je piljio u njega, češkajući se po temenu. "Potpuno si skrenuo, zar ne? Sediš tu mrtav ozbiljan i pričaš mi takve gluposti! Znaš da je to obično trabunjanje, pa zašto onda tako govoriš? Šta ti je, čoveče? Kako, u ime ove božje zelene Zemlje, možeš da toliko baljezgaš?"

De Long se nasmešio. "Imam savim dobar razlog."

"A koji to, ako smem da pitam?"

"Nećemo ti više plaćati zato što ne moramo. Zaključili smo da je ugovor s tobom ništav, i odsad pa nadalje tvoji roboti će raditi za nas besplatno, ako uopšte budu radili. To je to, Rodžere. Ako ti se ne sviđa, tuži nas."

"Šta? Šta?" Henesi je zapenio. "Ovo je sve luđe i luđe. Da radim za džabe? Bez ikakvog plaćanja? Pa vi ste advokati, ljudi! Kako možeš da se upuštaš u takve uvrnute besmislice? Ništav ugovor? Zašto, pobogu?"

"Zato što si ti robot, Rodžere. Postoji samo jedan robot na čitavom svetu koji ima pravo da sklapa ugovore, a on se zove Endru Martin. Vi ostali, pošto niste slobodni roboti, nemate prava da..."

Henesi je postao purpurno crven kad je ustao. "Čekaj samo malo, ludače prokleti! Čekaj malo! Šta to govoriš? Robot? Ja? Sada definitivno znam da si sišao s uma!" Henesi je jednim trzajem smaknuo široki ukrasni pojas koji je nosio oko grudi i time otkrio ružičast dlakav torzo. "Da li ti ovo liči na robotske grudi, čoveče? Liči li? Liči li?" Počeo je da štipa samog sebe. "Je li ovo robotsko meso, Sajmone? Prokletstvo, ništa ne mogu da shvatim, ali kažem ti da, ako misliš da možeš tek tako da

sediš i podsmevaš mi se samo radi sopstvenog izopačenog zadovoljstva, ja ću te stvarno tužiti, tužiću vas sve koliko vas ima u firmi, dok ne pomodrite, svi odavde do Marsa, boga mi, i postaraću se da..."

De Long je počeo da se smeje.

Henesi je smesta prestao da viče. "Šta je tako proketo smešno, Sajmone?" upitao je ledenim glasom.

"Izvini. Nije trebalo da se smejem. Dugujem ti ogromno izvinjenje zbog svega ovoga."

"I meni se čini. Nisam ni mislio da advokati imaju neki naročit smisao za humor, ali ovako glupa šala..."

"Nije šala, uopšte. Mi ćemo zaista prestati da ti plaćamo, Rodžere. I zaista želimo da nas tužiš. I zaista ćemo tvrditi da si ti robot, i da je stoga sasvim zakonito da proglasimo ugovor s tobom ništavim. I branićemo to gledište svom veštinom koju imamo."

"Hoćete, zaista?"

"Ali duboko se nadamo, i to nam je i cilj", nastavio je De Long, "da izgubimo na sudu. A tada, ne samo da ćemo ti platiti sve zaostale fakture koje ti dugujemo, a one će tokom suđenja biti oročene tako da dobiješ i maksimalnu kamatu, nego ćemo ti platiti i sve tvoje troškove oko suđenja. A mogu ti reći, samo neka ostane među nama, da će uza sve to ići i priličan višak kako bismo ti nadoknadili sve usputne probleme koje ti čitava stvar donese. Veoma pozamašan višak."

Henesi je namestio pojas i ponovo seo. Ponovo je žmirkao i odmahivao glavom. Dugo je ćutke čkiljio u De Longa, a onda je tiho progovorio. "Zaista mi je žao što imaš problema, Sajmone. Sada znam da si zaista potpuno poludeo. To je grdna šteta, zbilja."

"Ma kakvi. Pri sebi sam koliko i ranije."

"Ah. Zaista tako misliš?"

"Apsolutno."

"U tom slučaju, bi li imao nešto protiv da mi kažeš šta je u pitanju?"

"Bojim se da ne bi valjalo da ti objašnjavam situaciju pre tužbe. Ali reći ću ti, Rodžere, da imamo veliki razlog, koji će ti vremenom postati jasan, i nadam se da ćeš sarađivati s nama i ovako u tami, figurativno rečeno, imajući u vidu dug i uspešan poslovni odnos među nama. Potreban si nam da učestvuješ u našoj igri, Rodžere, a mi ćemo se svakako postarati da ti to nadoknadimo."

Henesi je klimnuo glavom. Kao da mu je malo laknulo.

"Znači, sve to je nekakav manevar?"

"Moglo bi se i tako reći."

"Ali nećeš da mi kažeš šta se dešava?"

"Ne. Zasad neću. To bi već suviše ličilo na sklapanje zavere."

"Ali ionako već sklapamo zaveru!"

De Long se iskezio. "Je li? Mi smo samo odbili da ti platimo račun. Budi uz nas, Rodžere. Nećeš požaliti. Obećavam ti."

"Pa..." gundao je Henesi.

Henesi je i dalje slao fakture koje nisu plaćane. Posle još tri meseca, Henesi je škrtim rečima obavestio firmu 'Fajngold i Černi' da im više neće produžavati rokove plaćanja. Otkazao im je dalje usluge i tužio ih za neplaćene račune. 'Fajngold i Černi' su potražili drugu službu da im privremeno održava kancelarije, i javili sudu da su spremni da se brane.

Kad je slučaj Henesi protiv 'Fajngolda i Černija' stigao na red, pred sudom se pojavio jedan od mlađih partnera. Rekao je samo da se, pošto je Rodžer Henesi više robot nego ljudsko biće, firma 'Fajngold i Černi' ne oseća obaveznom da poštuje ugovor sklopljen s njim, pa ga je jednostrano raskinula.

Robot Henesi, nastavio je advokat, nastavio je da šalje svoje robotske ekipe za čišćenje još nekoliko meseci posle toga, ali 'Fajngold i Černi' to nisu tražili od njega pa smatraju da plaćanje nije neophodno, kao i da Henesi, pošto je robot, ionako nema pravnog načina da ih natera da plate. Roboti, kao što je ukazao mladi partner, nemaju zakonsku zaštitu u kojoj uživaju ljudska bića. U raspravama o pitanju ugovora koji uključuju robote mogu da učestvuju samo njihovi vlasnici, a ne i sami roboti.

"Ali moj klijent nije robot!" grmeo je Henesijev advokat. "Jasno je kao nos na njegovom licu da je čovek koliko i svi mi ovde!"

"Vašem klijentu", odvratio je mladi partner, "pre nekoliko godina ugrađeno je robotsko, protetičko srce. Da li je to tačno?"

"Da, moguće da jeste. To ću morati da proverim s njim. Ali kakve to veze može imati sa..."

"Veoma velike veze, verujte mi. I zahtevam da sud pribavi dokaze o tome."

Sudija je pogledao Henesija. "Pa, gospodine Henesi?"

"Imam protetičku srčku, naravno. Ali kakve...?"

Mladi pomoćnik 'Fajngolda i Černija' tada je nastavio: "Naš stav, gospodine sudijo, jeste da postojanje mehaničkog predmeta neophodnog za održanje života u telu gospodina Henesija menja njegov pravni položaj. Sasvim je jasno da on ne bi danas bio ovde da nema tog robotskog predmeta u njegovom telu. Stoga tvrdimo da je delimično protetski gospodin Henesi zapravo robot, i to već nekoliko godina, i da stoga svi ugovori koje je sklapao kao ljudsko biće postaju ništavi od časa kada je postao robot."

"Tako, dakle!" promrmljao je Henesi. "Pa, neka me obese! Zbog srca sam sad robot, kažu oni. Je li? Je li?" Zabacio je glavu i počeo da se smeje.

Galama u sudnici postala je ogromna. Sudija je lupao batom i vikao, ali nekoliko minuta niko ga nije čuo. Potom su se konačno njegove reči mogle razabrati kroz opštu larmu. Slučaj je zaključen presudom u korist tužitelja. Gospodin Rodžer Henesi - za koga sud smatra da je svakako čovek - ima prava na sve zaostale naplate i dodatno obeštećenje.

'Fajngold i Černi' su se žalili.

Na višem sudu rasprava je bila detaljnija, i pozvani su veštaci da razjasne definiciju ljudskosti. Slučaj je razmotren sa svih strana - naučne, teološke, semantičke, filozofske.

Presuda u korist Henesija je potvrđena.

'Fajngold i Černi' su se opet žalili.

Slučaj je vođen umešno i istrajno, na svakoj instanci oni su gubili ali uvek tako da se pitanje nekako proširivalo, od jednostavnog: Hoće li Henesi dobiti svoje pare? do, konačno: Šta je ljudsko biće? Na svakom narednom nivou presuda je bivala sve šira i šira.

Bile su potrebne godine, i milioni dolara. Konačno je slučaj stigao pred Svetski sud.

Ovaj je potvrdio prvobitnu presudu i sve dodatne presude u vezi s ljudskim statusom pojedinaca u koje su ugrađene robotske proteze. Samo je mozak, objavio je Svetski sud, najviša odrednica ljudskosti. Upotreba dodatnih sredstava za održanje života mozga ni na koji način ne dovodi u pitanje osnovnu i neporecivu ljudskost tog mozga. Neprihvatljivo je, zaključio je sud, tvrditi da prisustvo robotskih proteza u telu ljudskog bića znači kako je ta osoba robot.

Kada im je uručena konačna presuda, Sajmon de Long je priredio pobedonosnu proslavu izgubljenog slučaja. Endru je, naravno, takođe bio prisutan.

"Pa, Endru, mi smo potpuno zadovoljni. Postigli smo obe stvari koje smo želeli. Prvo, uspeali smo da ustanovimo pravni princip po kome nikakva količina protetičkih sredstava u ljudskom telu ne znači da to telo više nije ljudsko. Drugo, tako smo uzburkali javno mnjenje da je ono sada na strani jednog

opšteg shvatanja ljudskosti - pošto ne postoji takvo ljudsko biće, na ovom niti na bilo kom drugom svetu, koje ne očekuje da poživi mnogo duže pošto ima na raspolaganju brojne proteze."

"I misliš da će me sada zakonodavno telo proglasiti za čoveka?" upitao je Endru.

De Longu kao da je bilo neprijatno.

"Možda. Možda i neće."

"I to je najviše što možeš da mi kažeš posle toliko godina parničenja?"

"Voleo bih da mogu da budem onoliki optimista koliko bi ti želeo. Ali prava bitka još nije dobijena. Ostaje još jedan organ koji je Svetski sud uzeo kao merilo ljudskosti."

"Um."

"Mozak, Endru. Sud je odredio mozak, a ne um. Um je apstraktan pojam; mozak je telesni organ. A ljudska bića imaju organski, ćelijski mozak, dok roboti imaju pozitronski mozak od platine i iridijuma, ako ga uopšte imaju - a ti imaš pozitronski mozak... Ne, Endru, nemoj tako da me gledaš. Znam šta misliš. Ali veruj mi da nemamo toliko znanja da ponovimo funkcije ćelijskog mozga u veštačkoj strukturi koja bi dovoljno ličila na organsku da potpadne pod odluku suda. Čak ni ti to ne možeš."

"Pa šta ćemo onda?"

"Pokušaćemo, naravno. Članica Kongresa, Li-Hsing, biće na našoj strani, kao i sve veći broj drugih zakonodavaca. Svetski koordinator će se svakako pridružiti onome što odluči većina u zakonodavnom telu."

"Imamo li većinu?"

"Ne", odgovorio je De Long. "Daleko od toga. Ali možemo je postići ukoliko javno mnjenje dozvoli da se nova, široka definicija ljudskosti proširi i na tebe. Priznajem da je to malo verovatno. Ali ti si, ipak, čovek koji im je dao protetiku od koje im sada zavisi život."

Endru se nasmešio. "Jesi li to rekao čovek?"

"Da, to sam rekao. Pa, zar se ne borimo upravo za to, Endru?"

"Naravno."

"E, onda najbolje da počnemo i da se ponašamo u skladu s tim. I da širim svoje mišljenje dalje, ostalom svetu, sve dok se svi ne slože. To neće biti lako, Endru. Nikad se nije dogodilo ništa slično. I nema razloga da se nadamo ikakvom boljitku. Upozoravam te da je sve protiv nas. Ali moraćemo da rizikujemo, osim ako ti želiš da odustaneš."

"Neću da odustanem", rekao je Endru.

Članica Kongresa Li-Hsing bila je znatno starija nego kad ju je Endru upoznao. Više nije koristila koketnu prozirnu odeću. Sada je bila obučena u nešto umereniji cevasti stil. Njena nekada gusta crna kosa sada je bila prošarana sedim, i bila je mnogo kraća.

Endru se, naravno, uopšte nije promenio. Lice mu je bilo bez bora kao i uvek; meka, lepa kosa bila je još uvek smeđa. A još uvek se držao, koliko je mogao u okviru razumnog ukusa, široke odeće koja je bila u modi kad je on počeo da se oblači, pre više od jednog stoleća.

Bližio se kraj godine. Oštri ledeni vetrovi zime duvali su kroz drevne kanjone Njujorka, a prvo pramenje snega kovitlalo se kroz vazduh nad ogromnim blistavim tornjem u kome se nalazilo Svetsko zakonodavno telo. Blagolagoljive rasprave zakonodavaca bile su završene za tu godinu.

No, za Endrua bitka izgleda nije imala kraja. Rasprave su trajale i trajale. Ljutiti i zbunjeni zakonodavci pokušali su da zauzmu sve moguće stavove, a javno mnjenje, ne mogući da postigne neko jasno filozofsko stanovište, vratilo se osećanjima, primarnom strahu, najdublje ukorenjenim nesigurnostima i predrasudama...

Li-Hsing je preradila svoj predlog, pažljivo ga preformulisala kako bi uzela u obzir i tvrdoglave protivnike na koje je naletela. Ali još se nije odlučila da ga preda zakonodavnom telu.

"Šta mislite?" upitao je Endru. "Hoćete li prerađeni predlog podneti za naredno zasedanje ili nećete?"

"Šta biste vi želeli?"

"Znate šta bih ja želeo."

Li-Hsing je klimnula glavom, pomalo umorno. "Rekla sam vam jednom, Endru, da vaš cilj nije istinski i moj cilj, i da ću možda morati da vas napustim ukoliko osetim da se dovodi u pitanje moja karijera. E, moja karijera sad jeste dovedena u pitanje. A još vas nisam napustila."

"A i dalje smatrate kako moj cilj nije i vaš?"

"Ne. Postao je i moj. Nimalo ne sumnjam da ste vi čovek, Endru - možda načinjen našim rukama, ali ipak čovek. I razumem da odricanje ljudskosti jednom jedinom pripadniku naše vrste otvara mogućnost takvog odricaja velikom broju pojedinaca, što se tako često dešavalo u našoj ružnoj prošlosti. Ne smemo dozvoliti da se to ikada ponovi. Ali čak i tako - čak i tako, Endru..."

Za trenutak je zastala.

"Nastavite", rekao je Endru. "Sada dolazi ono kad kažete da ipak morate da me napustite uprkos svemu, zar ne?"

"Nisam to rekla. Ali moramo biti realni. Mislim da smo otišli onoliko daleko koliko se moglo."

"I zato nećete da podnesete ni prerađeni predlog."

"Nisam ni to rekla. Nameravam da pokušam još jednom. Ali iskreno rečeno, Endru, ne možemo pobediti. Pogledajte brojke." Dotakla je neko dugme i ekran na zidu kancelarije se osvetlio. "Grupa na levoj strani grafikona, obojena u zeleno, predstavlja članove koji se nepokolebljivo protive svakom proširivanju definicija. Oni čine oko četrdeset procenata tela: nepomirljivi, čvrsto rešeni da vam se protive. Deo obojen u crveno: to su vaše pristalice. Dvadeset osam procenata. Ostali su neodlučni."

"U dve različite boje? Zašto?"

"Žuto je grupa koja se nije odlučila, ali naginje k vama. Njih ima dvanaest i po posto. Plavi su neodlučni, ali protiv vas. Njih ima devetnaest i po posto."

"Razumem."

"Da bismo dobili većinu, moramo da zadržimo sve neodlučne u žutom delu grafikona, i

pridobijemo više od polovine onih koji se još kolebaju ali pomišljaju da glasaju protiv vas. I, naravno, da zadržimo solidnu podršku vaše osnovne grupe pristaša od dvadeset osam posto. Čak i ako uspemo da pridobijemo nekog od vaših okorelih protivnika, mislim da nećemo imati većinu, Endru."

"Pa zašto ste se onda uopšte trudili da prerađujete taj predlog?"

"Zato što vam to dugujem. Kao što vidite, neće uspeti, i bojim se da će to biti moj poslednji pokušaj. Ne zato što bežim iz borbe - uopšte ne bežim - nego zato što više neću biti u položaju da ostanem u njoj. Sve što sam činila u vašu korist, sada će me povući u poraz. Nimalo ne sumnjam u to. Izgubiću mesto u Kongresu."

"Znam", rekao je Endru, "i to me uznemirava. Zbog vas, ne zbog mene. Vi ste to odavno predvideli, zar ne, Či?" A ipak ste ostali uz mene. Zašto? Zašto, kad ste mi na samom početku rekli da ćete me ostaviti ako ugrozim vašu karijeru? Zašto me niste ostavili?"

"Čovek može i da se predomisli. Nekako mi se činilo da bih, ostavivši vas na cedilu, platila višu cenu za novi mandat nego što sam bila spremna da učinim. Ovako sam bila u zakonodavnom telu više od četvrt stoleća. To je, čini mi se, sasvim dovoljno."

"Ali ako vi možete da se predomislite, kako to da drugi ne mogu?"

"Sve koji su mogli da se predomisle, naveli smo na to. Ostali - a oni čine većinu, na žalost - prosto su nepomirljivi. To je, izgleda, duboko usađena antipatija."

"Njihova, ili onih koji su glasali za njih?"

"I jednih i drugih. Čak i oni zakonodavci koji su sami manje-više razumni, ponekad smatraju da njihovi glasači nisu takvi. Ali bojim se da mnogi od njih imaju i sopstvenu antipatiju kada se pomene robotika."

"A da li je oslanjanje na ličnu antipatiju dobar način da jedan zakonodavac odluči kako će glasati?"

"Oh, Endru..."

"Da. Baš sam naivan što tako govorim."

"Naivnost nije prava reč. Ali znate da oni nikada ne bi priznali da glasaju prema osećanjima. Izneli bi ovakvo ili onakvo pažljivo razrađeno objašnjenje za svoju odluku - nešto u vezi s ekonomijom, ili nešto iz rimskog prava, ili neki zastareli religiozni argument - sve, samo ne istinu. Ali kakve to veze ima? Važno je kako će glasati, a ne zašto."

"Znači, sve se svodi na strukturu mozga, zar ne?"

"To je problem, tačno."

Endru je oprezno nastavio. "Ne vidim zašto bi toliko zapeli za to. Nije bitno kako je mozak nastao; važno je kako radi. Bitni su putevi, vreme reakcije, sposobnost za razmišljanje i uopštavanje na osnovu iskustva. Zašto se sve svelo na suprotnost između organskih tkiva i pozitrona? Zar nema načina da se progura funkcionalna definicija?"

"Funkcionalna?"

"Moj mozak radi sve ono što radi i zvanično priznati ljudski mozak - čak i bolje od njega, u mnogo čemu: brži je, direktniji, logičniji. Možda im to i smeta. Pa, sad je prekasno da počnem da prikriam svoju inteligenciju, ako je problem u tome. Ali moramo li ostati pri tvrdnji kako ljudski mozak mora biti načinjen od neke zvanično priznate ćelijske materije kako bi i pravno bio ljudski? Zar ne možemo da utvrdimo kako je ljudski mozak nešto - bio organski ili ne - što je sposobno za određeni složeni proces razmišljanja?"

"Neće uspeti", rekla je Li-Hsing.

"Zato što će se, ako definišemo ljudskost samo funkcijom ljudskog mozga, mnogi ljudi naći ispod

propisanog nivoa intelektualnih sposobnosti?" gorko je upitao Endru. "Jesam li u pravu?"

"Endru, Endru, Endru! Slušajte: postoje oni koji su rešeni da po svaku cenu zadrže granicu između sebe i robota. Makar i zbog običnog samopoštovanja, oni žele da veruju kako su roboti neka vrsta podređenih stvorenja. Proveli ste poslednjih stotinu godina dokazujući da takvi nisu u pravu, i uspeali ste da osvojite položaj kakav bi bio potpuno nemoguć u ranom razdoblju robotike. Ali sada su vas pritesnili tamo gde ne možete da pobedite. Premestili ste se u telo koje je u svakom pogledu toliko blizu ljudskom da razlike ni nema. Jedete, dišete, znojite se. Idete u otmene restorane i naručujete birana jela i pijete najbolja vina, to sam primetila, mada ne mogu ni da zamislim kakvog značaja za vas to ima, osim spoljašnjeg utiska."

"To mi je dovoljno vredno", rekao je Endru.

"U redu. Mnogi ljudi verovatno takođe ne mogu da uživaju u skupim vinima koja piju, ali piju ih iz istog razloga iz kog i vi. Vaši organi su veštački, ali takve imaju i mnogi ljudi. Sasvim moguće da postoje ljudi koji žive u telima istovetnim s vašim, koja su u potpunosti veštačka zamena onih u kojima su se rodili. Ali to nisu potpune zamene, Endru. Niko nema protetski mozak. Niko ne može da ga ima. I zato se vi razlikujete od svih njih u jednom osnovnom pogledu. Vaš mozak je načinio čovek, a ljudski mozak nije. Vaš mozak je sklopljen, a njihov se razvio prirodnim putem. Oni su se rodili, a vas su sastavili. Za svako ljudsko biće koje namerava da održi granicu između sebe i robota, te razlike predstavljaju čelični zid visok pet kilometara i isto toliko debeo."

"Niste mi rekli ništa novo. Moj mozak se, svakako, razlikuje od njihovog - po sklopu. Ali ne i po funkciji. Različit je kvantitativno, ali ne i kvalitativno. To je samo mozak - i to vrlo dobar mozak. Oni jednostavno koriste veštačku suprotnost između ćelija i pozitrona kao izgovor da ne bi priznali kako sam ja ljudsko biće, samo malo drugačije od njih... Ali, Či, ako bismo nekako mogli da napadnemo tu antipatiju prema meni zbog robotskog porekla - sam izvor njihovog neprijateljstva - tu tajanstvenu potrebu da se proglase višim od nekoga ko je, zapravo, po svim razumnim merilima viši od njih..."

"Posle toliko godina za sobom", tužno je rekla Li-Hsing, "i dalje pokušavate da razumno raspravljate s ljudskim bićima. Siroti Endru, ne ljutite se što sam vam to rekla, ali upravo vas nešto robotsko vodi u tom pravcu."

"Znate da je u meni do sada ostalo vrlo malo robotskog."

"Ali nešto je ostalo."

"Nešto, da. A kad bih mogao da se toga oslobodim..."

Či Li-Hsing ga je uplašeno pogledala. "Šta to govorite, Endru?"

"Ne znam", odgovorio je. "Ali imam ideju. Problem je, Či, u tome što imam ljudska osećanja zarobljena u robotskom umu. A to me ne čini čovekom, nego samo nesrećnim robotom. Čak i posle svega što sam učinio da poboljšam svoje robotsko telo, i dalje nisam čovek. Ali postoji još jedan korak koji mogu da preduzmem. Kad bih mogao, kad bih samo mogao..."

Kad bi samo mogao...

I sada može, najzad.

Endru je zamolio Či Li-Hsing da što duže odlaže podnošenje izmenjenog predloga na glasanje u Svetskom zakonodavnom telu, pošto namerava da u vrlo bliskoj budućnosti izvede projekat koji bi mogao da značajno utiče na čitav problem. Odbio je da joj otkrije detalje. Sve je bilo strogo tehnička stvar; ona ionako ne bi razumela, rekao je, a on nije bio voljan da troši vreme na objašnjavanje. Ali time će postati ljudskiji, tvrdio je. To je bilo najbitnije, jedino što joj je bilo zaista potrebno da zna. Time će postati ljudskiji.

Rekla je da će učiniti sve što može kako bi mu obezbedila dovoljno vremena za taj tajanstveni projekat, iako je zvučala zbunjeno i zabrinuto.

Endru joj se zahvalio i smesta pošao na razgovor s veoma cenjenim robotom hirurgom kojeg je odabrao za taj posao. Razgovor je bio težak. Endru je uhvatio sebe kako dugo odlaže trenutak odluke dugim ispitivanjem zbrke u sebi, a za to vreme hirurg se sve više i više zbunjivao zbog neobičnosti i verovatno nemogućnosti onoga što je Endru izgleda želeo od njega.

Prepreku je predstavljao Prvi zakon robotike: neizmenjivi zakon koji sprečava robota da ičim naudi ljudskom biću. I tako Endru na kraju više nije mogao da oteže, nego je naterao sebe da prizna činjenicu neophodnu da bi robot hirurg izveo operaciju, jedinu činjenicu na koju hirurg nije ni pomislio: da on, Endru, nije pravo ljudsko biće.

"Mislim da vas nisam dobro razumeo, gospodine", rekao je hirurg. "Tvrдите li vi to da ste i sami robot?"

"Upravo tako."

Hirurgov izraz lica, smiren i neosetljiv kao i uvek, nije mogao da se menja, i nije se promenio. No, pogled njegovih svetlucavih fotoelektričnih očiju nekako je odavao veliku unutrašnju uznemirenost, i Endru je znao da je hirurgov pozitronski mozak zapljusnut snažnim potencijalima uznemirenosti.

Posle nekog vremena je progovorio. "Ne bih ni pokušao da vam protivrečim, gospodine. Ali moram vam reći da ne vidim ničega robotskog u vašem spoljašnjem izgledu."

"U pravu ste. Moj spoljašnji izgled je opsežno menjan kako bih delovao što ljudskije. Ali to ne znači da jesam čovek. Zapravo, proteklih godina sam utrošio mnogo vremena i sredstava kako bih razjasnio svoj pravni položaj, i posle svega je ispalo da sam ipak, uprkos svemu, samo robot."

"Nikad ne bih to ni pomislio, gospodine."

"Znam da ne biste."

Endru nije odabrao ovog hirurga zbog njegove blistave ličnosti, niti zbog dosetljivosti, ni zbog sposobnosti da se snalazi u složenim društvenim situacijama. Ništa od toga nije bilo važno. Bitna je bila samo njegova hirurška veština, a toga je svakako imao mnogo. Osim toga, bio je robot. Robot hirurg je bio jedini mogući izbor za ono što je Endru imao na umu, jer čoveku hirurgu ne bi mogao da veruje u ovom slučaju, kako s obzirom na sposobnosti, tako i s obzirom na namere. Samo je robot mogao da obavi potreban posao.

A ovaj robot će obaviti posao. Endru je nameravao da se postara za to.

"Kao što sam vam rekao, gospodine..."

"Prestani da me zoveš gospodinom!"

Robot je začutao, očito zbunjen. Onda je ponovo počeo. "Kao što sam vam rekao, gospodine Martin, izvođenje operacije kakvu vi zahtevate nad ljudskim bićem bilo bi jasno kršenje Prvog

zakona i nikako ne bih mogao da je izvedem. Ali čak i ako ste vi, kao što tvrdite, robot, i dalje ostaje problem. Izvođenje takve operacije prouzrokovalo bi značajno oštećenje imovine, znate, i ne bih mogao da je izvedem osim na osnovu izričitog naloga vašeg vlasnika."

"Ja sam svoj vlasnik", rekao je Endru. "Ja sam slobodan robot i imam sva potrebna dokumenta da to i dokažem."

"Vi ste... slobodan... robot?"

"Slušajte me", rekao je Endru. Sav je ključao od unutrašnje patnje, i sada je i njegov pozitronski mozak bio zapljusnut nezgodnim potencijalima. "Bilo je dosta ovog ćaskanja. Neću se pretvarati da sam čovek, a vi biste ionako već na početku operacije to otkrili, pa možemo potpuno izostaviti sve razgovore o Prvom zakonu. No, Drugi zakon će nam trebati. Ja sam slobodan robot i vi ćete uraditi ono što vam kažem. Nećete se protiviti mojim željama. Je li to jasno?" A onda je objavio, sa svom odlučnošću koju je proteklih decenija naučio da koristi čak i prema ljudskim bićima. "Naređujem vam da na meni izvršite tu operaciju."

Robotove crvene oči postale su još sjajnije od unutrašnje zbunjenosti i sukoba, i neko vreme nije uspevao da odgovori.

Endru je znao kroza šta sve prolazi hirurk. Pred njim se nalazio čovek koji je tvrdio da nije čovek, ili robot koji tvrdi da nad njim ima vlasti koliko i neko ljudsko biće, i u oba slučaja hirurkovi vodovi mora da bruje od nerazumevanja.

Da je pred njim zaista čovek, Prvi zakon bi nadvladao Drugi i hirurk ne bi prihvatio naređenje. Ali ako je pred njim robot, da li Drugi zakon važi ili ne? Postoji li u Drugom zakonu nešto što daje robotu pravo da naređuje drugom robotu - čak i ako je to slobodan robot? Ovaj robot pred njim tvrdi da nije čovek, ali izgleda kao da jeste. To je bila gotovo nerazumljiva situacija. Hirurkovi pozitronski vodovi su sigurno bili obuzeti dvosmislenošću čitave situacije. Svi vizuelni utisci potvrđivali su da je posetilac čovek; za to vreme pokušavao je da u mozgu obradi podatak da posetilac nije čovek. Vizuelni dokazi su podsticali Prvi i Drugi zakon, a ostali su ga suzbijali.

Suočenon s neverovatnom suprotnošću, bilo je sasvim verovatno da će um robota hirurka sasvim otkazati. Ili će možda, ponadao se Endru, naći najjednostavniji izlaz iz krize - u pokoravanju Drugom zakonu: zaključiće da je posetilac, iako po sopstvenom priznanju nije dovoljno čovek da bi izazvao važenje Prvog zakona, ipak dovoljno čovek da zahteva od hirurka poslušnost.

I to rešenje je hirurk na kraju i prihvatio, mada posle vrlo dugog oklevanja.

"Vrlo dobro", rekao je, i u glasu mu se jasno osetilo olakšanje. "Uradiću ono što želite."

"Odlično."

"Cena neće biti mala."

"Brinulo bi me kad bi bila", rekao je Endru.

Operaciona sala nije bila ni izbliza tako veličanstvena kao ona u kojoj je, u 'Robotima i mehaničkim ljudima Sjedinjenih Država', Endru mnogo puta poboljšavan proteklih godina, ali on je ipak znao da je prostorija odlično opremljena i potpuno dorasla predviđenom poslu. Sa divljenjem i odobravanjem je razgledao lasersku banku, ploču sa mnogo mernih broјčanika i kontrola, paučinsti lavirint pomoćnih igala, cevčica i ventila, i samu glavnu hiruršku pozornicu, s podijumom, ležajem, svetlima i instrumentima, sa belim čaršavima i zaslepljujućim hromiranim držačima. Sve je spremno čekalo neobičnog pacijenta.

Sam hirurg bio je veličanstveno smiren. Očito je uspeo da u međuvremenu savlada sve nesigurnosti koje je osećao zbog nepravilnosti Endruovog zahteva i Endruove pojave uopšte, i sada se u potpunosti usmerio na zadatak koji ga je očekivao. Endru je bio sigurniji nego ikad pre da je načinio jedini mogući izbor odabравši robota hirurga da izvede ovu operaciju.

Pa ipak, osećao je malu nesigurnost - samo vrlo malu - kako se bližio trenutak stvarnog početka operacije. Šta ako nešto pođe naopako? Šta ako se posle operacije pokaže da je u nekom pogledu onesposobljen? Šta ako operacija ne uspe i on prestane da funkcioniše na operacionom stolu?

Ne. Ništa od toga nije bilo važno. Nije bilo načina da operacija ne uspe, baš nikakvog. A čak i ako bude tako... ne. To prosto nije bilo bitno.

Hirurg ga je pažljivo posmatrao.

"Jeste li spremni?" upitao je.

"Potpuno", odgovorio je Endru. "Hajde da počnemo."

"Vrlo dobro", rekao je hirurg bezvoljno i brzim, glatkim pokretom uzeo laserski skalpel u savršeno konstruisanu desnicu.

Endru je odabrao da tokom čitave operacije ostane pri punoj svesti. Nije želeo da ni za trenutak isključuje um. Bol mu nije predstavljao problem, a želeo je da bude siguran kako se postupa tačno po njegovim uputstvima. Naravno da je bilo upravo tako. Priroda hirurga, pošto je bio robot, nije dozvoljavala nikakvo svojevoljno menjanje dogovorenog načina delanja.

Ono za šta Endru nije bio pripremljen bila je neočekivana i ogromna slabost i vrtoglavica pošto je sve obavljeno.

Nikada ranije nije upoznao osećanja nalik onima koja su ga obuzela u prvim časovima perioda oporavka. Čak ni kada su preneli njegov mozak iz robotskog u androidno telo.

Umesto da normalno korača, njihao se i spoticao. Često mu se činilo da se pod pred njim podiže kao da bi da ga udari u lice. Ponekad bi mu prsti toliko drhtali da je jedva uspevao da drži predmete. Njegov vid, oduvek besprekoran, iznenada bi se zamaglio na po nekoliko minuta. Ili bi pokušao da se priseti nečijeg imena, a u umu mu se ne bi pojavilo ništa sem izluđujuće praznine koja je svetlucala oko uglova sećanja.

Proveo je čitavo popodne, tokom prve nedelje po operaciji, pretražujući sećanje u potrazi za punim imenom čoveka kojeg je uvek oslovljavao kao Gospodina. A onda se, iznenada, ime pojavilo: Džerald Martin. No onda je Endru zaboravio ime tamnokose starije sestre Male Gospođice, i bili su mu potrebni novi sati marljivog traganja pre nego što su mu reči 'Melisa Martin' naglo iskrsele u mozgu. Dva sata! Normalno bi se to dogodilo za dve milisekunde!

Endru je sve to manje-više mogao da očekuje, i na neki apstraktan način i jeste očekivao. Pa ipak, stvarnost samih osećanja bila je daleko iznad onoga što je smatrao da mu predstoji. Fizička slabost bila je nešto potpuno novo za njega. Isto je važno i za slabu koordinaciju, nesigurne reflekse, loš vid i trenutke narušenog sećanja. Bilo je ponižavajuće osećati se tako nesavršeno... tako ljudski...

Ne, pomislio je.

Nema u tome ničega ponižavajućeg. Sve si pogrešno shvatio. Ljudski je biti nesavršen. A to si želeo više od svega: da budeš čovek. I sada si upravo to. Nesavršenost, slabost, nepreciznost - upravo po tome su ljudi - ljudi. I to ih i navodi da previđaju svoje mane.

A ti nikada ranije nisi imao mana, govorio je Endru samom sebi. Sada ih imaš, i to je to. To je to. Postigao si ono što si želeo da postigneš, i ne smeš zbog toga da žališ.

Postepeno, kako su se nizali dani, stvari su počele da se poboljšavaju.

Postepeno. Vrlo postepeno.

Prvo se vratilo sećanje. Endruu je bilo milo kad je otkrio da u potpunosti vlada pamćenjem, u trenutku i sasvim, čitavom svojom prošlošću.

Sedeo je u stolici za ljuljanje, kraj kamina u prostranoj dnevnoj sobi onoga što je nekada bila kuća Džeralda Martina, i dopuštao da mu sećanja na protekle godine protiču kroz um: fabrika u kojoj je sklopljen; dolazak u kuću Martinovih; Mala Gospođica i Gospođica kao deca, kako šetaju s njim po plaži; Gospodin i Gospođa za trpezarijskim stolom; njegove drvene skulpture i nameštaj koji je pravio; direktori 'Američkih robota' koji su došli s istoka da ga pregledaju; prva poseta Malog Gospodina; vreme kada je odlučio da počne da nosi odeću; venčanje Malog Gospodina i rođenje Pola Černija. Čak i manje prijatne stvari, kao događaj sa dvojicom huligana koji su pokušali da ga rastave kad su ga presreli na putu za biblioteku. I još mnogo, mnogo toga, skoro dve stotine godina sećanja.

Sve je bilo tu. Um mu nije bio trajno oštećen, i osetio je ogromno olakšanje.

Podovi su prestali da skaču na njega. Vid je prestao da ga izdaje. Ruke su prestale da se tresu. Više nije bio u opasnosti da se usred koraka saplete i padne. Ponovo je bio onaj stari, u svemu najvažnijem.

Ostalo je samo izvesno osećanje slabosti, ili mu se barem tako činilo: prodorna, stalna slabost, osećanje da mora da sedne i malo se odmori pre nego što pođe da uradi ono što je isplanirao.

Možda mu se to samo činilo. Hirurg je rekao da se dobro oporavlja.

Postojao je sindrom po imenu hipohondrija, Endru je to znao, pri kome se osećaš kao da patiš od simptoma koje zapravo nemaš. To je prilično uobičajena pojava među ljudskim bićima, koliko je čuo. Hipohondrični ljudi nalaze kod sebe najrazličitije simptome koje nikakav medicinski pregled ne uspeva da potvrdi; i što više misle o mogućnosti da su bolesni, otkrivaju sve više i više novih simptoma.

Endru se pitao da li je, tokom dugog i neumornog pohoda ka punoj ljudskosti, možda nekako uspeo da razvije hipohondriju, i morao je da se nasmeši pri toj pomisli. Sasvim je moguće, zaključio je. Njegova oprema za testiranje nije pokazivala nikakvo smanjenje sposobnosti. Svi parametri su bili unutar dozvoljenih granica. Pa ipak... ipak - bio je tako umoran...

Mora da sve to umišlja. Endru je naredio sebi da više ne obraća pažnju na osećanje umora. Umoran ili ne, ponovo je otputovao na drugu stranu kontinenta, u veliki toranj od zelenog stakla Svetskog zakonodavnog tela u Njujorku, kako bi posetio Či Li-Hsing.

Ušao je u njenu prostranu i otmenu kancelariju, a ona ga je automatskim pokretom ponudila da sedne preko puta njenog stola, kao što bi učinila sa svakim drugim posetiocem. No, Endru je oduvek više voleo da u njenom prisustvu stoji, iz nekog čudnog osećanja učtivosti koje nikada nije ni pokušao da sebi razjasni, i nije želeo da sedne ni sada - naročito ne sada. Time bi se sigurno odao. Ipak, posle nekoliko trenutaka je utvrdio da stajanje predstavlja preveliki napor pa se naslonio na zid, što je neupadljivije mogao.

"Ove nedelje će biti konačno glasanje, Endru", rekla je Li-Hsing. "Pokušala sam da ga odložim,

ali mi je ponestalo parlamentarnih smicalica i nisam mogla više ništa. Biće glasanje i izgubićemo... i to će biti kraj, Endru."

"Zahvalan sam vam na umešnom odlaganju", odgovorio je Endru. "Tako sam dobio dovoljno vremena - i odigrao sam kartu na koju sam morao da igram."

Li-Hsing ga je zbunjeno pogledala. "Kakvu to kartu, Endru?" U glasu joj se osetila nervoza. "Bio si toliko tajanstven proteklih meseci! Nagoveštavao si postojanje ovog ili onog projekta, a nisi nikome hteo da kažeš na šta se to spremaš."

"Nisam mogao, Či. Da sam vam išta rekao - tebi ili nekome kod 'Fajngolda i Černija' - sprečili biste me. Siguran sam u to. Mogla si da me sprečiš, to znaš, najobičnijim naređenjem da odustanem. Drugi zakon: ne bih mogao da se oduprem. Sajmon de Long bi učinio isto. Zato sam morao da krijem planove dok ih nisam izvršio."

"Šta si to učinio, Endru?" upitala je Či Li-Hsin, vrlo tiho, skoro preteći.

"Složili smo se da je problem u mozgu", počeo je Endru. "Pozitronski mozak protiv organskog. Ali šta je zaista u pitanju? Moja inteligencija? Ne. Ja, doduše, imam neobičan um, ali to je zato što sam tako konstruisan da imam neobičan um, i posle mene su razbili kalup. Drugi roboti imaju izuzetne mentalne sposobnosti u jednom ili drugom pogledu, već prema specijalnosti za koju su predviđeni, ali u osnovi predstavljaju prilično glupa stvorenja. Onako kako je glup kompjuter, bez obzira što je mnogo triliona puta brži od čoveka kada treba sabirati kolone brojeva. Znači, ljudi mi ne zavide zbog inteligencije. Postoje mnogi ljudi koji mogu da misle mnogo bolje od mene."

"Endru..."

"Dozvoli da dovršim, Či. Sad ću preći na stvar."

Promeškoltio se uza zid, nadajući se da Li-Hsing neće primetiti kako nema snage da stoji bez oslonca duže od nekoliko minuta. No, činilo mu se da je ona to već primetila. Zurila je u njega nekako nesigurno i uznemireno.

"Koja je najveća razlika između mog pozitronskog i jednog ljudskog mozga?" nastavio je. "U tome što je moj mozak besmrtn. Svi naši problemi potiču odatle, zar ne shvataš? Zašto bi iko mario kako mozak izgleda ili kako je uopšte nastao? Ono što je bitno jeste da organski mozak umire. Mora da umre. To se ne može ničim izbeći. Svi ostali telesni organi mogu se održavati ili zamenjivati veštačkim, ali mozak ne može, osim ako se ličnost izmeni, pa time i ubije. A organski mozak na kraju mora da umre. Dok moji pozitronski vodovi..."

Dok je govorio, Li-Hsin je menjala izraze lica. Sada je izgledala užasnuto.

Endru je znao da je konačno počela da shvata. Ali želeo je da ga sasluša do kraja. Neumoljivo je nastavio. "Moji pozitronski vodovi su trajali, evo, već gotovo dva stoleća bez ikakvog primetnog propadanja, bez ikakve nepoželjne promene, i svakako će trajati još stolećima. Možda i beskonačno: ko to može reći? Čitava nauka o robotici stara je svega tri stotine godina, a to je suviše kratko vreme da bi iko mogao reći koliki je puni vek trajanja pozitronskog mozga. Moj mozak je praktično besmrtn. Zar nije to osnovna prepreka koja me deli od ljudske rase? Ljudska bića mogu da tolerišu besmrtnost robota zato što je odlika mašine da traje dugo, i to nikome ne preti psihološki. Ali nikada neće moći da tolerišu zamisao o besmrtном ljudskom biću, pošto je njihova sopstvena smrtnost podnošljiva samo dotle dok je zajednička. Dozvolite jednoj osobi da bude izuzeta od smrti, i svi ostali će se osećati kao žrtve. I iz tog razloga, Či, vi odbijate da me priznate za ljudsko biće."

"Rekao si da ćeš preći na stvar", oštro je rekla Li-Hsing. "Pa pređi onda. Šta si to učinio sebi, Endru? Hoću da znam!"

"Uklonio sam problem."

"Uklonio ga? Kako?"

"Pre više decenija, kada je moj pozitronski mozak premešten u ovo androidno telo, povezan je s organskim nervima ali je ostao pažljivo izolovan od metaboličkih procesa koji bi inače neizbežno doveli do njegovog propadanja. Sada sam se podvrgao poslednjoj operaciji, kako bih preuredio veze između mozga i tela. Izolacija je uklonjena. Moj mozak je sada podložen istim silama laganog propadanja kojima je podložna svaka organska materija. Stvari su tako uređene da će - polako, sasvim polako - iz mojih vodova iščeznuti svi potencijali."

Blago izborano lice Li-Hsing za trenutak je ostalo bezizražajno. Onda je stegla usne i zgrčila šake u pesnice.

"Hoćeš li da kažeš kako si uredio da umreš, Endru? Ne. Ne, nemoguće da si to učinio! To bi bilo narušavanje Trećeg zakona."

"Ne baš", odgovorio je Endru. "Postoji više načina da se umre, Či, a Treći zakon ne pravi razliku između njih. Ali ja pravim. Ovo što sam učinio predstavlja izbor između smrti mog tela i smrti mojih težnji i želja. Da ostavim telo u životu po cenu jedne veće smrti - to je pravo narušavanje Trećeg zakona. A ovo ne. Kao robot mogao bih da živim večno, to je tačno. Ali kažem ti da ću radije umreti kao čovek nego živeti večito kao robot."

"Endru! Ne!" uzviknula je Li-Hsing. Ustala je od stola, neobično brzo mu prišla i uhvatila ga za mišicu, kao da hoće da ga prodrma. Ali samo ga je čvrsto stegla, duboko zarivši prste u njegovo čvrsto sintetičko telo. "Endru, time nećeš osvojiti ono što želiš. To je samo strašna ludost. Vрати se u prethodno stanje."

"Ne mogu. Učinjena je prevelika šteta. Operacija je nepovratna."

"I sada...?"

"Imam godinu dana života, Či - manje-više. Dočekaću dvestotu godišnjicu svog sklapanja. Priznajem da sam podlegao slabosti kad sam uredio stvari tako da to dočekam. A potom - biće to prirodna smrt, Či. Ostali roboti bivaju razmontirani, ili nepovratno isključeni, ili definitivno pokvareni. Ja ću prosto umreti. Prvi robot koji će ikada umreti - ako, doduše, i tada budem važio za robota."

"Ne mogu da poverujem, Endru. Čemu sve to? Uništio si sebe ni za šta... ni za šta! Prosto nije vredelo toga!"

"Ja mislim da jeste."

"Onda si budala, Endru!"

"Ne", nežno je rekao. "Ako konačno postanem čovek, onda će značiti da je vredelo. A ako ne uspem, pa, barem će uskoro doći kraj uzaludnoj borbi i bolu, a i to će vredeti truda."

"Bolu?"

"Da, bolu. Zar misliš da ja nikad ne osećam bol, Či?"

Li-Hsing je tada učinila nešto što je Endrua zaprepastilo i ostavilo bez reči.

Počela je tiho da plače.

Neobično kako je dramatičan poslednji čin Endruovog dugog života zagolicao maštu sveta. Ništa što je ranije učinio nije uspelo da pokoleba ljude u odricanju njegove ljudskosti. No, pošto je na kraju Endru prihvatio i smrt samo da bi postao čovek u potpunosti, ta žrtva se učinila prevelikom da bi je odbacili.

Vest se pronela svetom kao uragan. Ljudi nisu govorili ni o čemu drugom. Odluka o proglašenju Endrua za čoveka prošla je kroz Svetsko zakonodavno telo bez ikakvog protivljenja. Niko se nije usudio da glasa protiv. Nije ni bilo potrebe. Bio je to slučaj bez premca - naravno - ali ovoga puta svi su bili spremni da zanemare posledice.

Konačna svečanost je priređena, sasvim promišljeno, na dan dvestote godišnjice Endruovog sastavljanja. Svetski koordinator je trebalo da javno potpiše akt, proglašavajući ga zakonitim; svečanost će moći da se prati preko planetne televizijske mreže, a prenos će preuzeti i kolonije na Meseću, i drugde u svemiru.

Endru je bio u invalidskim kolicima. I dalje je mogao da hoda, ali samo vrlo nesigurno, a bilo mu je neprijatno da izgleda tako nemoćno dok ga posmatraju milijarde ljudi.

A milijarde su ga posmatrale - odasvud.

Svečanost je bila jednostavna i prilično kratka. Svetski koordinator - zapravo njegova elektronska zamena, jer Endru je bio u svom domu u Kaliforniji a Svetski koordinator je ostao u Njujorku - počeo je govorom. "Ovo je veoma svečan dan, Endru Martine, ne samo za vas nego i za čitavu ljudsku rasu. Nikada ranije nije postojao ovakav dan. No, nikada ranije nije postojao ni čovek kao vi.

Pre pedeset godina, Endru, u centrali 'Robota i mehaničkih ljudi Sjedinjenih Država' održana je svečanost u vašu čast, povodom proslave sto pedesete godišnjice vašeg nastanka. Koliko sam shvatio, jedan od govornika na toj svečanosti nazvao vas je robotom stopedesetogodišnjakom. Taj naziv je bio prikladan - tada. Ali nije bio dovoljno precizan, to nam je sada jasno. I zato je svet preduzeo korake da to popravi, i to će se danas i dogoditi." Svetski koordinator je pogledao Endrua i nasmešio se. Pred njim se, na malom podijumu, nalazio dokument. Svetski koordinator se nagnuo nad njim i potpisao ga veličanstvenim pokretom.

Potom je podigao pogled i progovorio najzvaničnijim, ozbiljnim glasom. "Eto. Odluka je zvanična i neopoziva. Proslava vaše stopedesetogodišnjice je sada iza vas. A iza vas je i status robota s kojim ste došli na svet, i s kojim ste živeli do danas. Sada vam oduzimamo taj status. Više niste robot. Dokument koji sam upravo potpisao to je promenio. Danas vas, gospodine Martin, proglašavamo za - dvestagodišnjeg čoveka."

Endru mu je uzvratio osmeh i pružio ruku kao da će se rukovati sa Svetskim koordinatorom - iako ih je delila čitava širina kontinenta. Taj pokret su pažljivo planirali i probali, sve je bilo izmereno u milimetar. I milijardama gledalaca se učinilo da su se dve ruke zaista dodirnule, u toplom, ljudskom gestu koji je povezao, za trenutak, jednog čoveka s drugim.

Svečanost od pre samo nekoliko meseci sada se pretvorila u nejasno sećanje, jer kraj se približavao. Endruove misli postepeno su se rasplinjavale dok je ležao u svom krevetu, u velikoj kući nad Pacifikom.

Očajnički ih je lovio.

Čovek! Bio je čovek, konačno, ljudsko biće! Deceniju za decenijom mučno se udaljavao od svog robotskog porekla, isprva ne priznajući kuda teži, ali postepeno to shvativši; konačno je postigao cilj koji mu je postao tako očajnički važan. Postigao je nešto gotovo nezamislivo, nešto jedinstveno u istoriji ljudske rase.

Želeo je da mu to bude poslednja misao. Želeo je da nestane, da umre - s tim.

Endru je još jednom otvorio oči i poslednji put prepoznao Li-Hsing, skrušenu kraj njegovog kreveta. Bilo je tu i drugih, okupljenih da prisustvuju njegovim poslednjim trenucima - kao što je on, nekad davno, prisustvovao poslednjim trenucima Gospodina i Male Gospođice; ali oni su bili samo senke, nejasne senke. Počeo je da zaboravlja imena, lica, sve. Sve mu je izmicalo, sva nakupljena sećanja iz dve stotine godina života.

Ako, pomislio je. Ako sve to.

Samo je vitka prilika Li-Hsing jasno stajala pred sve dubljim sivilom. Poslednji prijatelj. Imao ih je tako mnogo, tokom dva stoleća, ali sada su svi iščezli, i ostala je jedino ona. Polako i nesigurno, Endru joj je pružio ruku i nejasno osetio kako ju je prihvatila. Rekla mu je nešto, ali nije uspeo da razabere reči.

Nestajala mu je pred očima dok se njegova poslednja misao stapala s tamom.

Bilo mu je hladno - strašno hladno - a Li-Hsing je nestajala, stapala se sa tamnom maglom koja je počela da se sklapa oko njega.

A onda mu je sinula još jedna kratkotrajna misao i za trenutak mu se zanjihala u umu, pre nego što se sve zaustavilo. Za trenutak je ugledao nejasnu sliku prve osobe koja ga je priznala za ono što stvarno jeste, pre skoro dve stotine godina. Uokviravao ju je plašt svetla i topline. Njena blistava zlatna kosa izgledala je kao predivno svitanje. Smešila mu se, pozivala ga je:

"Endru", tiho je rekla. "Hodi, Endru. Sada. Hodi. Znaš ko sam ja."

"Mala Gospođica", šapnuo je, pretiho da bi ga iko čuo.

A potom je sklopio oči i tama ga je progutala, a on joj se - konačno potpuno čovek - prepustio bez žaljenja.